

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

1929 EKONOMİK KRİZİNİN İSTANBUL'A ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ABİT CENGİZ

İstanbul, 2008

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

1929 EKONOMİK KRİZİNİN İSTANBUL'A ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ABİT CENGİZ

Danışman: PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ – Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
ADİL ÇENGEL'in 1929 EKONOMİK KRİZİNİN İSTANBUL'A ETKİSİ adlı tez çalışması
Enstitümüz Yürütme Kurulunca 07.07.2008 tarih ve 2008/11425 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oy birliğiyle aşağıdaki ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 22.10.2008
1) Tez Danışmanı : PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET EMİN ARAT

ÖNSÖZ

1929 yılında Amerika'da New York borsasının çöküşü ile başlayan ekonomik kriz, önce Amerika ardından Avrupa ile birlikte tüm dünya ülke ekonomilerinde derin yaralar açmıştır. Yaşanan bu ekonomik kriz yalnızca dünya ekonomilerini değil tüm sosyal yaşamı etkisi altına almıştır. Bu kriz doğal olarak o tarihlerde henüz ilk yıllarını yaşayan Türkiye Cumhuriyetini de derinden etkilemiştir. Bu çalışma ile 1929 yılında yaşanan ekonomik krizin İstanbul'a etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında görüş ve desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Tiğınçe Oktar'a, değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'na, katkılarıyla her zaman yanımda olan çalışma arkadaşlarıma, manevi desteklerinden dolayı çok kıymetli aileme teşekkürü borç bilir, çalışmanın tüm ilgililere yardımcı olmasını temenni ederim.

İstanbul, 2008

Abit CENGİZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	IV
TABLO LİSTESİ	VII
KISALTMALAR.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
2. EKONOMİK KRİZ	3
2.1. Ekonomik Kriz Tanımları	3
2.2. Ekonomik Kriz Nedenleri	8
2.3. Ekonomik Krizin Kapsam ve Boyutları.....	12
2.3.1. Fiyat İstikrarının Bozulması	14
2.3.2. Ödemeler Bilançosu Dengesizliği	17
2.3.3. Gelir Dağılımdaki Adaletsizlik.....	19
2.3.4. Aşırı Borçlanma ve Borç Krizleri.....	20
2.3.5. Ekonomideki Arz ve Talep Dengesizlikleri.....	23
3. 1929 EKONOMİK KRİZİ VE SONUÇLARI.....	27
3.1. 1929 Ekonomik Krizinin Nedenleri, Ortaya Çıkışı ve O Yıllarda Dünya Ekonomisinin Durumu.....	27
3.2. 1929 Ekonomik Krizinin Gelişimi ve Yayılması.....	36
3.3. 1929 Krizi Öncesinde Türkiye Ekonomisi.....	40
3.3.1. Osmanlı Ekonomisinin İflası ve Düyun-u Umumiye İdaresi	45
3.3.2. Milli Mücadele Yılları Ekonomisi ve Sermaye Birikimi Sorunu	48
3.3.3. İzmir İktisat Kongresi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu	50

3.3.4. Dış Borçlar ve Millileştirme Sorunu.....	51
3.4. 1929 Ekonomik Krizi Sonrasında Türkiye Ekonomisi.....	53
3.4.1. Gümrük Tarifesi ve Vergi Düzenlemeleri	60
3.4.2. 1929 Ekonomik Krizi ve Dış Ticaret Açığı	61
3.4.3. Dış Ticarete İlişkin Düzenlemeler, İthalat ve İhracatın Durumu.....	62
3.5. Devletçilik ve Sanayileşme.....	66
4. 1929 KRİZİNİN İSTANBUL’A YANSIMALARI	70
4.1. 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul Ekonomisine Etkileri.....	70
4.2. 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul Sosyal Yaşantısına Etkileri	95
5. SONUÇ	105
KAYNAKÇA	108

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Büyük Buhran Yıllarında Dünya Üretimi ve Ticareti.....	31
Tablo 2 : Almanya’da Ücret Endeksi.....	36
Tablo 3 : Türkiye’de Buğday Üretimi.....	44
Tablo 4 : Türkiye’de İmalat Sanayi Ücretleri.....	56
Tablo 5 : Türkiye’de GSMH ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları.....	57
Tablo 6 : Büyük Buhran Yıllarında Türkiye Ekonomisi	58
Tablo 7 : Yıllara Göre Dış Ticaret.....	64
Tablo 8 : 20. Yüzyılda İstanbul’da Tüketici Fiyatları ve Enflasyon.....	77

KISALTMALAR

<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>DİE</i>	Devlet İstatistik Enstitüsü
<i>FED</i>	ABD Merkez Bankası
<i>GSMH</i>	Gayri Safi Milli Hasıla
<i>GSYİH</i>	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>ILO</i>	Uluslararası Çalışma Örgütü
<i>mad.</i>	Madde
<i>RCA</i>	Radio Corporation of America
<i>s.</i>	Sayfa
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>yy.</i>	Yüzyıl

1. GİRİŞ

1929 Ekonomik Krizi dünyada yaşanan ekonomik krizlerin en büyüklerinden biridir. Savaş yıllarının olumsuz etkileri 1929 Ekonomik Krizini hazırlayan nedenlerin başında gelmektedir. Savaş esnasında tükenen malların telafisi için yapılan büyük alımlar geçici bir ekonomik büyümeye yol açtı. Bu alımlar karşısında yeterli arz bulunmadığından enflasyon kendini gösterdi. Özellikle büyümeden büyük pay alan Amerika, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde ciddi enflasyon artışları meydana geldi. New York borsasının Kara Perşembe olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 günü çökmesiyle başladığı kabul edilen 1929 Ekonomik Krizi, tüm ülkeler gibi henüz ilk yılları yaşayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de iktisadi hayatına hiç beklenmedik bir anda oldukça büyük bir darbe vurmuştur. 1929 yılında Amerika ve Avrupa'da ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizin İstanbul'a etkisi tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

Tarihsel açıdan büyük önemi olan bu krizle ilgili birçok makale ve kitap yayınlanmıştır. Kriz dönemi yıllarına ait yayınlanmış birçok eserin bulunması yapılan çalışmanın daha etkin bir şekilde yürütülmesine zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda krizin İstanbul yansımalarına o tarihlerde yayınlanan süreli yayınların değerlendirilmesi sonucunda ulaşılmıştır. 1929 Ekonomik Krizi nedenlerinin iyi kavranılması ileride yaşanması muhtemel krizlerin engellenebilmesi ya da çözümlenebilmesi noktasında büyük faydalar sağlayacaktır.

Geçmişte yaşanan olaylardan ders alarak yaşamakta olduğumuz dünyada bu tür sorunlara karşı daha rasyonel davranabilmemiz bu çalışmanın temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Önceki yıllarda yaşanan ekonomik sorunlar günümüz ekonomik yaşantısına uyarlanarak bundan dersler çıkarabilmemizi sağlaması yönünden çok büyük önem taşımaktadır. Nitekim 2008 yılının Ekim ayında ciddi bir şekilde kendini hissettiren finansal kriz, Amerika merkezli başlamış ve tüm dünyayı etkisi altına almaya

başlamıştır. Bu kriz için son yüzyılın en ciddi finansal krizi saptaması yapılmaktadır. İlk olarak 1929 krizi ile karşılaştırılmakta ve benzer yönleri üzerinde tartışılmaktadır.

Bu alışmada 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul'a etkisi incelenmektedir. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde ekonomik kriz kavramının derinliklerine inilerek, öncelikle ekonomi ve krizin ne anlama geldiği açıklanmış, ardından krizin nedenleri ve kapsamaları üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

İkinci bölümde 1929 Ekonomik Krizi incelenmiş, krizin nedenlerini araştırılmıştır. Dünya lkeleri ve Türkiye zerindeki etkileri kapsamlı bir Şekilde değerlendirilmiştir.

nc Bölümde ise 1929 Ekonomik Krizi'nin İstanbul Őehrine yansımaları üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bunun için ilgili tarihlerin gazete sayfalarında yer alan haber ve makalelerden yararlanılmıştır.

Sonuç kısmında ise yapılan çalışmanın değerlendirilmesi yapılarak, dikkat çekici hususlar vurgulanmıştır.

2. EKONOMİK KRİZ

2.1. Ekonomik Kriz Tanımları

Ekonomik kriz kavramına birçok anlam yüklenmiştir. Bu kavram, farklı bakış açılarına göre, farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Ekonomik kriz kavramını anlayabilmek için öncelikle ekonomi ve kriz kavramlarını açıklayalım.

Ekonomi kavramı Eski Yunan'da ekonomi sözcüğünün kelime anlamı, bir evin mal varlığını yönetme sanatıydı. O dönemde ilgi veya etki alanı bir evden ibaret olan ekonomi, bugün bütün dünyayı ilgilendirmekte ve etkisi altına almaktadır¹. Ekonomi bilimi bireylerin daha fazla gelir, daha fazla tüketim ve daha fazla üretim yapabilmeleri için mevcut sınırlı kaynak ve imkanların kullanılış şekillerini araştırmaktadır².

Samuelson iktisat kavramına çeşitli manalar yüklemiştir. Para ya da başka değişim araçları ile bireyler arası değişim işlemlerine konu olan faaliyetler, insanın mal varlığının incelenmesi, bireylerin üretim ve tüketimlerinin nasıl planlandığının incelenmesi bunlardan birkaçıdır. İktisat, toplumların para ya da başka bir değişim aracı kullanarak çeşitli mallar üretmek ve üretilen bu malların tüketilmek üzere toplumdaki tüm bireyler arasında dağıtılmak üzere, kıt olan üretim kaynaklarının kullanılması konusundaki tercihlerini inceler³. Bu tanımdaki dikkati çeken en önemli nokta kıt olan üretim kaynaklarıdır. Ekonomi tanımlarının birçoğunda kıt üretim kaynakları ifadesi bulunmaktadır.

İktisat toplumun üretim, tüketim ve bölüşüm süreçlerinin incelenmesi, daha basit olarak ifade etmek gerekirse bireyin günlük ihtiyaçlarının nasıl sağlandığının

¹ Ekonomi, http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Ekonomi_Kavrami, (07.02.2008), s.1.

² Erol Manisalı, **İktisada Giriş**, İstanbul: Günay Matbaası Yayınları, 1980, s.3.

³ Paul A. Samuelson, **İktisat**, Y. Demirgil (çev.), İstanbul: Menteş Kitabevi, 1966, s.5.

incelenmesi olayıdır⁴. İktisadın inceleme konusu günlük ihtiyaçların sağlanması sürecinin araştırılması, diyebiliriz.

Ekonomi, tanımlanabilir iş bölümleri, ödüllendirme kriterleri, bölüşüm senaryolarını ve karar alma ünitelerini içeren; üretim, tüketim ve bölüşümle ilgili kurumların bulunduğu bir kümedir⁵. Bu tanımda ise iktisadın kurumlar aracılığıyla ifade edildiği görülmektedir.

Soule'ye göre ekonomi tarihsel süreçte herhangi bir noktada gerçek iktisadi faaliyetler değil, bu faaliyetlerle birlikte ortaya çıkan görüşlerin ifadesidir. Ekonomik ifadeler zamanın getirdikleri ile birlikte değişebiliyor ve önceki dönemlerde kullanılan ekonomik politikalar zamanla değiştirilebiliyorlar. İktisatçılar paranın kendi başına bir zenginlik ifade etmediğine, bu paranın üretim süreçlerinde ve değişim aracı olarak kullanılmadığı müddetçe toplum için faydalı olmayacağına inanırlar⁶.

Ekonomi bilimcilerinin her birinin farklı bir ekonomi tanımı vardır. Ancak bu tanımlarda en önemli nokta üretimin kıt olan kaynaklarla gerçekleştirilme sürecinin gerçekliğidir. Dünya üzerindeki üretim kaynaklarının sonsuz olmadığı ancak ihtiyaçlarımızın sınırsız ve sonsuz olduğu karşı karşıya kaldığımız en önemli sorunlardan biridir.

Kriz konusunda araştırmacılar farklı tanımlar ortaya koymuşlardır. Bazı tanımlarda kriz, tehdit edici koşula müdahale edebilme yetersizliği olarak ifade edilmiştir. Bazı yazarlar ise krizi, beklenmeyen koşulların üstesinden gelme gerekliliği ve önceliği olarak tanımlamışlardır.

Krizin tanımlanmasındaki en önemli zorluk endişe, stres, felaket, panik vb. kavramların da kriz yerine kullanılmasıdır. Endişe, stres veya panik doğuran pek çok olayda krizden söz etmek mümkündür. Ancak konuya işletme yönetiminin bir sorunu olarak bakıldığında, işletme yönetimini tehdit etmeyen, işletmedeki mevcut dengeleri

⁴ Robert L. Heilbroner, **İktisadi Sorun**, Demir Demirgil (çev.), İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1.Baskı, 1970, s.1.

⁵ Micheal Albert, **Katılımcı Ekonomi: Kapitalizmden Sonra Yaşam**, Taylan Doğan (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık, 2004, s.45.

⁶ George Soule, **Büyük İktisatçılardan Ekonominin ABC'si**, Nejat Muallimoğlu (çev.), İstanbul: Muallimoğlu Yayınları, 1978, s.25-26.

bozmayan, karar mekanizmalarını işlemez duruma sokmayan, geçici olarak ortaya çıkan çatışma, direniş veya değişmeye kriz demek doğru deęildir⁷.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde krizi genel olarak şöyle tanımlayabiliriz; kriz, önceden gerçekleşmesi düşünülmemeyen ya da hissedilemeyen, örgüt tarafından hızlı ve acele cevap verilmesi gereken, örgütün önleme ve uyum mekanizmalarını yetersiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumudur. Kriz döneminde yaşanan duyguların ifadesi olarak ise stres, endişe, panik gibi kavramlar ele alınabilir.

Ekonomik krizler; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Ekonomik krizlerin ortaya çıkışı ve olası sonuçlarının bir ülkedeki politik istikrarsızlıkla doğrudan ilişkili olduğu genelde kabul edilen bir görüştür. Krizler globalleşmeye bağlı olarak dış kaynaklı olabileceği gibi iç yönetim hatalarından da kaynaklanmaktadır.

Ekonomilerin bir hastalığı olarak karşımıza çıkan enflasyon, gerek toplumun düzenini sağlamakla görevli devletin, gerekse toplumda yaşayan her bir ferдин ve ekonominin gidişatını belirleyen işletmeler açısından baktığımızda bir sorun olarak görülebilir. Ancak bu hastalığı bir ekonomik kriz olarak değerlendirmek yanlıştır. Fakat hiperenflasyon kavramını bir kriz olarak değerlendirmek mümkündür. Hiperenflasyon, aşırı parasal genişlemelerden sonra fiyatlar seviyesindeki aşırı artışlardır. Buradaki aşırı artışların sınırı konusunda ekonomi otoritelerinde ortak bir görüş yoktur. Ekonomide yaşanan bu aşırı ve beklenmedik artışlar ekonomide konjonktürel dalgalanmalar olarak adlandırılmaktadırlar⁸.

Ekonomilerde normal koşullarda ekonomik sarsıntıya yol açmayacak derecedeki fiyat artışları normaldir, belki de gereklidir. Fakat fiyatlardaki aşırı yükselişler devletin ekonomik politikalarını değiştirmelerine bu durumun

⁷ Özcan Yeniçeri, **İşletmelerde Yönetim, Organizasyon ve Davranış**, Ankara: Tutubay Basım A.Ş., 1993, s.314.

⁸ Coşkun Can Aktan, "Kriz Yönetimi", http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-kriz-yonetimi.pdf, (11.02.2008), s.1.

düzeltilmesi için ülkenin ekonomik politikalarını tamamen farklı bir yöne sürükleyecek radikal kararlar almalarına yol açabilir.

Ekonomik sürecin değişik dönemlerinde ortaya çıkan enflasyon, deflasyon, resesyon gibi gelişmeleri kriz olarak adlandırmak doğru değildir. Fiyatlar genel seviyesinde azalma eğilimi olarak tanımlanan deflasyon bir ekonomik kriz değildir. Fakat deflasyonun uzun süreçteki etkilerine baktığımızda, enflasyonun tersi durumu olan deflasyon sürecinde yaşananlara kısaca değinmek istiyorum. İnsanlar ihtiyaç mallarına olan taleplerini ertelerler ve paralarını ceplerinde tutmak isterler. Böylece tüketim mallarına olan talep azalacaktır. Arz tarafında bulunanlar ise ellerindeki malları satabilmek için fiyatları düşürmek zorunda kalacaklardır. Böylece işletmelerde kar marjları düşecektir. Bu durum ise ekonominin küçülmesi olarak karşımıza çıkacaktır. Örneğin, 1929 Ekonomik Krizi işsizlik ve enflasyonun bir arada yaşandığı tüm dünyayı etkileyen ekonomik bir krizdir⁹.

Ekonomide yaşanan krizler bilim adamlarına daha farklı konularda incelemeler ve araştırmalar yapmasına imkan sağlamış, çalışılacak daha farklı alanların olduğunun farkına varılmasına yardımcı olmuştur.

Ekonominin en bilinen hastalıklarından enflasyon ve deflasyon tek başlarına bir ekonomik kriz olarak değerlendirilemeyecekse buna benzer şekilde karşımıza çıkan paranın değer kaybetmesi ve paranın değer kazanması da ekonomik kriz olarak adlandırılmaz. Sabit kur sisteminde ulusal paranın yabancı paralar karşısında değerinin düşürülmesi işleminin ekonomik kriz olarak değerlendirilebilmesi için, bu olayın beklenmedik bir şekilde ve yüksek bir kur belirlenmesi ile gerçekleştirilmesi ve ülkenin ekonomisinin uluslararası alanda da zarar görmüş olması gereklidir.

Ülkemizde bazı dönemlerde döviz kurları bir miktar değerlenebiliyor. Bunlar ekonomideki geçici problemler olup Merkez Bankası'nın rezervlerinde bulunan döviz piyasa sunması ile birlikte artan döviz kurları tekrar aşağılara çekilmeye başlıyor. Bununla birlikte Türkiye'de yaşanan 2001 krizinde ise bu durum Merkez Bankası

⁹ Coşkun Can Aktan, "Kriz Yönetimi", http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-kriz-yonetimi.pdf, (11.02.2008), s.1-2.

rezervleri ile karşılanamayacak derecede olmuş ve döviz kurları aşırı değerlenmiştir. Biz ise paramızdaki bu aşırı değer kaybını ekonomik kriz olarak değerlendiriyoruz.

Bununla birlikte ekonomik süreç içerisinde belirli dönemlerde paramızda değer düşüşleri, belirli dönemlerde de değer artışları görebiliriz. Ancak, hükümetlerin belirli dönemlerde aşırı olmamak kaydıyla yaptıkları devalüasyon ve revalüasyon işlemlerini kriz olarak adlandırmamak gerekmektedir¹⁰.

Ekonomik kriz, ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların ülke ekonomisini, işletmeleri ve o ülkede yaşayan tüm bireyleri ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarmasıdır. Ekonomik krizler çok farklı şekillerde meydana gelebilirler. Bunlardan bazıları ekonominin arz yönünde bir sıkışıklık ve daralma, fiyatlardaki ani düşüşler, işletme kapanışları, ekonomideki işsiz sayısındaki artışlar, ülkenin ekonomik kurumlarına olan güvenin sarsılması, bankacılık krizleri, kredi kullanımındaki artışlar ve kredi faizlerindeki tırmanış ve reel ekonomideki sarsıntılardır.

Ekonomik kriz kelimesinin tanımında denetimi yapılamayan bazı dış etkenlerin etkileriyle ortaya çıkan ve ekonomik sisteme zarar veren olumsuz gelişmelerle birlikte ekonomik konjonktür içerisinde ortaya çıkan yeni gelişmelere ayak uyduramama anlamıyla iki farklı yaklaşım görülmektedir¹¹. Ekonomik krizler, ülke ekonomilerini sarsarak insanların zor koşullar altında farklı savunma mekanizmaları üretmelerine de yardımcı olmaktadır.

Günümüzde dünyada üç ekonomik sistem görülmektedir. Kapitalizm, sosyalizm ve karma ekonomiler. Dünyada yaygın olan ekonomik sistem kapitalizm, yapısı gereği krizlere açıktır. Kapitalist sistem krizinin temelinde, kar oranlarındaki düşme eğilimi yatmaktadır. Bu sistemde sabit sermaye, değişken sermaye karşısında hızla büyür ve aralarındaki oran giderek bozulur. Çalışan emek gücünün ortaya çıkardığı artı değer ve karın kaynağı olan değişken sermaye de yeni üretilen ürüne kendi değerinin üzerinde bir değer aktarır. Böylece üretilen üründe değişken sermayenin ve sabit sermayenin ayrı ayrı katkıları değerlendirilir. Değişken sermayenin, sabit sermaye

¹⁰ Coşkun Can Aktan, "Kriz Yönetimi", http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-kriz-yonetimi.pdf, (11.02.2008), s.1-3.

¹¹ İzzettin Önder, "Dünyada ve Türkiye'de krizin ekonomik analizi", **Toplum, Sağlık, Eczacı: Ekonomik Kriz ve Sağlık Özel Sayısı 1**, 2002, s.3-7

karşısındaki oransal küçülmesi, işletmelerin seri üretimi yakalamaları ile birlikte rekabetin hızlanması da bunu destekleyecek ve kar oranlarında da küçülme eğilimi ortaya çıkacaktır¹². Değişken sermayenin yerini sabit sermaye almakta ve böylece üretimdeki değişken sermayenin rolü azalmaktadır.

2.2. Ekonomik Kriz Nedenleri

Ekonomik krizler çeşitli nedenlerden ortaya çıkabilmektedirler. Bunların başında kar oranlarındaki azalışlar, kaynak sıkıntıları ve arz-talep dengesizlikleri gelmektedir. Günümüzde ekonomik krizlerin oluşumuyla ilgili ağırlık kazanan görüş; eğer krize giren bir ülke kendi çabalarıyla girdiği krizden çıkamıyorsa, bu ülkenin tekrar krize girmesi kaçınılmaz görülmektedir. Krize giren bir ülkeye dış kaynaklı yapılan yardımlar sınırlı olacaktır. Bu yüzden ülkenin kendi imkanları ile bir şeyler yapması ve yaşadıklarından ders çıkarması gerekmektedir. Ülkeler krizleri başka ülkelere alacakları kredilerle kapatması durumunda, bu kredilerin geri dönüşümünü sağlayabilmesi oldukça zor olacaktır¹³. Krizleri kendi içsel dinamikleri ile çözebilen ülkeler kriz yönetiminde başarılı olmuş ülkelerdir.

Bir ekonomik krizin oluşumunda, uygulanmakta olan döviz kuru politikası, bankaların mali yapıları, kredilerdeki geri dönüşüm oranı ve piyasadaki ödeme gücü yetersizlikleri gibi durumlar ön plana çıkmaktadır. Eğer ülkede sabit kur politikası uygulanmakta ise, o ülkenin Merkez Bankası'nın temel görevi kuru sabit tutmaktır. Merkez Bankası riski yüklenmekte ve piyasaya döviz vermektedir. Böylece döviz ucuz, yerli para değerli olmakta, ihracat düşmekte ve cari işlemler açık vermektedir. Ülke, açığı kapatmak için devalüasyon baskısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Sabit kur politikası uygulayan ülke, cari işlemler açığını kapatmak için dış borçlanmaya başvurmakta, genelde dış borçlanmanın türü de kısa vadeli sermaye yatırımları şeklinde olmaktadır. Böylece ülkede ki bankaların açık pozisyonları artmakta, bankalar da döviz cinsinden olan borçlarını, döviz cinsinden kredi vererek kur riskinden kaçma eğilimine girerek, kur riskini kredi verdiği işletmelere yüklemektedir.

¹² Seyfi Öngider, "Kriz ve Sendikal Hareket", **Disk**, 1994, s.8.

¹³ Rasim Yılmaz, "Bankacılık Krizleri, Makroekonomik İstikrar ve Ahlaki Tehlike", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Mart 2001, s.52-61.

Ülke para değerinin düşürülmesi baskısı, kredi vadelerinin kısa olması, firmaların hangi şartlarda olursa olsun borçlarını yenileme ihtiyaçları ile borsada meydana gelebilecek hızlı değer düşmeleri, faizlerin yükselmesine, firmaların ödeme güçlüğü içerisine girmesine ve bankaların kredi verme isteğinin yok olmasına neden olacaktır. Ekonomi bu gibi bir durumla karşı karşıya kaldığında daralacak, batık kredi miktarındaki artışlar ise banka iflaslarını hızlandıracaktır¹⁴. Bu gibi durumlar karşısında Merkez Bankası herhangi bir etkinin altında kalmadan karar verebilmeli ve ekonomiye müdahale etmelidir.

Gelişmekte olan ülkelerde borçlanma oldukça sıkıntılıdır. Özellikle uzun vadeli borçlanmalar yalnızca döviz cinsinden sağlanabildiğinden, merkez bankalarının para politikaları, krizden kurtulmak için yeterli olmamaktadır. Gelişmiş ülkelerde vadelerin uzun olması, borçlanmaların yerli para ağırlıklı olması, merkez bankasının açık piyasa işlemleri ile borç vererek likiditeyi arttırması, kriz için çözüm oluşturabilmektedir. Örneğin, Amerika’ da yaşanan 1929 Ekonomik Krizi sonrası FED’in para arzını arttırması ile çözülmüş. New York borsasında 1987 yılında yaşanan büyük düşüş ise FED’in müdahalesiyle ekonomik büyümeyi arttırmıştır. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlere karşı alınacak önlemlerin başında, finansal liberalizasyonun sağlanması, döviz piyasalarındaki istikrarsızlığın sona erdirilmesi ya da mümkün olabildiğince azaltılması, kısa vadeli sermaye akımlarının sınırlandırılması ya da vergilendirilerek azaltılması yoluna gidilmesi ve sermayenin daha çok uzun vadeli yatırımlar şeklinde gelebilmesini sağlamak sayılabilir¹⁵.

Gelişmekte olan ekonomiler her zaman kendilerine bir destek ararlar. Gelişmiş ülkeler ise her zaman kendilerine gelişmekte olan ülkelerin bazılarını seçerler ve o ülkelerin ekonomileri ile zaman zaman oynayarak, kendi kazançlarını artırma yoluna giderler. Hiçbir zaman gelişmiş bir ülke kendi menfaatine bir şeyler sağlamayacaksa o ülkeye yardımda bulunmaz.

Ekonomik krizlerin bir başka nedeni de kriz öncesi iyimser bir hava yaratılarak spekülâtif yatırımlarda büyük artışların sağlanmasıdır. İyimser ortamda fiyatları

¹⁴ Yılmaz, s.52-61.

¹⁵ Koray Duman, “Finansal Krizler ve Bankacılık sektörünün yeniden Yapılandırılması”, **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Kasım 2002, s.132-145.

yükselen mallar kredilere teminat olmakta, ekonomideki küçülme ile birlikte bu malların piyasa değerleri düşmekte, böylece kredilerin geri dönüşüne imkan vermemektedir. Bankacılık denetlemelerinin zayıf ve kanuni yaptırımların olmadığı veya kanuni boşlukların olduğu ülkelerde banka krizleri, bankaların boşaltılmasıyla ortaya çıkmakta olup banka yöneticileri sadece yüksek riskli projelere yatırım yapmakla kalmamakta ayrıca batacağı garanti olan projelere de yatırım yaparak bu projelerden çıkar sağlamaktadır¹⁶. Bu durumun örnekleri ülkemizde yaşanmış ve bundan büyük bir kesim zarar görmüştür.

Ekonomik krizler, ekonomilerde arz fazlalığı veya talep daralmasından kaynaklanabilir. Arz fazlalıkları krizi ve talep daralmalarının ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Ekonomik krizlerin nedeni ekonomik nedenler de olmayabilir. Örneğin, ülke genelini etkileyen bir deprem, sel baskını ya da orman yangını bile ekonomik krize sebep olabilir.

Ekonomik krizlerin bir kısmı siyasal, ekonomik, teknolojik ve ekolojik alanlardaki hızlı değişimlerden kaynaklanabilir. Örneğin, siyasal alanda yaşanan hükümet krizleri, askeri darbeler, siyasal istikrarsızlık ortamı krizlere neden olabilir. Bununla birlikte dünyada yaşanan hızlı ekonomik değişimler, globalleşme, bölgeselleşme, ekonomide serbestleşme ve sermayenin küreselleşmesi krizlerin ortaya çıkması için daha kolay bir ortam yaratmaktadır. Günümüzde ülkelerin iç ekonomilerinde bir sıkıntı olmasa da dünyada bir sorun, bir kriz var ise ülke ister istemez bu durumdan etkilenmektedir. Bunlarla birlikte ekonomik hayat içerisinde üretim, tüketim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan ani beklenmedik hareketler ve dalgalanmalar da ekonomik krizlere neden olabilir. Konjonktür içerisinde yaşanan hareketler piyasa ekonomisinin kendi doğal işleyişi sonucu ortaya çıkan gelişme ve değişimlerdir. Ayrıca, devletin ekonomiye iktisat politikası araçları ile müdahale etmesi vergi oranlarındaki artış, yeni vergi alanlarının keşfedilmesi gibi çalışmalar ekonomik krizlere neden olabilir¹⁷.

¹⁶ Yılmaz, s.52-61.

¹⁷ Coşkun Can Aktan, "Kriz Yönetimi", http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-kriz-yonetimi.pdf, (11.02.2008), s.1-3.

Ekonomik krizler ülkenin sadece ekonomisini değil, ülke siyasi hayatından ülke kültürel ve toplumsal hayatına kadar birçok şeyi değiştirebilir. Örneğin, ekonomik kriz sonrası hükümetler düşer ve yerlerine başka siyasi partiler iktidar olurlar. Ekonomik kriz toplumun tüketim anlayışında değişikliklere neden olabilir, ekonomik anlamda tükenen halk kendini mutlu edebilecek, hayatın zorlukları karşısında güldürebilecek sosyal faaliyetlere yönelebilir.

Teknolojik icatlar, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, malzeme teknolojisindeki yeniliklerle birlikte bazı ekonomik birimler için kaçırılmayacak imkanlar anlamına gelirken, bazıları için ciddi sorunlara neden olabilir. Örneğin, bilim ve teknoloji dünyasındaki gelişmelerin çok gerisinde kalan ekonomilerin ayakta kalabilmeleri çok zordur. Bilim ve teknoloji, rekabet gücünü belirleyen temel unsurlardan birisidir. Krizlerin nedenleri ekonominin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanabileceği gibi dış etkenler de ekonomiyi etkileyebilmektedir. Ekonomik birim krizden korunabilme yollarını geliştirememişse krize karşı koyabilme gücü de o ölçüde sınırlı kalacaktır¹⁸. Ülke ekonomileri uluslararası krizlerden de etkilenebilmektedir. Günümüzde para hareketleri ülkeler arası sınırları ortadan kaldırmıştır. Küresel sermaye kendine en fazla kazancı nerede elde edecekse oraya yerleşmektedir.

Ekonomik krizlerin etkilerinin derin olması ve ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal unsurlarını köklü bir biçimde etkilemesi krizlerin açıklanmasını ve krizlere neden olan unsurların ortaya çıkarılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Ekonomik krizlere neden olan faktörler genel olarak şunlardır.

- ◆ Yanlış uygulanan ekonomi politikaları,
- ◆ İleriye dönük yatırımların azlığı,
- ◆ Gelir dağılımındaki adaletsizlik,
- ◆ Arz ve talep dengesizlikleri,

¹⁸ Coşkun Can Aktan, “Kriz Yönetimi”, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-kriz-yonetimi.pdf, (11.02.2008), s.3-7.

- ◆ Gerçeği yansıtan ekonomik planlamaların uygulanmayışı,
- ◆ Ülke kaynaklarına nazaran aşırı borçlanma,
- ◆ Ülkelerin cari işlem dengelerini koruyamamaları ya da yönetimindeki sorunları,
- ◆ Ekonomik dayanışma ve işbirliğindeki yetersizlikler,
- ◆ Hızla değişen ekonomik gelişmeler,
- ◆ Sermaye hareketlerinin spekülâtif amaçlarla gerçekleştirilmesi,
- ◆ Kar azalışları.

2.3. Ekonomik Krizin Kapsam ve Boyutları

Ekonomik krizlerin yansımalarını çok farklı biçimlerde görebiliriz. Bazı zamanlar sadece bir sektörü etkileyen krizler sonrasında tüm ekonomiyi etkileyebilmekte, bazı zamanlar ise sadece o sektörü etkileyerek sınırlı bir alanda kendini hissettirmektedir.

Ekonomik kriz; krizin temel özellikleri, kurumun hedeflerini ve varlığını tehdit etmesi, kurumun önleme ve öngörme mekanizmalarını yetersiz bırakması, acil müdahale gerektirmesi ve zaman baskısı, beklenmedik ve ani değişiklikler getirmesi, karar vericilerde gerilim yaratması, korku ve paniğe yol açması, kontrol edilme güçlüğü olması, yaşamsal bir dönüm noktası olması, kurumun imajını, insan kaynaklarını, ekonomik yapısını ya da doğal kaynaklarını tehdit etmesi olarak ortaya konulabilir¹⁹. Ekonomide kurumların yapısını tehdit eden unsurlar krizlere yol açabilmektedirler.

Ekonomik krizi aşamalar şeklinde özetlendirecek olursak, krizin altı evresi bulunmaktadır. Birincisi krizin kavramsal olarak başlangıç noktası, geçmiş yaklaşımlarda ifade edilen kabul edilmiş kültürel inançlar ve normlarla karakterize

¹⁹ Aylin Özdemir, **Kriz Yönetimi ve Halkla İlişkiler**, İzmir:Ege Yayıncılık, 1994, s.17-18.

edilir. İkincisi kuluçka dönemi, krize yol açacak olayların fark edilmeden birikmesidir. Üçüncüsü belirleme anı, krizin karar vericilerin dikkatini çektiği ve algılanır hale geldiği andır. Zamanında sinyaller yakalanırsa, kriz planları devreye sokulur ve krizin seyri takip edilmeye başlanır. Dördüncüsü hücum safhasında, kriz kurum üyeleri tarafından anlaşılır hale gelmiştir ve önlenemez durumdadır. Beşincisi kurtarma safhasında, krizin en önemli özellikleri ortaya çıkarılarak denetim altına alınmaya çalışılır. Altıncısı yeniden yapılanma safhasında ise, kurum tekrar istikrarlı hale getirilmeye çalışılır, önceden kabul edilmiş kurallar, inanışlar gözden geçirilerek kurumun yeni krizlere hazırlıklı olmasına çalışılır²⁰.

Krizlere karşı koruyucu bir mekanizma oluşturan ekonomik birimler, krizler karşısında daha etkili olabilirler. Krizin etkilerinden en az zararlı kurtulabilirler.

Genellikle aniden ortaya çıkmış gibi gözükken finansal krizler öncü göstergeler olarak nitelendirilen bir takım ekonomik olaylar sonrasında meydana gelmektedirler. Finans piyasasında likidite krizlerinin sinyallerini vermesi ile gerçekleşmesi arasındaki süre, reel sektörden kaynaklanan krizlere nazaran daha kısadır. Krize işaret eden göstergeler finansal ve reel sektöre ait mevcut bilgiler arasında yer almaktadır. Söz konusu bilgiler ve veriler, daha dikkatli ve sistematik bir şekilde incelendiğinde, sistemin krize dönüşecek zafiyetlerinin belirlenmesine katkıda bulunmaktadır²¹. İlgili veriler zamanında incelenip gerekli tedbirler alındığında krizlerden kurtulma yolları daha da kolaylaşacak gibi gözükmektedir.

Krizlerin önceden belirlenmesinde kullanılan öncü göstergelerin seçilmesinde, ülkenin temel ekonomik verileri dikkate alınarak krizden etkilenecek birimlerin belirleyeceği düşünülen faktörler önemli rol oynamaktadır. Örneğin krizin ana nedeninin mali sorunlar olduğu kanaati taşıyorsa, kurulan modellerde; ekonomide görülen mali açıklar, kamu harcamaları ve bankacılık kesimi kamu kredileri temel olarak alınabilmektedir. Sorunun finans sektöründen kaynaklandığı düşünülüyorsa; özel sektör kredi büyüklükleri, parasal büyüklükler, sektörün dış borç kompozisyonu, faiz hadleri ve borsa fiyatları öncü göstergeler olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde kriz

²⁰ Özdemir, s.18-19.

²¹ Melih İpeker, "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Finansal Sistem İstikrarının Sağlanmasındaki Rolü", **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Ankara, 2002. s.26.

dış ekonomik ilişkilerden kaynaklanan sorunlardan kaynaklanıyorsa; banka bilançolarında kötüleşme, belirsizlikteki artışlar, faiz oranlarındaki artış, borsanın düşüşü, döviz krizi, ekonomik faaliyette daralma, bankacılık krizi, cari işlemler açığı, reel döviz kuru, iç ve dış faiz hadlerindeki farklılıklar, yabancı sermaye akımlarının vadesi gibi göstergeler öncü olarak kullanılmaktadır²².

Ülkelerin merkez bankaları ve ekonomiyi yöneten iktidarlar oluşabilecek krizler karşısında tedbirler olarak ekonominin krizlerden en az hasarla kurtulmalarının yollarını aramalıdır.

Ekonomik krizi genel olarak beş ana başlık altında inceleyeceğiz.

2.3.1. Fiyat İstikrarının Bozulması

Ekonomik krizler çoğu zaman iç içe geçmiş olsalar da, farklı boyutlarda karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik krizler öncelikle fiyat istikrarının bozulmasına yol açarlar. Üç durumda fiyat istikrarının talep yönünde bozulması gerçekleşmektedir. Kamu sektörü harcamalarının kamu sektörü gelirlerinden daha fazla olması, özel sektör yatırımlarının özel sektör tasarruflarından fazla olması ve dış ticaret dengesinin fazla vermesi. Bu üç durumdan biri gerçekleştiği takdirde toplam talep toplam arzdan fazla olacak, diğer bir söyleyişle toplam arz toplam talebi karşılayamayacaktır²³. Böylece enflasyon olarak adlandırdığımız, gelişmekte olan ülkelerin en büyük hastalıklarından biri ortaya çıkacaktır.

Ekonomik büyümeyi sağlamak için ulaşılmaması gereken hedeflerden biri de paranın değerinin korunmasıdır. Paranın değeri dediğimiz zaman o ülkenin kendi para biriminin değeri anlaşılmalıdır. Fiyatlar genel düzeyindeki artış hızı bize enflasyon oranını vermektedir. Bir ülkede enflasyon % 1–2 düzeylerinde ise o ülke ekonomisinde fiyat istikrarı vardır, diyebiliriz. Bu oran gelişmekte olan ülkelerde % 5'e kadar normal karşılanabilmektedir²⁴.

²² Ayhan Tosuner, “Finansal Krizler ve Kırılganlık: Türkiye İçin Bir Erken Uyarı Sistemi Denemesi” **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Ekim 2005, s.52-61.

²³ Sadun Aren, **Ekonomi Dersleri**, 2.Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2007, s.267-269.

²⁴ İlker Parasız, **Para Politikası**, Bursa: Ezgi Basımevi, 1998, s.2.

Bir ekonomide fiyat artış oranlarının yüksekliği ne kadar sorun teşkil ediyorsa, fiyatlardaki düşüşler ve fiyatların sabit kalması da ekonomi için sıkıntı demektir.

Ekonomi için bu derece zararlı olan enflasyonun önlenmesi için öncelikle toplam talebin kısılması gerekmektedir. Fakat bu söylenildiği kadar kolay bir hadise değildir. Ekonomide talebi daraltmak yatırımların azalmasına, ekonomik büyümenin yavaşlamasına sebep olacaktır. Böyle bir durumu göze almak her iktidarın göze alabileceği bir durum değildir.

Yatırımların yavaşlaması bir taraftan da işsizliğe neden olacaktır. Bir diğer konu ise fiyatların aşağı doğru fazla esnek olmamalarıdır. Yani talep azaldığı zaman onunla birlikte fiyatlarda azalmazlar. Fiyatlar talep karşısında ya çok az düşerler ya da hiç düşmezler. Ama en azından yükselişleri durur. Fakat bu arada üretim ve istihdam azalır. Enflasyonu önlemek için girilen talebi kısmak yöntemi belki fiyat artışlarını durdurur ama bu durum üretim düşüşüne ve işsizliğin artmasına neden olur²⁵.

Üretim faktörlerini emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimci olmak üzere dört başlık altında toplayabiliriz. Üretim faktörlerinin birinin veya birkaçının ya da hepsinin birlikte fiyat artışlarının üretim maliyetini arttırarak genel fiyat düzeyini arttırması sonucu ortaya çıkan enflasyon enflasyonun bir çeşidi olan maliyet enflasyonudur. Maliyet artışı sonucu fiyatlar artarken para miktarı ve paranın dolaşım hızı aynı kalırsa nispi fiyatların yapısı değişebilir ya da fiyatlar genel seviyesi artar²⁶.

Enflasyon meydana geliş durumları ve özelliklerine göre farklı isimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Talep enflasyonu, maliyet enflasyonu, sürünen enflasyon, hiperenflasyon, yapısal enflasyon bunlardan birkaçıdır.

Birbirinden farklı olan bu enflasyon çeşitlerinin, ortak özelliği hükümetlerin büyük bütçe açıklarını finanse etme gereksinimi sonucu para arzında meydana gelen büyük artışlardır. Ana nokta para arzındaki aşırı artışlardır. Enflasyon oranı yükseldikçe halktan toplanan vergilerin nominal değerleri artarken, reel değerlerinde hızlı düşüşlere rastlanılır. Bu durum devletin gelir gider dengesini gösteren bütçe açıklarını

²⁵ Aren, s.272-273.

²⁶ İsmail Türk, **Maliye Politikası**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999, s.86.

arttırmaktadır. Bu yüzden kamu harcamalarının kısılmasını gerektiren politikalar uygulanmalıdır. Ayrıca dışsal şoklar bütçeyi olumsuz etkilemekte, borç sorunu da hiperenflasyonu tetiklemektedir²⁷. Ülkeler bu gibi durumlarla karşılaştıklarında halktan toplanan vergiler harcamaları karşılayamamakta ve dışarıdan borç alınmaktadır. Bu borçların ise vadesi geldiğinde nasıl ödenebileceği ayrı bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Hükümetler geçici tedbirler değil de, uzun vadede etkili olabilecek politikalar öne sürmelidirler.

Ekonomik istikrarsızlığın öncü göstergelerinden olan ve ekonomik istikrarsızlığa yol açan en önemli sebeplerden biri olan enflasyonu Keynesyen düşünce, ekonominin tam istihdam seviyesine gelmesiyle artan talebe bağlamıştır. Keynesyen düşünce, miktarların değişebildiği bir piyasadaki toplam talepte meydana gelen değişmelerin sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Keynesyen düşünceye göre, toplam harcamalardaki artış fiyatlar genel düzeyinden daha çok üretimde yani toplam arzda bir değişmeye yol açacaktır. Keynesyen düşünce daha çok ekonominin talep yönündeki değişimlerinin arz yönündeki etkilerini incelemiş ve genel olarak ekonomi eksik istihdam koşullarında kabul edildiğinden, ekonomideki işsizlik, para ve maliye politikaları talep yönlü politikalar ile çözülebilecektir²⁸.

Keynesyen düşüncede enflasyon ile işsizlik arasında belli bir ilişki ve etkileşim vardır. Bu ilişkiyi gösteren ise Philips Eğrisi'dir. Bu eğriye göre toplam talepteki artışlar işsizlik oranının düşmesine sebep olurken, işsizlik oranındaki bir düşüş ise ücretlerde daha yüksek bir artış oranına sebep olacaktır²⁹. Keynesyen düşünceye göre işsizlik toplam talep artışı ile çözülebilecektir.

Yaşanan ekonomik krizler fiyat istikrarının bozulması yol açmaktadırlar. Ülkenin ekonomi birimleri ise fiyat istikrarının sağlanabilmesi için gerekli ekonomi politikalarına başvurumaktadırlar. Bu noktada önemli olan amaca uygun para ya da maliye politikalarının seçilmesidir. Yanlış politika tercihleri ülkeleri gittikçe derinleşen krizde daha da zorlayarak içinden çıkılmaz bir hale getirmektedirler.

²⁷ Suat Oktar, "Hiperenflasyon ve Heteredoks İstikrar Politikaları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 1995, s.7.

²⁸ İlker Parasız, **Kriz Ekonomisi**, 2.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996, s.85.

²⁹ Oktar, s. 9.

2.3.2. Ödemeler Bilançosu Dengesizliği

Ekonomik krizlerde bir başka boyut ödemeler bilançosu dengesizliğidir. Gelişmekte olan ülkeler üretim süreçlerini devam ettirebilmek ve daha fazla satabilmek için her zaman için daha fazla dış kaynağa ihtiyaç duyarlar. İhtiyaç duydukları bu dış kaynaklar ise her zaman ülkeye ek bir maliyet demektir. Ekonomik büyümeyi sağlayabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sürekli olarak dışa açık ekonomi politikaları izlemek zorunda kalmaktadırlar. Ödemeler bilançosu, bir ülkenin belirli bir dönemde dış dünya ile gerçekleştirilmiş olduğu tüm iktisadi faaliyetlerinin muhasebe kayıtlarından oluşmaktadır. Bütün bu kalemleri gelir-gider şeklinde gösteren, ödemeler bilançosu bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin denge ve dengesizliğini ortaya koymaktadır³⁰.

Gelişmekte olan ülkeler genelde daha çok ithal edip daha az ihraç ederler. Bu da onların sürekli olarak dış ticaret açığı vermeleri demektir.

Bir ülke için ödemeler bilançosundaki açık, temel ekonomik verileri ile yakından ilişkilidir. Ödemeler bilançosunda açık veya fazlalıklar dengesizliklere neden olmaktadır. Bu dengesizlikler ülkelerin yurt dışından ithal ettiği mal ve hizmetler ile ihraç ettiği mal ve hizmetler arasındaki parasal değerler farklı olmasından kaynaklanır. Özellikle uzun vadeli sermaye hareketleri ülkelerin ödemeler bilançosunu önemli ölçüde etkiler³¹. Bir ülkede uzun vadeli sermaye yatırımları ne kadar fazla ise o ülke ödemeler bilançosu dengesinde o kadar avantajlıdır.

Gelişmekte olan ülkeler tarım sektörünün sanayi sektörüne oranla daha fazla ağırlığının olduğu bir ekonomik yapıya sahiptirler³². Bu durum gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretlerine olumsuz bir durum olarak yansımaktadır. Çünkü tarım ürünleri fiyatları her zaman sanayi ürün fiyatlarına oranla daha az olmaktadır.

Dünya ekonomisi üzerinde büyük etkileri olan ülkelerin aldıkları birtakım ekonomik dış politika kararları diğer ülkeler üzerinde derin etkiler bırakabilir. Örneğin,

³⁰ Halil Seyidoğlu, **İktisat Biliminin Temelleri**, İstanbul:Güzem Can Yayınları, 2006, s. 135

³¹ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi, Teori, Politika, Sistem ve Kuramlar**, İstanbul: Bilim ve Teknik Yayınevi, 2002, s.160.

³² İlhan Uludağ ve Tomris Yılmaz, **Uluslararası Ekonomi-I Reel Yönden Analiz**, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1983, s.134-137.

ABD'nin ithalat üzerine koyduğu bir gümrük vergisi, bu piyasaya mal ihraç eden ülkeleri zor durumda bırakacaktır. Bu ülkelerde benzer bir korumayı kendi ülkeleri için uygulayabilirler. Böylece büyük ülkelerin başlatmış oldukları dış ticareti sınırlandırıcı politikalar hızla çevre ülkelere de yansır. Tüm dünya ekonomisinde bir daralma sürecine girer³³.

Ödemeler bilançosunda yer alan dış ticaret ve sermaye hareketlerini etkileyen faktörler ikiye ayrılır. İç faktörler, ülkenin ekonomik yapısındaki yetersizliklerden kaynaklanır. Ülke ekonomisinin üretim yapısı önemli bir faktördür. Üretimin yetersiz oluşu, ödemeler bilançosunun açığının bir sebebidir. Ödemeler bilançosu açığının bir diğer sebebi ülkenin dış ekonomisidir. Dış ekonomik rekabete yönelik olarak ihracata teşvik politikaları, döviz kuru politikaları ve sanayileşme politikaları ödemeler bilançosunu etkileyen faktörlerdir.

Bunlarla birlikte yabancı sermaye politikalarının ülke çıkarlarıyla uyuşmaması, ülkede iktisadi ve siyasi istikrarın bulunmaması ve sermaye piyasasının yeterli derecede gelişmemesi de sermaye hareketleri açısından ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Konjonktürel dalgalanmalar, hava şartlarındaki olumsuzluklar, doğal afetler ve savaşlar da ülkelerin ödemeler bilançosu açıklarına neden olan dış etkenlerdir. Dış etkenlerin bir kısmı da dış şoklar olarak ele alınmaktadır³⁴. Tüm dünya ekonomisini etkileyen uluslararası boyutta ortaya çıkan bir kriz tüm ekonomilerin ödemeler bilançosunu etkilemektedir. Örneğin, büyük alıcı olan ülkelerdeki bir malın iadesi diğer birçok küçük ve gelişmekte olan ülkeyi zincirleme olarak etkileyebilmektedir.

Ödemeler bilançosu dengesizliği bir ülkenin milli gelirini doğrudan etkilemektedir. Bu etkileşimde ithalatın milli gelire olan etkisi negatif yönde olurken, ihracat değerlerinin etkisi ise pozitif olmaktadır. Ödemeler bilançosu dengesizliği enflasyonu da etkilemektedir. İthal edilen malların fiyatlarındaki yükselmeler ülke içi fiyatlarında yükselmesine neden olabilmektedir.

³³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, 5. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi, 1986, s.288-291.

³⁴ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, **Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları No. 20, 1987, s.14.

İthal mallardaki fiyat artışları iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu malın yurt dışı fiyatı artarken ülkede devalüasyona gidilmesi sonucu ülkenin ithal mallarının fiyatları artar bu da enflasyonu tetikler. Ödemeler bilançosunun diğer bir etkisi de gelir dağılımı üzerinde görülmektedir. Ödemeler bilançosunun açık vermesi halinde, bunun kapatılması için ülkede harcama kaydırıcı politikalar izlenirse iç talep yabancı mallardan yerli mallara doğru kayar. Ancak bu kayma bazı durumlarda yerel hizmet üretimleri de diyebileceğimiz dış ticarete konu olmayan sektörlerin gelişmesine sebep olmaktadır. Böylece ülkede talebin kaydığı sektörler ve bunlara ara mal üreten yan sektörler milli gelirden eskine oranla daha fazla pay almaktadır. Böylece adil bir gelir dağılımı imkansız hale gelmektedir. Bunun nedeni ise ödemeler bilançosu dengesizliğinden başka bir şey değildir³⁵.

Ödemeler bilançosundaki dengesizlikler iktisadi krizlere yol açabilmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri sürekli olarak dışa açık bir ekonomi politikası izlemektedirler. Böylece sürekli olarak dışarıdan değer olarak daha fazla ithalat ve daha az ihracat yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu açıkları ise dış borçlar ya da işçi dövizleri, turizm gelirleri, uzun vadeli sermaye yatırımları vs. ile karşılamaya çalışmaktadırlar.

2.3.3. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik

Bir ülkede yaşanan ekonomik kriz beraberinde sosyal sıkıntıları da getirmektedir. Elbette ki bu sıkıntıların başında da gelir dağılımındaki adaletsizlik ve bozulmalar gelmektedir. İç talebin belirlenmesinde nüfus ve kişi başına düşen ortalama gelir önemli etkenlerdir. Adaletli bir gelir dağılımı, GSMH'nin paylaşımında kişiler ve sektörler arasında nasıl gerçekleştiği bakımından önemlidir³⁶. Ekonomide elde edilen toplam gelirin bireyler arasında adil bir şekilde paylaştırılabilmesi çok zor bir durumdur. Genellikle gelişmiş ülkelerde kişisel gelirler yüksek olduğundan gelir dağılımında adaletsizlikten bahsetmek pek mümkün değildir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik durumu özellikle gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir.

³⁵ Halil Seyidoğlu, **İktisat Biliminin Temelleri**, s.139-143.

³⁶ A.Aydın Çeçen ve A.Suut Doğruel, **Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm Ve Kriz**, İstanbul: Ege Yayınları, 1996, s.124.

Bir ülkedeki adaletli gelir dağılımının sağlanamaması nedenlerinden biri de, gayri safi milli hasılasının dağılımında sektörlerin paylarının farklı farklı olmasıdır. Gelir dağılımı adaletsizliğinde uygulanan kalkınma politikaları da önemlidir. Çünkü bu politikalar çerçevesinde ülkenin kalkınması için bazı sektörler öncelik tanınması veya desteklenmesi bu sektörlerin diğerlerine göre gayri safi milli hasıladan daha fazla pay almasına neden olmaktadır.

Bu tür destekleme ve teşvikler sonucu olarak, sanayi sektörünün dışında kalan tarım ve diğer sektörlerin ülkelerin gayri safi milli hasıldan aldıkları pay azalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı, bu ülkelerin kalkınmaları açısından ayrı bir öneme sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin iç talepleri artsın ki, gelişmiş ülkelerin gelirleri daha fazla artsın. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin iç pazarlarını büyütmeleri, yani sanayi teşvik etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle ülke ihtiyaçları göz önüne alınarak kalkınma politikalarını uygulamak gerekmektedir³⁷.

Adaletli bir gelir dağılımı, bireyler arasındaki sorunları en aza indirmektedir. Adaletli olmayan bir gelir dağılımı, toplumun yapısını bozmakta ve insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin zayıflamasına neden olmaktadır. Ayrıca yaşanan ekonomik krizlerde gelir dağılımındaki dengesizlik gelirin büyük bölümünü alan kişiler lehine olmak üzere artmaktadır.

2.3.4. Aşırı Borçlanma ve Borç Krizleri

Sermayenin kaynağı ve kazancın tüketilmeyen kısmı olarak tanımlanan tasarruf, iradi ve zorunlu olarak iki başlık altında incelenmektedir. Kapitalist sistemde iradi tasarrufta bulunan gruplar; halk, müteşebbis ve devlet olarak gruplandırılmaktadırlar. Zorunlu tasarruf olarak tüm ekonomilerde vergi ve enflasyonu görmekteyiz³⁸. Tasarrufların yeterli olmadığı durumlarda ise borçlanmalar kendini gösterecektir. Öncelikle birey bazında düşünersek kendi geliri ile geçinemeyen birey, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için diğer birey ya da kurumlardan borçlanma yoluna gidecektir. Bireyi gruplar, işletmeler, kurumlar, ülke ekonomisi şeklinde genişletmek mümkündür.

³⁷ Vural Savaş, **İktisat Politikasına Giriş**, İstanbul: Arı Yayıncılık, 1994, s.30.

³⁸ Erol Zeytinoğlu, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, İstanbul: Mim Matbaacılık, 1992, s.199-202.

Aşırı borçlanmalar birçok nedenle yapılabilmektedir. Bu nedenlerin başında dış ticaret açıklarının finansmanı, gerekli yatırımların yapılabilmesi için yeterli olmayan sermaye ve tüketimi karşılayamayan yerli paradır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yapısal kriz, sermayenin uluslararası boyut kazanmasına, gelişmekte olan ülkelerin borç krizine, sermaye birikim krizine yol açmıştır³⁹.

Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra, kurulan uluslararası para sistemi, enflasyon ve durgunluğun birlikte yaşandığı bir dünyada ekonomiye yeni bir kavram katmıştır. Stagflasyon, ekonomide aynı anda hem enflasyonun hem de durgunluğun yaşandığı durumdur. Yaşanan ekonomik ve mali krizin aşılması için dünya ekonomisinde yeniden yapılanmayı gerekli kılmıştır. Bu durum uluslararası para ve sermaye piyasalarının genişlemesine neden olmuştur. Globalleşen sermaye özel bankalar ve kuruluşlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere borç olarak aktarılmaya başlanılmıştır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için dış borçlanma sadece kısa süreli bir rahatlama meydana getirir. Bu borç orta ve uzun vadede tekrar ödeneceği için ülke adına önemli sorunlar teşkil edecektir. Bazı iktisatçılar 1970'li yıllarda hızla artan petrol fiyatlarının borç krizine yol açtığını savunmakta, bazıları da yanlış uygulanan iktisat politikalarının borç krizine yol açtığını savunmaktadırlar⁴⁰. Gelişmekte olan ülkeler için en önemli sorun borçlanmanın sağlanması noktasında değil de, bu borcun ödeneceği dönemlerde nasıl bir ödeme planının uygulanacağıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin borç anapara ve faiz ödemeleri yoluyla dışarıya büyük rakamlarda kaynak transfer etmeleri, önemli sorunlar doğurmaya devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin bu borçları ödeyebilmeleri için daha fazla dış ticaret fazlası verebilmeleri gerekmektedir. Bu durum ise büyümeyi olumsuz yönde etkilerken, fakirliğin daha da derinleşmesine sebep olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde geçerli olan büyüme modellerinde, aramalı ithalleri ile yapılan üretimin büyük bir bölümü borç ödemeleri yoluyla dışarıya transfer

³⁹ İlker Parasız, **Makro Ekonomi**, 7.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998, s. 96.

⁴⁰ Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995, s.23-24.

edilmektedir. Bu koşullarda ekonomik büyüme için gerekli ithalatı sağlamak imkansız hale gelecektir⁴¹.

Ülkelerin yanlış ekonomi politikaları dış borç krizini devam ettirmektedir. Dış borcun temini, maliyeti, miktarı, geri ödeme şartları ve nerelerde kullanılacağı çok önemli faktörlerdir. Ülkelerin finansman sıkıntılarını karşılayabilmek için uluslararası finans kuruluşlarından borçlanma yoluyla finansman sağlaması zor olabilmektedir. Diğer taraftan alınan kredilerin ülke içinde verimli alanlarda kullanılamaması, dış borçların sürekli bir borç krize dönüşmesine sebep olmaktadır⁴². Alınan borçlar bu borçların faiz ödemeleri ve gereksiz yatırımlara yönlendirilerek gittikçe daha tehlikeli durumlara yol açabilecektir.

Özellikle gıda ürünleri ile birlikte sermaye mallarının ithalinde yaşanan kısıtlamalar açlık ve yoksulluğun yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Üretim için gerekli girdilerin temininin imkansız hale gelmesi, birçok alt sektörün durmasına ya da aşırı yavaşlamasına neden olmaktadır. Borçların ödenmesinde ithalatın kısılması durumunda da ihracatın artırılması durumunda da gelişmekte olan ülkelerde fakirlik daha da derinleşmektedir. Zaten gelir seviyesinin çok düşük olduğu bu ülkelerde, borçlar öndendikçe yaşam koşulları daha da çekilmez bir hal almaktadır⁴³.

1980 yılından itibaren gelişmiş ülkelerin sisteme fon sağlayan ülkeler olması gerekirken, sistemde toplanan fonları kullanmak istemeleri borçlanma sisteminde tıkanmalara yol açmıştır. Kaynak sağlayan ülkelerin azalması, kaynak arzının azalması dolayısıyla faiz oranlarının artmasına neden olmuştur. Kısa vadeli borçlar ise oldukça yükselmiş ve bunların geri ödemelerinde önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Faiz oranlarının hızla artması ülkelerin dış ticaret hadlerinin bozulmasına yol açmıştır. Ülkelerden sermaye kaçışı birçok gelişmekte olan ülkede uzun dönemli bir krize yol açmıştır⁴⁴. Fon sağlayıcılarının da sistemden yararlanma istekleri birçok gelişmekte olan ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

⁴¹ Fikret Başkaya, **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Maki Basın Yayın Ltd. Şti. , 2004, s.85-87.

⁴² Balkan, s.24-25.

⁴³ Fikret Başkaya, **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, s.87-90.

⁴⁴ Mustafa Sönmez, **100 Soruda Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.112.

Türkiye başta olmak üzere gelişmekte olan ülkeler 1980 yılından itibaren ihracata yönelik politikalar uygulamışlardır. Fakat bu ülkeler serbestleşme politikalarıyla birlikte dış borçlanma yoluyla sermaye ihtiyacını karşılamak zorunda kalmışlardır. Yüksek faizler yoluyla borç transferini hızlandıran gelişmekte olan ülkeler aşırı değerli kur politikası ile bu ülkelerin ihracatını ve yatırımlarını düşürmüş, ithalatını arttırmıştır⁴⁵. Değerli olan yerli paralar ithalatı körüklerken, dış piyasalarla rekabet edemeyen ihracat azalmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için o yıllarda ithalat daha cazip hale gelmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler için diğer ülkelerden sağlanan dış borçlar kadar ülke içi yerleşiklerden sağlanan iç borçlarda önem arz etmektedir. İç borçlanmalar genellikle devletin ülke içi harcamaları vergi ve diğer gelirleri ile karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Devlet, kamu harcamalarını finanse edebilmek için, vergi gelirlerine ek olarak, iç piyasalardan borçlanmak zorunda kalmaktadır. Kamu harcamalarını iç borçlanma yoluyla finanse etmeye çalışan ülkeler hassas olan dengelerin daha da bozulmasına neden olmaktadır. Devlet bu sistemde zaten az olan kaynakları daha da azaltmakta, özel sektörün kaynak kullanımını daha da azaltmaktadır. Böylece müteşebbisler yatırımdan ziyade iç borçlanma senetlerine yönelecekler ve yüksek faizden yararlanmak isteyeceklerdir. Böylece borçlanma maliyetleri yükselecek bu durum işletmelerin mallarının fiyatlarını yeniden düzenlemelerine sebebiyet verecektir⁴⁶. Sonuç olarak ülkedeki faiz oranları artacak, enflasyon oranı artacak ve dolayısıyla yatırımlar azalacaktır.

Aşırı borçlanmalar gelişmekte olan ülkelerin önemli hastalıklarından biri olup krizlerin derinleşmesinde önemli bir faktör olmaktadır.

2.3.5. Ekonomideki Arz ve Talep Dengesizlikleri

Ekonominin en temel yapı taşları üretim, tüketim, arz ve taleptir. Ekonomide arzın arttırılmasına yönelik politikalar, yüksek maliyetli, yapısal içerikli ve uzun vadeli politikalarlardır. Talep yönlü politikalar ise etkisi kısa dönemde görülebilen para ve maliye politikalarından oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkan

⁴⁵ Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara: İmge Yayınları, 2001, s.115.

⁴⁶ Emin Çarıkçı, **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996, s.31.

ekonomik krizlerin ortak sebeplerinden birisi, gelişmekte olan ülkelerde üretim seviyesinin oldukça düşük olmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler emek yoğun üretimleri ile kendi ihtiyaçlarının büyük bir kısmını dışarıdan sağlamak zorunda kalmaktadırlar.

Bazı dönemlerde yaşanan stagflasyon, yüksek işsizlik, düşük büyüme ve yüksek enflasyon gibi ekonomik istikrarsızlıkların üretimi arttırmaya yönelik para ve sosyal politikaların uygulanması ile aşılabileceği savunulmuştur⁴⁷. Üretim arttıkça istihdamın artacağı, çalışan insanların gelirleri arttıkça daha fazla tüketeceği ve sonrasında tüketimden artan gelirlerini tasarruf edecekleri ve bu tasarruflarında yatırımlara yöneltileceği düşünülmektedir.

Bir ülke ekonomisinin üretim kapasitesinin yetersiz olmasının ardında yatan birçok neden vardır. Üretimin yetersiz olması nedenlerini yapısal olanlar ve yapısal olmayanlar olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Yapısal nedenlere bağlı üretim yetersizliği sermayenin yoğun kullanıldığı sanayi üretiminin yetersizliğine, teknolojik ve teorik bilgi birikimi eksikliğine dayanmaktadır. Yapısal olmayan nedenlere bağlı olmayan üretim eksikliğinde ise kısa süreli yaşanan üretim yetersizlikleri akla gelmektedir. Ülke içi üretimin yetersiz kaldığı durumlarda ihtiyaçların ithalatla karşılanılacağı yadsınamaz bir gerçektir⁴⁸. Ülkeler mümkün olduğu ölçüde tüketimlerini üretimlerine paralel olarak ayarlamalıdır. Fakat bu özellikle de gelişmekte olan ülkeler için pek mümkün değildir. Ürettiklerinden daha fazla tüketen ülkeler sürekli olarak dış ticaretlerinde açık vermek durumunda kalırlar.

Bir ülkede üretim ve tüketim dengelerinin kurulması açısından ürünlerin ülke içinden ya da dış kaynaklı sağlanması arasında herhangi bir sorun teşkil etmese de, bir ekonominin ürettiğinden fazla tüketmesi ve ekonomik dengesini bu şekilde sürdürmesi mümkün değildir. Bununla birlikte bir ülkede tüketilen tüm malların yurt içinde aynı şekilde üretilmesinin de imkânı yoktur. Burada önemli olan bir ülkenin dışarıdan sağlayabileceği malların değeri kadar malı yurtdışına satabilecek üretim seviyesinin bulunmasıdır. Eğer bir ülkenin böyle bir imkanı varsa o zaman ülke dış dengelerini koruyabilecektir. Ülkeler dış ticaret dengelerini koruyabilmek için sürekli olarak

⁴⁷ Tuncer Bulutay, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Ankara: ILO, 1995, s.15.

⁴⁸ Muhammet Akdiş, "Rasyonel Beklentiler Okulu'nun Enflasyon Yaklaşımı ve Türkiye'deki Faiz Oranları" **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Haziran- Temmuz 1992, s.61-65.

ürettikleri mal miktarlarını ve bu malların kalitelerini artırmak için gayret göstermelidirler.

Üretim kapasitesinin yetersiz olmasının nedenlerinden biri olan yapısal olmayan üretim yetersizlikleri genellikle ekonominin kötü yönetilmesinden ve özellikle para politikaları uygulamalarının sağlam bir zemin üzerinde gerçekleştirilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumdan kurtulabilmek için para arzının bütün boyutları ile en uygun şekilde ayarlanması gerekmektedir. Devlet desteklemelerinin, teşviklerin vb. üretim açısından çok büyük önemi bulunmaktadır. Bir ekonomide reel sektörün desteklenmesi üretim kapasitesinin artması yönünde önemli etkenlerden biridir. Bu durumda devlet, sermayenin üretim dışı ve verimsiz alanlardan reel sektöre yönelmesi için teşvik edici politikalar uygulamalıdır. Devlet gerekirse sermaye sahiplerinin üretim dışında değerlendikleri sermayeye vergi, ceza vb. tedbirler alarak sermayenin üretime yönlendirilmesini sağlamalıdır. Kamu sektöründe iç borçlanma politikalarına son verilmeli, sermayeden faiz geliri elde etmek değil de yatırıma yönelik çalışmalarla birlikte ülkede kıt olan sermaye daha yoğun bir şekilde üretime yönlendirilmelidir⁴⁹.

1970'li yıllardan itibaren gelişmiş ülkelerde yeniden yapılanma politikalarıyla yaratılan üretim süreci ve işgücünün değerinin düşürülmesiyle kar oranlarının tekrar artırılması hedeflenmiştir. Yeni liberal politikalarla birlikte dünya 1980'li yıllarda yeni bir döneme girmiştir. Gelişmekte olan ülkeler aşırı borçlanma ve borç krizlerinin etkisiyle üretimlerini arttıramamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan üretim miktarının azlığı ile birlikte üretimlerinin de ileri teknoloji ürünü olmaması nedeniyle, dünya piyasasında rekabet edebilme şansları kalmamıştır⁵⁰. Gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri mallar dünya pazarlarında dışlanmakta, gelişmiş ülke malları ile rekabet edememektedirler. Böylece her geçen dönem gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dışa bağımlılıkları artmıştır.

Bir ülkede üretim süreci düzenli bir şekilde yönetilemiyorsa ülke için çok ciddi sorunlar ortaya çıkacak demektir. Her ülke elbette ki, ürettiği tüm ürünleri iç pazarında tüketecek diğer bir deyişle ürettiği tüm malları iç pazarında tüketecek diye bir şart

⁴⁹ Akdiş, s.63-65.

⁵⁰ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, Ankara: İmge Yayınları, 2005, s.184.

yoktur. Burada önemli olan nokta ülkelerin ürettikleri ürünlerin değeri tüketecekleri ürünlerin değerini karşılayabilmesidir. Bu durumda ülkenin tüketimi iç ya da dış pazardan karşılamasının pek önemi bulunmamaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde bu koşullar genelde gerçekleşmemektedir.

3. 1929 EKONOMİK KRİZİ VE SONUÇLARI

3.1. 1929 Ekonomik Krizinin Nedenleri, Ortaya Çıkışı ve O Yıllarda Dünya Ekonomisinin Durumu

1929 ekonomik krizinin nedenleri başında, savaşın sebep olduğu yıkım ve kayıplar gelmektedir. Avrupa ekonomisini çok derinden etkileyen savaşın bitiminde, tarım işletmelerini, ulaşım ve haberleşme yollarını yeniden düzene sokmak, ev ve fabrikaları yeniden kurmak gerekiyordu. Bu durum savaş sonrasında ihtiyaçları daha da arttırmıştı. İnsan kaybının fazla olması emeği daha değerli kılmıştı. Savaş, savaşan devletlere büyük miktarda maliyet yüklemişti. Savaş sırasında kaynakların önemli bir miktarının yok oluşu kaçınılmaz son olan enflasyonu yaratmıştı⁵¹. Savaş yılları savaşa giren girmeyen tüm ülkeleri etkilemiş, özellikle savaşan ülkelerde çok büyük mal ve can kaybına neden olmuştur.

Monetaristler bu krizin en büyük nedenlerinden biri olarak Federal Reserve Sistemi'nce yapılan para politikası hatalarını göstermekteydiler. Bu durumu da Milton Friedman ve Anna Schwartz eserlerinde ele almışlardır. Bu yazarlar genellikle Ağustos 1929 - Mart 1933 arası dönemde düşen para arzına dikkat çekmekteydiler. Bunalımın başlangıcı ile ilgili olarak para arzının 1928 ve 1929 yıllarında artmadığını ilişkilendirmektedirler⁵².

Dünya ülkeleri savaş boyunca para değerleri için mecburi tedavül esası getirmişlerdi. Ancak ortada bir sorun vardı. Bu sorun, ülkelerin savaşın yarattığı para şişkinliğini karşılayabilecek boyutta altın stoklarının olmayışı idi. Ekonomide tedavülde bulunan para arttıkça fiyatlarda hızlı bir şekilde artmaktaydı. Fiyatlar genel düzeyinde artışlar olarak tanımladığımız enflasyon, savaşa giren ya da savaşa girmeyen bütün ülkeleri derinden etkilemişti. Ülkelerin enflasyondan etkilenme dereceleri farklı farklı

⁵¹ Nazif Kuyucuklu, **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982, s.242-243.

⁵² Charles P. Kindleberger, **Cinnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi**, Neşenur Domaniç (çev.), İstanbul: Scala Yayıncılık, 2004, s.102-103.

olmuştur. Savaşta büyük zarar gören ülkeleri fakirleşme süreci, savaştan uzak kalabilen ya da savaştan en az zararlı çıkabilen ülkeleri ileride bir zenginleşme süreci bekliyordu⁵³. Bu durum en çok savaşta en az zararı gören ülkelere yarayacaktı. Bu ülkeler savaşın üretim kaynaklarında yaratmış olduğu tahribattan en az zararlı kurtulan ülkelerdi.

Savaşın etkilerinin bir başka boyutu ise savaş tazminatları idi. Savaş tazminatları Amerika için savaş borçlarından farklı anlamda gelmekteydi. ABD Almanya'dan savaş tazminatı istemiyordu. Ancak savaşa girmeden önce müttefiklerine verdiği borçları geri almak istiyordu. Fransa hem İngiltere, hem de Amerika'ya borçlu idi, buna karşılık Rusya'dan alacaktı. İngiltere ise Fransa'dan alacaklı Amerika'ya borçlu idi. İngiltere, Amerika'ya borcunu ödemek istiyordu, ancak Fransa ve diğer ülkelerin kendilerine olan borcunu ödemesini şart koşuyordu. Fransa ise Almanya'dan savaş tazminatı istiyor ve bu paralarla da kendi borçlarını ödemeyi düşünüyordu⁵⁴.

Amerika, 9 Şubat 1922'de kongre kararıyla 13 devlet ile uzun vadeli anlaşmalar yapmıştı. Örneğin İngiltere, harp borçlarını, ilk 10 yılı %3, sonraki yıllarda da %2.5 faiz ödemek suretiyle tam 62 yılda ödeyecekti⁵⁵. Bu durum bize Amerika'nın alacaklarını tahsil edebilmek için vadeleri uzun olsa da anlaşmaya gittiğini göstermektedir.

1. Dünya Savaşı Amerika ekonomisini dünyanın en büyük alacaklı ülkesi haline getirmişti. Bu da diğer ülkelerle ticaretin değişmesi anlamına geliyordu. Çünkü Amerika'ya borcu olan ülkelerin ödeme yapabilmesi ABD'nin borçlu ülkelere ihracatını kesip, ithalatını arttırması ya da bu ülkelere yeni borçlar vermesini gerektiriyordu. ABD, dünya ekonomisine liderlik yapabilecek tek ülke konumundaydı.

Savaşa giren ülkeler savaş zamanında tatmin edemedikleri ihtiyaçlarını, savaşa girmeyen ülkeler ise tasarruf ettikleri ya da harcamaya fırsat bulamadıkları değerleri biriktirmişlerdi. Bu sebeplerden dolayı savaş sonrası yıllarda büyük bir satın alma

⁵³ Kuyucuklu, s.244-247.

⁵⁴ Melih Gürsoy, **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye'ye Etkileri**, İstanbul: Metis Yayınları, 1989, s.43.

⁵⁵ Kindleberger, s.34-42.

çılgınlığı kendini gösterdi. Savaşın olumsuz etkileri ile fakir düşen ülkeler ellerinde bulunan paraları tüketime yönelttikten, savaşa girmeyen ülkeler ise bir müddet zenginliklerinin tadını yaşadıktan sonra dünya yeni bir krize girmiş bulunmaktaydı. Yaşanan bu kriz 1921 krizi olarak tarihe geçmişti. Bu krizden sonra pek çok ülkenin para değerleri aşırı düşmüş ve ülke paraları uluslararası değişim aracı olmaktan çok uzak hale gelmişlerdi. Öyle ki, malların değerleri her geçen dakika artıyor ve insanlar bu fiyat değişimlerine ayak uyduramıyorlardı.

O tarihlerde ülkeler pozitif bir dış ticaret bilançosuna sahip olduğu takdirde komşu ülkelerin istihdamını artırabileceğini sanıyordu. Başka bir deyişle, işsizliğini ihraç etmeyi umuyordu. Fakat aynı anda tüm ülkelerin dış ticaretlerini pozitif hale getirmeleri mümkün değildi. Bu durumda tüm dünyada üretim azalışı meydana geldi. Ülkeler arası ticaret hacmi de iyice daralmıştı. Ülkeler iki taraflı ticareti tercih etmişlerdi. Bir ülke diğer bir ülkeden diğer ülkenin kendisinden satın alacağı mal kadar mal ihraç etmekteydi⁵⁶.

Ekonomilerde aşırı büyüme Amerika, Kanada, Fransa ve Avustralya'da gerçekleşmişti. İngiltere ekonomisi ise 1926'da yaşanan genel grev ile yavaşlamıştı⁵⁷. O yıllarda İngiltere'de işsizlik % 10-12 civarlarında idi. Genel grev sadece dokuz gün sürmüştü. Altın sistemine dönüşü en çok alkışlayanlar, bu grevi hükümete bir tehdit olarak görüyorlardı. 1926 yılının büyük bir bölümünü grevle geçiren işçiler sonunda dayanamadılar⁵⁸.

Amerika 1927'de yaşadığı durgunluğun ardından otomobil sanayiinde, şehirlerarası yol yapımında gelişmişti. Ayrıca 1925-1929 yılları boyunca ABD'de tarımsal üretimde azalma görülmemişti. 1923 yılından 1929 yılına kadar görülen %2 oranındaki büyüme oranı yeniden kuruluşu temsil ediyordu. Bu oran o yıllarda normal karşılanacak bir büyüme oranı değildi. Bu büyüme bu şekilde devam etmiş olsaydı, dünyada üretim fazlalığı oluşurdu. Her yükseliş sonrasında ekonomiler düşüşe hazırlıklı olmalıydılar. Bu düşüslere engel olabilmek için dengeli bir şekilde büyümek

⁵⁶ Samuelson, s.776-777.

⁵⁷ John Murray , **Genel Grev**, Metin Aktan (çev.), İstanbul: Arena Yayınları, 1995, s.142-145.

⁵⁸ J.K. Galbraith, **Kuşku Çağı**, Reşit Aşçıoğlu Nilgün Himmetoğlu (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2.Baskı, 1989, s.204.

gerekiyordu. O yıllarda yaşanan büyüme enflasyonist bir büyümeydi. Yani miktar olarak üretimde ciddi bir artış meydana gelmemişti. Ekonomide talep artışı ile birlikte fiyatlar artmıştı. Verimlilikte artış sağlansa da fiyat artışları karşısında herhangi bir şey yapılamamıştı⁵⁹.

Amerika 1920'li yıllarda diğer dünya ülkelerine ciddi rakamlarda özel krediler vermekteydi. Diğer taraftan ise Amerika işçilerinin hayat standartlarını koruyabilmek amacıyla gümrük duvarları inşa etmekteydi. Bu yıllarda ülkedeki yatırım tasarruf dengesi yurtdışına verilen kredilerin faiz ve anapara ödemeleri ile sağlanıyordu⁶⁰. Verilen kredilerden sağlanan gelirler ülkeye ek bir katkı sağlamaktaydı. Ülkeler aldıkları krediyi genelde Amerika'dan yeni mal alımlarında kullanıyorlardı.

Amerika'da yaşanan bu hareketli yıllar bazı bankerleri de harekete geçirmişti. 45 gün için %50 faiz önerisiyle tam 8 milyon \$ toplayan Ponzi adlı bir banker, bu paraları Amerika'da posta puluna çevirerek döviz kuru değişikliklerinden büyük kazançlar elde edileceğini dile getirmişti. 1920 yılı Ağustos ayında Boston'da yakalanan bu kişinin elinde 7.9 Milyon \$'a karşılık sadece 6.1 Milyon \$ değerinde posta kuponu vardı. Tüm parayı başka tarafa aktarmıştı⁶¹.

1929 Ekonomik Krizi'nin başlangıcı 24 Ekim 1929 Perşembe günü borsanın çöküşü ile olmuştur. Goldman Sachs ve genellikle hisse senetleri dünyası insanların hesaplaşma günü olan kara Perşembe öncesinde, hisse senedi alışverişlerinde bir durgunluk vardı. O sabah insanların ellerindeki hisse senetlerini satmak için nedeni bilinmeyen ölçsüz bir istekleri vardı. Bu ciddi panik karşısında hisse senetleri borsası dengesini koruyamadı.

O gün öğleden sonra banker Morgan'ın simsarı olarak tanınan ve borsanın başkan yardımcısı olan Richard Whitney'e devreye girerek hisse senedi alımına geçmesi için talimat verilmişti. Bu girişim başarılı olmuştu. Akşama doğru piyasa tekrar durgunlaştı ama yapılan müdahale iyi gelmişti. Bu olaydan sonra Whitney borsa başkanlığına getirildi. Ancak bu durum fazla sürmedi ve sonraki hafta borsadaki düşüş

⁵⁹ Gürsoy, s.65.

⁶⁰ Samuelson, s.776.

⁶¹ Gürsoy, s.65-66.

yeniden hızlandı. Zaman zaman toparlanmalar olsa da borsadaki durum üç yıl boyunca çok daha kötüye gitmiştir⁶².

Bununla birlikte çöküşün gerçek nedeni o değildi. Krizi ve borsadaki çöküşü meydana getiren etmenler aslında ekonomik dönüşümün yükselme ve iniş dönemlerinin başlangıcında görülenlerden farklı değildi. 1920'lerin sonunda ABD sadece sanayide değil, inşaat alanında da yatırımlarını arttırmıştı. Sermaye malları üretimi, 1927 ile 1929 arasında yaklaşık %25'e yakın artış göstermişti. Bu yükseliş, borsa iflasından kısa bir süre önce durdu. Sanayideki üretim düşmeye, işsizlik artmaya başladı. Üretim malları bu durgunluktan çok fazla etkilendi, tüketim mallarındaki durgunluk daha yavaş olsa da, oldukça fazla idi. 1932'li yıllara gelindiğinde sanayi üretimi üç yıl öncesine göre yarı yarıya düştü, milli gelir %273 oranında azaldı, 1929 yılında 1.5 milyon olan işsiz sayısı 12 milyona ulaştı. 1929 ile 1932 yılları arasında endüstriyel üretim ABD'de yaklaşık %50, Almanya'da %40 civarında, Fransa'da %30'a yakın, İngiltere'de ise %10 olmak üzere dünya çapında düşüş göstermiştir⁶³.

Aşağıda tabloda görüleceği üzere dünya üretimi ve ticareti 1929 yılı sonrasında özellikle 1932 yılında ciddi düşüşler yaşamış, 1933 ve 1935 yıllarında ise bu düşük seviyelerden hafifte olsa bir toparlanma sürecine girmiştir.

Tablo 1:
Büyük Buhran Yıllarında Dünya Üretimi ve Ticareti (1929=100)

	1929	1932	1933	1935
Üretim	100	69	78	95
Uluslararası Ticaret				
Ticaret Hacmi	100	75	76	82
Ticaret Fiyatları	100	53	47	42

Kaynak: Kemal Yıldırım ve Doğan Karaman, Makroekonomi, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 145, 3.Baskı, 2003, s.12, Tablo:1-1.

⁶² J.K. Galbraith, **Kuşku Çağı**, s.206-208.

⁶³ Kemal Yıldırım ve Doğan Karaman, **Makroekonomi**, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı, Yayın No: 145, 2001, s.12.

Amerikalıların “büyük depresyon” adını verdikleri 1929 Dünya Ekonomik Krizi; New York borsasının “Kara Perşembe” olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 günü çökmesiyle başladığı ve ülkenin harcama politikalarını değiştirmeye başladığı 1933 yılı Mart ayına kadar sürdüğü genel kabul görmektedir.

O tarihlerde Amerika borsasının durumuna bakacak olursak, Dow Jones sanayi endeksi ortalaması 1928 yılı başlarında 191 iken, 9 Eylül 1929'da endeks 382'ye yükselmiştir. Böylece sanayi hisse senetleri bir yıl içinde %100 değer kazanmıştır. 28 Ekimde hisse senetleri %12,8 ve 29 Ekimde %11,7 değer kaybetmişlerdir. Endeks değeri 294,3'e kadar düşmüştür. Burjuva ekonomistleri bu durumu yıkım olarak tanımlarlar. Ancak Amerikan borsasındaki düşüş devam etmiş ve 7 Ağustos 1932'de endeks 41'e düşmüştür. Böylece 1929 yılında Kara Perşembe ile başlayan çöküş, iki yıl içinde borsanın %90 değer yitirmesine yol açmıştır⁶⁴. 1929 ekonomik bunalımı, ABD'de New York borsasının çöküşüyle ortaya çıkan bir süreç olarak görülmektedir. Bu durum bir kez kabul edilince kaçınılmaz olarak 1929 Dünya Ekonomik Krizi Amerikan borsasının çöküşünün yarattığı bir bunalım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Borsa, hisse senedi, bono ve tahvil gibi değerli kağıtların işlem gördüğü piyasa olduğuna göre, bu piyasalarda ortaya çıkan ekonomik kriz ise bu değerli kağıtların değerlerinde meydana gelen beklenmedik ve hızlı değer kayıplarının meydana getirdikleri karışık ortamlardır. Gerçek yaşamda aslında borsada meydana gelen çöküş, bir neden değil, krizin bir sonucudur. Bu sonuca iten ana neden ise ABD ekonomisinin 1924 yılından itibaren başlayıp 1929 yılı dönemini kapsayan yapısı ve ABD ekonomisinin bu tarihe kadar çoğalttığı ekonomik sıkıntıların birikimidir. Başka bir ifadeyle, 1929 ekonomik bunalımı, New York borsasının ani çöküşüyle görünür hale gelen klasik kapitalist ekonominin bunalımıdır. Kapitalist ekonomilerde karşımıza çıkabilecek kronik rahatsızlıklardan biridir.

Kriz yıllarında uluslararası ticaret daha önce de belirttiğimiz gibi büyük bir gerilemeyle karşılaştı. 1929 yılında, aylık uluslararası ticaretin değeri 5.350 milyon

⁶⁴ Louis Pommery, **Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1880-1939**, Cahit Talas (çev.), Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1956, s.93-95.

altın dolar iken, 1930 Ocak ayında ancak 4.850 milyon, 1931 Ocak ayında 3.260 milyon, 1932 Ocak ayında 2.135 milyon, 1935 Ocak ayında ise 1.785 milyondur⁶⁵.

Amerika, ekonomik kriz yılları öncesi 1920'li yıllarda çok iyi durumdaydı. Üretim ve iş olanakları yüksekti, önceki yıllara oranla daha fazla kişi zengindi, fiyatlar uzun süre aynı kalıyordu. Amerika'da kapitalizm en parlak devrini yaşıyordu⁶⁶. Elbette ki, bu refah yılları uzun sürmeyecekti.

Amerika'da 1925 ile 1929 yılları arasında GSMH 60 milyar \$'dan 68 milyar \$'a çıkmıştı. Otomobil üretimi ise 1926 yılında 4 milyon adet iken 1929'da bu rakam 5 milyon adeti bulmuştu. Burada dikkati çeken önemli bir nokta, Amerikan halkının kısa zamanda zengin olma hırısıdır. Amerikan halkının bu hırısını Florida'daki arsa spekülasyonunda görebiliriz. 1925 yılı boyunca pek çok insan Florida'ya gelmişti. Her hafta daha fazla arsa parselleniyordu. Spekülasyon kuzeye ilerledikçe Ponzi adlı Boston'lu bir yatırımcının, şehirden 100 km ötedeki arsaları sattığını görüyoruz. Arsa satışları bu kadar fazlalaşınca arsa fiyatlyükselmiş ve demiryolları önemli olmayan malların taşınmasına ambargo koymuştu. 1925 ve 1926'da Florida'yı saran toprak spekülasyonu bu sefer büyüme yolundaki sanayi ve ticaret şehirlerinde değil tatil yerlerinde başlamıştı⁶⁷. Amerikan halkındaki bu çabuk zengin olma hırısı birçok problemi de beraberinde getirmiştir.

1929 Ekonomik Kriz yıllarında İngiltere'ye baktığımızda, 1918-1920 yılları için İngiliz ekonomisinde adeta bir refah dönemi yaşandığı söylenebilir. İngiltere'de savaş yıllarında tüketim mallarına olan talebin durması sonucu, savaş sonrasında ciddi bir talep artışı ile karşı karşıya kalındı. Hızla artan talep, yapılan güçlü yatırım harcamaları ile desteklendi. Bu patlama o zamana kadar görülmüş olanlardan daha kısa süreli olduysa da, çok geniş bir yatırım fışkırmasıyla kendini göstermekle birlikte yine de klasik iktisadi çevrim geleneği içinde kaldı⁶⁸. İngiltere'de yaşanan bu yatırım artışları savaş yıllarında ertelenen tüketimleri telafi edici nitelikteydi.

⁶⁵ Pommery, s.95-99.

⁶⁶ Lester V.Chandler, **America's Greatest Depression, 1929-1941**, Harper and Row, New York,1970, s. 1.

⁶⁷ J.K.Galbraith, **The Great Crash, 1929**, 3.Baskı, Boston: Houghton Mifflin Company, 1927, s.9-12.

⁶⁸ Michael Stewart, **Keynes Devrimi**, A.Baltacıgil (çev.), İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1980, s.47.

1920'ler İngiltere için kötü yıllar olmasına karşın, Amerika'daki varlıklı kişiler için çok verimli bir dönem olmuştur. Ücretlerde artış görülmemiştir fakat işsizlik azalmaktaydı. Hisse senetleri borsası ise canlanmaya başlamıştı⁶⁹.

İngiltere'de 1920 yılından itibaren üretim, istihdam, ücretler ve fiyatlar düşüş sürecine girmişti. Bu düşüş ekonominin doğası gereği beklenen ve muhtemel bir süreçti. İngiltere'nin ekonomisinde vazgeçilmez güç kaynağı olan kömür, pamuk, gemi yapıcılığı gibi geleneksel dışsatım ürün ve endüstrileri, savaştan ve savaşın sonuçlarından çok ciddi boyutlarda olumsuz bir şekilde etkilenmişti. Özellikle İngiltere'nin deniz aşırı pazarlarını kaybetmesi ile ihracatta büyük gerileme ortaya çıktı. İngilizlerin bu pazarları geri alabilmek için yaptıkları çalışmalar sonuçsuz kaldı⁷⁰.

İngiltere'nin 1920 yılında yaptığı ihracatın değeri 1913 yılı ihracat değerinin sadece üçte ikisi kadardı. Doğal olarak üretim ve istihdam seviyeleri de çok düşük seviyelerde idi. Klasik teoride dışsatım pahalılığına karşılık, belli başlı iki çözüm yolu vardır. Bunlardan birincisi ülke ücretler, kazançlar ve diğer maliyetlerde indirim yapılabilir. İkincisi ise ülke parası ile yabancı paralar arasındaki mübadele değeri indirilebilir. İngiltere bu yollardan birincisini tercih etmiştir. Bunun nedeni ise o yıllara kadar görülen düşüş dönemlerinde, toparlanma dönemlerine geçişte hep bu yol tercih edilmiş ve marjinal verimlilik teorisi de işsizlik durumlarında istihdamın artması için ücretlerin düşürülmesi gerektiği görüşü ile bu yolu desteklemiştir. Aynı zamanda İngiltere 1919'da geçici olarak olsa da, altın esasını terk etmiş bulunmaktaydı⁷¹. Fakat bunun sonucunda İngiltere'yi sonraki yıllarda ciddi sıkıntılar bekliyordu.

Ekonomik kriz yıllarında Fransa'ya bakacak olursak, Fransa sanayide hızlı bir ilerleme gösteriyordu. Makine, elektrik ve kimya sanayiinde savaştan önceki durumundan çok daha iyi bir durumdaydı. Otomobil üretimi 300.000 adet üstüne çıkmıştı. Dış ticarete Fransa çok iyi bir konumdaydı. Dış satım ilk defa dış alımın üzerine çıkmış, ihracat 45 Milyar Frank, ithalat ise 43 Milyar Frank olmuştur. Dünyada büyük ihracatçı memleketler arasında Fransa 3. sıradaydı. Bu, daha fazla işçi

⁶⁹ J.K. Galbraith, **Kuşku Çağı**, s.205.

⁷⁰ Stewart, s.48.

⁷¹ Stewart, s.49-50.

çalıştırılmasını gerekli kıldı ve yabancı işçi oranı genel nüfus içinde 1931 yılında %6.9'u buldu⁷².

Fransa Almanya'nın savaş tazminatını ödememesi üzerine kendi imkanlarıyla yıkılan bölgelerini tamir etmeye başladı. Bu yatırımlar bütçe açıklarına neden oldu ve bu açıklar kısa süreli borçlanmalarla kapatılmaya çalışıldı. Alman Markının çöküşü dünyada Frankın da çökeceğine dair korku yaratmaya başlamıştı. Frankın değerinin düşeceğine dair yapılan spekülasyonlar Frankın değerini düşürmeye başlamıştı. Fransa'da bu durumu düzeltmek için maliye bakanları sürekli değişmeye başladı. Son çare olarak Fransa 25 Haziran 1928'de altın standardına döndü. Böylece eski frankın yaklaşık %20 değerine eşit olan yeni frankın dengeyi bulmasıyla Fransa'da para buhranı son buldu⁷³.

Kriz yıllarında dikkatimizi çeken bir başka ülke Almanya ise 1914'de sanayide ikinci güç, ticarete ise en güçlü ülkelerde biriydi. İngilizler için Almanya, ticari rolünü oynayacak duruma getirilmeliydi. Savaş tazminatının yükü tamamen kaldırılmasa bile hafifletilmeliydi. Savaştan önce dünya ekonomisi için o kadarda önemli olmayan Rusya ekonomisi önem kazanmaya başlamıştı. Savaştan önce dünya buğday ihracatının dörtte birini, Avrupa keten ihtiyacının üçte ikisini, dünya kendir üretiminin yarısını, İngiltere ise odun ithalatının yansını Rusya'dan sağlıyordu. Bolşevik İhtilali'nden sonra batılı güçler, yerli Rusya'yı tehlike olarak görmüşlerdi. Bu yüzden Rus ekonomisinin milletlerarası yardımla yeniden kurulması söz konusuydu. Almanya'da savaş tazminatları büyük bir yük olmaya başlamıştı.

Amerika müttefiklerinden kendisine harp borçlarını ödemelerini istiyordu, Fransa bu borcun ödenmesini Almanya'nın savaş tazminatını ödemesine bağlıyordu. Almanya, Dawes planıyla tespit edilen 2.5 Milyar altın mark tazminatı ödeyemeyecek durumdaydı. Bunun için yeni bir müzakere yapıldı ve 1929'da Young Planı imzalandı. Bu plan Dawes planından çok farklıydı, her şeyden önce bu anlaşma zorla Almanya'ya kabul ettirilmiyor, onunla uzlaşmaya gidiliyordu. Plandaki şartlara göre Almanya en küçük dilimden başlayarak her gün biraz daha arttırmak suretiyle yılda 2.3 Milyar altın

⁷² Gürsoy, s.59.

⁷³ Stewart, s.52.

marklık tazminat ödeyecekti. 300 Milyon \$'lık Young Planı kredisinin 2/3' ü alacaklı ülkelere, 1/3'ü ise Almanya'ya verilecekti. Almanya savaş tazminat ödemelerini Londra Konferansı'yla tamamen durduracaktı⁷⁴.

Tablo 2:
Almanya'da Ücret Endeksi 1928=100

Yıllar	Endeks
1929	102
1930	106
1931	113
1932	107
1933	107

Kaynak: Jacques Nere, 1929 Krizi, Çev. Prof. Dr. Vamık Toprak, Ankara, 1980, s.76

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Almanya'da ücretler ekonomik kriz sonrası 1930, 1931 yıllarında yükselişe geçmiş ancak 1932, 1933 yıllarında tekrar eski seviyelerine yaklaşmıştır.

3.2. 1929 Ekonomik Krizin Gelişimi ve Yayılması

1929 Ekonomik Krizi ortaya çıkmasıyla beraber, tüm dünya ülkelerini sırasıyla etkilemeye başlamıştır. Bu krizden etkilenmemek için ülkeler ticaret bilançolarını pozitif hale getirmek istiyorlardı. Dünya ülkeleri iki taraflı ticarete yönelerek, diğer ülkeden alacağı kadar mal ihraç ediyorlardı. Hitler'in iktisat danışmanı Schacht zamanında Güney Amerika ülkeleri Almanya'nın ihraç ettiği Alman aspirinine karşılık Almanya'ya gıda maddeleri gönderiyorlardı. Fakat ülkelerde aspirin tüketimi az olduğu için ihraç edilemeyen aspirinler depolarda kalıyordu⁷⁵.

Marks'a göre kapitalizmin irsi hastalığı olan ekonomik krizler, sermayenin ve metallerin aşırı üretimi bunalımıdır. Kapitalizmin azami kâr yasası, kâr oranının yüksek olduğu alanlara yönelik bir sermaye akışına yol açar. Bu sermaye akışı, aktığı alanda

⁷⁴ Gürsoy, s. 54.

⁷⁵ Samuelson, s.777.

sermayenin ve meta üretiminin artmasına yol açar. Artan üretime uygun bir talep mevcut olmadığı koşullarda, metaların bir bölümü satılmadan kalır. Böylece yatırılmış olan para-sermaye, meta-sermaye olarak depolarda beklerken, para-sermayenin devri tamamlanamaz. Bu durumda, üretimin devamı kredi sisteminin devreye girmesiyle mümkündür. Sürecin uzamasına paralel olarak kredi hacmi sürekli artar ve alınan krediler satılmayan metalarda maddeleşmiş olarak kalır. Kâr oranları yüksek olduğu için faizleri de düşüktür⁷⁶. Kredi sisteminin geliştiği ve büyüdüğü koşullarda, sermayenin aşırı üretimi atıl meta-sermayeye dönüşmektedir.

1920’li yıllarda hisse senetleri piyasası çok canlı idi. Bu piyasada yatırımı için insanlarda iştahı kabartan alanlar holdingler ve yatırım şirketleriydi. Bu şirketler diğer şirketlere diğer şirketlerde başka şirketlere yatırım yaparak, zincirleme şeklinde büyüme gerçekleştirmekteydi. Bu şartlarda yatırım araçları çeşitlendiriliyordu. Önceleri sadece tahvil olarak ortaya çıkan ürünler daha sonraları tercihli hisse senetleri ortaya çıkmıştı. Yapılan yatırımlarda yatırım şirketlerinin kar oranları yüksek olduğu müddetçe yatırımcı ve hissedar için bir problem yoktu.

Bu yıllarda o şirketler içerisinde en fazla dikkati çeken Goldman Sachs idi. 4 Aralık 1928 tarihinde kurulan Sachs Ticaret Şirketi sadece başka şirketlere yatırım yapmak üzere kurulmuştu. 100 milyon dolarlık hisse senedinin piyasaya çıkarılmasıyla işe başlayan şirket bunların %90’lık kısmını halka satmayı başardı. Şubat ayında başka bir yatırım şirketi ile birleşerek büyüklüğünü 235 milyon dolara çıkardı. Aynı şirket daha sonra başka bir yatırım şirketi daha kurdu. Talebin sekiz kat fazla gelmesi nedeniyle hisse senetleri yeniden düzenlenmek zorunda kaldı. Bir aralar 17,5 dolara daha sonra ise 36 dolara kadar çıkan bu senetler sonunda 50 sente düştü. Kaybettiğinin acısını yaşayan bir müşteri borsa simsarına “Beni soyup soğana çevirdiniz!” diyerek bağırıyordu⁷⁷.

1929 yılında Amerikan borsalarındaki yatırımcı sayısı 1.548.707’ye ulaşmıştır. O tarihlerde yapılan araştırmalar bize menkul kıymet senetleriyle ilgilenen nüfus sayısının 30 milyon civarında olduğunu belirtiyordu. Bu tarihlerde Amerika nüfusu 120

⁷⁶ K. Marks, **Kapital**, Alaattin Bilgi (çev.), Ankara: Sol Yayınları, 1997, Cilt: III, s.434-437.

⁷⁷ J.K. Galbraith, **Kuşku Çağı**, s.205-206.

milyondur. 1929 yılının Ekim ayında tüm sistem çökmüştür. Piyasalarda dolaşan değerli kağıtların oluşturduğu hayali sermaye ile gerçek sermaye arasındaki büyük fark sistemi kilitlemiştir. Her türlü teminatın karşılıksız çıkmasıyla birlikte birçok şirkette büyük iflaslar meydana gelmiştir⁷⁸. Bu süreç böyle devam ederken tüm sıkıntıyı elindeki birkaç kuruşu tasarruf için bu yatırım şirketleri aracılığı ile hisse senetleri piyasasına yatıran halk çekmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Amerika ekonomik dengesini yabancı ülkelere borç vererek sağlıyordu. O yıllarda Avrupa ülkeleri ise ekonomik dengelerini borç alarak sağlamaktaydılar. Amerika'da yaşanan ekonomik kriz sonucu Avrupa'ya ve diğer bölgelere sermaye akışları kesilince kriz diğer ülkelere de yayılmaya başladı. Amerikan sermaye ihracı önemli miktarlardaydı. Ancak Avrupa'ya akan fonlar yetersiz kalmışlardı. Avrupa'nın yeniden imar edilebilmesi alınan kredilerin büyük kısmını eritmişti.

Amerika'da yaşanan krizle bireyler nakitte kalmayı tercih ediyordu. Alacakları olanlar ise tahsilini sağlamaya çalışıyorlardı. İşletmeler, yatırım şirketleri kredi açmaktan sakınıyorlardı. Yaptıkları taahhütleri yerine getirebilmek için nakite ihtiyaç duyuyorlardı. Bu durum Amerikan kredi sağlayıcılarının artık paralarını ülke dışına çıkarmak istememeleri Avrupa ülkelerinde ciddi bir gerilemeye sebep olacaktı. Dünyaya sermaye dağıtan ülkelere olan İngiltere'nin 1913 yılında uzun vadeli denizaşırı yatırımları 963 milyon dolar iken 1923 yılında 622 milyon dolara, 1925 yılında 425 milyon dolara düşmüştür⁷⁹.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin tüm dünya ülkelerine yayılması sadece sermaye sorunları ya da Amerikan borsasındaki hisse senedi fiyatlarındaki sert düşüşler değildir. Ekonomik kriz yıllarında bu bunalımdan bağımsız olarak gelişen tarımsal krizin etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. 1931 yılında en üst seviyeden krize dönüşen tarımsal alanda yaşanan sıkıntıyı unutmamak gerekir.

⁷⁸ Marks, s.372-378.

⁷⁹ Jacques Nere, **1929 Krizi**, Prof. Dr. Vamık Toprak (çev.), Ankara: Ankara İ.Ticari İlimler Akademisi, 1980, s.76-80

Tarımda yaşanan bu sıkıntının öncesine bakacak olursak; 1. Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasında Amerika, Kanada, Arjantin, Avustralya gibi ülkeler buğday ihracatlarını artırmışlardı. Sovyetler Birliği'nin ihracatının azalmış olması bu ülkelere dünya pazarında daha rahat hareket etme imkanı sağlamıştı. Ancak buğday üretiminde 1920'li yıllardan kalan önemli stok fazlalıkları olduğundan arzın artması fiyatları hızla aşağı doğru çekmiştir.

1925 yılına gelindiğinde ise buğday üretiminin artışı devam ettirdiğini ve 1925 yılı yaz aylarında ise buğday fiyatlarının savaş sonrasında en yüksek seviyelerine ulaştığını söyleyebiliriz. Fiyatların sabit kalması durumu 1927 yılına kadar devam etti. 1928 ve 1929 yıllarında ürün artışları önceki yıllarla karşılaştırılması durumunda, dört yıl ortalamasının yaklaşık % 17 artış gösterdiğini doğrulamakta idi. Üretimdeki bu artış yani arzdaki artış beraberinde fiyatlarda belirgin bir düşüş meydana getirdi⁸⁰. İktisatta var olan bir malın talebi değişmezken arzın artışı fiyatta düşüş meydana getirir, yaklaşımı bu örnekte de kendini göstermektedir.

Avustralya gibi büyük ihracatçı ülkeler bu ciddi fiyat düşüşlerine tepki olarak daha fazla buğday üretme kampanyaları düzenlediler. Buğday ettikleri alanları önceki döneme göre %22 artırmışlardır. Sovyetler Birliği piyasaya damping yaparak girmiş ve böylece piyasadaki denge tamamen bozulmuştur. Sovyetler Birliği 1929'da 100 bin ton olan ihracatını 1930'da 2.300.000 tona, 1931 yılında da 5.220.000 tona çıkarmıştır⁸¹.

Tarımsal fiyatların düşmesinin bir nedeni de tarım işletmelerin çalışanlarının genellikle aynı aileden meydana gelmesiydi. Bu işletmeler aileden birini üretim sürecinden çıkaramadıkları için maliyetlerini azaltma şansları olmuyordu. Her işletme gibi bu işletmelerinde amaçları kar elde etmektir. Bu karı elde edebilmek için daha fazla üretme yolunu seçmişlerdir. Bu durum daha önce belirttiğimiz üzere arzı artan malın fiyatının düşmesi sonucuna neden oldu. Bununla birlikte sanayi işletmeleri böyle bir problemle karşılaşmıyorlardı. Sanayi işletmelerinin savunma mekanizmaları vardı. Bunlardan birincisi maliyetleri azaltma yolu ikincisi üretimin azaltılarak fiyat

⁸⁰ Atıf Güray ve Vahdi Yurtmen, **Buğday Krizinde Türkiye**, Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü, 1937, s. 12-15.

⁸¹ Kindleberger, s.83-95.

düşüşlerinin engellenmesidir. Böylece fiyat düşüşlerine engel olabiliyorlar hatta bazı zamanlar fiyat artışlarına bile neden olabiliyorlardı.

Tarım ürünlerindeki fiyat düşüşleriyle başlayan bu kriz hızla tüm dünyayı sarmıştı, bunun yanında Amerikan sermaye piyasasındaki çöküntü Avrupa'ya hızla yayılmıştı. Amerika'dan sermaye transferinin durması Orta Avrupa'da çok etkili oldu. Öncelikle Avusturya bankaları iflas etti, daha sonra da halkın bankalara hücumu zincirleme iflasları beraberinde getirdi. Almanya'ya kısa süreli kredi veren Hollanda, İsviçre ve Amerikan bankaları kredilerini geri çekmek zorunda kalınca Almanya savaş borçlarının ertelenmesi için Amerika'ya başvurdu. 1931 Haziran ayında moratoryum ilan eden Almanya borçlarını erteledi. Alman bankaları halkın paralarını çekmelerine dayanamıyordu. 1931 yılı Temmuz'unda bütün Alman bankaları kapatıldı. Bankaların kapanması süreci tüm Avrupa'ya yayılmıştı. 24 Eylül 1931'de dünyada sadece New York, Paris ve Prag borsaları açıldı⁸². 1929 Dünya Ekonomik Krizi böylece tüm dünyayı etkisi altına almış oldu.

Ekonomik krizin tüm dünya ülkelerine yayılması; işsizliğin çok büyük boyutlara ulaşması, üretimin durma noktasına gelmesi, şirketlerin kapanması, başta işçi sınıfı olmak üzere toplumlarda fakirlik ve sefaletin hızla artış göstermesi, insanların perişan olması demektir⁸³.

3.3. 1929 Ekonomik Krizi Öncesi Türkiye Ekonomisi

1929 Ekonomik Krizi'nin dünyaya etkilerini inceledikten sonra Türkiye'nin kriz öncesindeki durumunu incelemek yerinde olacaktır. I.Dünya Savaşı'nın neden olduğu savaş giderleri, Osmanlı Hükümeti'nin bu giderleri karşılayabilmesi için sürekli olarak para basma yoluna gitmesine neden olmuştur. 1919 yılında 124 milyon TL olan emisyon hacmi, 1920 yılında 161 milyon TL'ye çıkmıştır. Bunun sonucunda Türk Lirası, İngiliz sterlini karşısında değer yitirmiştir. Bu arada altın lira ile kağıt lira

⁸² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Buhanında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, 2.Baskı, Ankara: ODTÜ, 1983, s.14-15.

⁸³ Erol Zeytinoğlu, **İktisat Tarihi**, İstanbul: Süryay Yayınları, 1993 s.182.

arasındaki uçurum da gittikçe artmıştı. Türk Lirası'nda yaşanan bu değer düşümü 1929 yılına kadar sürmüştür⁸⁴.

1920'li yıllarda Merkez Bankası olmadığı için emisyon seçeneğine başvurmak mümkün değildi. Sadece yerleşik yabancı bankaların kısa vadeli kredileri ile parasal genişleme sağlanabiliyordu. Bununla birlikte hem döviz kurları hem de kredi faizleri serbest dalgalıydı. Korumadan ve devlet politikalarından yoksun açık bir ekonomi söz konusuydu⁸⁵. Bu ekonomi dıştan gelebilecek tehlikelere karşı korumasızdı. Belki de piyasaya yapılacak dış kaynaklı bir hareket karşısında uygulanabilecek politika yoktu.

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'nin milli gelirlerine baktığımızda, 1923 yılından 1929 yılına kadar hızlı bir şekilde arttığını görüyoruz. Ancak 1927 yılı için bunu söylemek mümkün değildir. Ekonomik Kriz 1929 yılının son aylarına doğru kendini hissettirdiği için milli gelir rakamlarına etkisi az olmaktadır. Bu yıllarda dikkati çeken diğer bir durum ise tarımsal ürünlerde yaşanan bolluktur. Türkiye ekonomisinin 1929 yılında bile milli gelirinde bir önceki yıla göre artış gerçekleşiyorsa bu durum tarımda yaşanan bolluk ve krizin etkilerinin 1929 yılı sonunda kendini göstermesidir. Ürün artışları ile birlikte yaşanan fiyat düşüşleri ise 1930 ve 1931 yıllarında hissedilecektir⁸⁶.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne kadar olan dönemi, dışa açık ekonomi politikaları ile ekonominin yeniden yapılandırıldığı bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. 1923-1929 döneminin temel özelliği dış ticaret politikaları üzerinde bulunan sınırlamalardır. Lozan Anlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi uyarınca, Türkiye'nin 5 yıl süre ile diğer ülkelere karşı uygulayabileceği ekonomi politikaları dondurulmuş, bazı istisnalar dışında ihracat ve ithalat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konmaması, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl boyunca değiştirilmemesi kabul edilmiştir. Bu sınırlamalar 1928 yılına kadar devam etmiştir. Türkiye 1929 yılında gümrük tarifelerini değiştirme imkanına sahip olmuştur. 1923 ile 1925 yılları arasında savaş ekonomileri ile birlikte hızlı büyüyen dünya

⁸⁴ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, III. cilt, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1977, s.1280.

⁸⁵ Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.45.

⁸⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Buhurunda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s.88-91.

ekonomisi, bununla birlikte Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye ekonomisinde yaşanan canlanmanın etkisiyle birlikte dış ticaret hacmi büyük ölçüde genişlemiştir⁸⁷. Bu genişleme aynı zamanda ciddi bir değişimin habercisidir.

Türkiye’de 1926 yılından itibaren ekonomik krize paralel olarak dış ticaret hacminde daralmalar meydana gelmiştir. Lozan Anlaşması hükümleri ile yeni Türk devletinin dış ticaret politikasındaki temel araçlarından olan gümrük tarifelerini değiştirme gücü elinden alınsa da, 1929 yılına kadar ithalatı düzenleme ve yerli üreticiyi koruma amacıyla diğer dış ticaret politikalarından yararlanılmıştır.

Lozan Anlaşması çerçevesindeki kısıtlamaların kalkmasıyla, 1929 yılı Haziran ayında çıkarılan Gümrük Tarife Kanunu ile korumacı bir dış ticaret politikası anlayışına geçilmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’yi etkilemesi öncelikle Türk parasının değer yitirmesiyle başlamıştır. Para değerimizin düşüşündeki temel nedenler arasında; 1929 yılında meydana gelen spekülasyon ithalat artışı sonucunda dış ticaret açığının çok ciddi bir biçimde artış göstermesi, dünya ticaretindeki daralma, tarım ürünlerinin uluslararası fiyatlarında yaşanan düşüşler sıralanabilir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye üzerindeki ikinci etkisi, 1929 yılı ve izleyen yıllarda hammadde ve tarım ürünlerinin dünya pazarındaki fiyatlarının aşırı derecede düşmesi nedeniyle ülkenin ihracat gelirlerinde yaşanan önemli daralmaydı. 1929 yılı sonrasında Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır⁸⁸.

1925 yılına kadar ihracat ve ithalatta sürekli artışlar yaşanmıştır. Ancak ekonomik kriz ile birlikte ihracat ve ithalatta düşüşler ortaya çıkmıştır. İthalatçılar, Türkiye’nin görece olarak açık bir ekonomi kabul edileceği liberal dış ticaret rejiminin 1929 Eylül ayından itibaren sonra ereceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle tacirler yeni himayeci rejim yürürlüğe girdiğinde spekülasyon karı elde edebilmek amacıyla, yüksek düzeyde talebi olan yabancı mallardan azami miktarda ithal etmek istiyorlardı. Sonuç

⁸⁷ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, s.46.

⁸⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Buhanında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, s.88-91.

itibariyle dış ticaret açığı 1929 yılında iki katına çıkmıştır⁸⁹. Türkiye'nin o yıllarda en ciddi sıkıntılarında biri de dış ticaret bilançomuzda yaşanan sıkıntılardı.

Türkiye'nin ekonomik kriz dönemindeki diğer dünya ülkelerine göre daha az hasar alması ya da ekonomisinin daha dayanıklı olmasını etkileyen başlıca üç neden vardır. Bunlardan birincisi Türkiye'de pazar ekonomisi ilişkilerinin az gelişmişliğidir. İkincisi Türkiye'nin dünya ticareti içerisindeki payının azlığıdır. Üçüncüsü ise yabancı sermayeli kuruluşların Türkiye'de ilgi çekmemesi ve Türkiye'ye yabancı fon akımının diğer dünya ülkelerine nispeten az olmasından kaynaklanmaktadır⁹⁰. Bu durumlardan kaynaklı olarak Türkiye ekonomisi 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden daha az zarar görmüştür.

1929 yılına kadar Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'ne göre Türkiye gümrük tarifelerinde 5 yıl boyunca herhangi bir değişikliğe gidemeyecek, ithalat ve ihracat konusunda düzenlemeler yapamayacaktı. Bu tarife 1916 yıllarında kabul edilen Osmanlı gümrük tarifesinden yararlanılarak hazırlanılmıştı. 1916 yılında kabul edilen tarife, büyük ölçüde devlet kaynaklarını artırmaya yönelik olarak yaygın tarımsal tüketim mallarına %30-40 civarında vergi koyan, ülke sanayisini koruma gibi bir amaç izlemeyen yapılan ithalatta o malın fiyatının değil de miktarının dikkate alındığı bir tarife idi⁹¹.

Türkiye'de yapılan ihracatın çok büyük bir kısmının tarımsal ürünlerden oluşması, döviz kurlarında, mevsimlik büyük dalgalanmalar yaratmaktaydı. İhracatın yoğunlaştığı Ağustos ayı ile Ocak ayları arasında artan döviz arzı, Türk Lirasının sterlin karşısında değerinin artmasına neden oluyordu. Köylü sterlinin daha fazla değer kaybetmesini beklemeden eline geçen sterlini hemen Türk Lirasına çeviriyordu. 1923 ile 1929 yılları arasında yaşanan kurdaki dalgalanma boyutu %16'yı buluyordu⁹². Bu durum Türkiye tarımının ve köylünün aleyhine işliyordu.

⁸⁹ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, 2.Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.97

⁹⁰ Oya Köymen, "1929 Krizi Çiftçiyi Vurmuştu.", **Forum Dergisi**, sayı:1, 1999, s.68-72.

⁹¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 4.Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1993, s.24-35.

⁹² Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, s.49.

Türkiye 1929 yılına iyimserlik ile girmişti. Bu dönemdeki iyimserlik iki önemli beklentiden ileri geliyordu. Birincisi o yıl tarımsal üretimin iyi olacağı idi. Tahıl ürünlerinin ithali azaltılacak, ihracat arttırılacak ve bu durumda hükümet yatırım yapabilecekti. İkincisi ise gümrük vergilerinin arttırılmasından kaynaklanan olumlu bir bekleme süreciydi. Böylece bir gelir kaynağı sağlanıyordu. Tarım ürünlerinden beklenen artışlar büyük ölçüde gerçekleşti.

Tablo 3:
Türkiye'de Buğday Üretimi

Yıllar	Üretim (Ton)
1928	1.641.072
1929	2.618.143
1930	2.582.379
1931	3.205.132

Kaynak: Mirza Gökgöl, Türkiye Buğdayları, İstanbul, 1935, s.353.

Tarım ürünlerindeki artışlar ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunmuştur. Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, buğday üretimi 1928 yılında 1,5 milyon ton civarında iken 1931 yılında 3,2 milyon tonu bulmuştur.

Buğday üretimindeki bu artış diğer tarım ürünlerinde de görülüyordu. Gümrük vergilerinin arttırılması ise yerli üretimi olan mallara azami bir şekilde uygulandı. Ayrıca gümrüklerin arttırılmasıyla birlikte devlete yeni ve önemli bir mali kaynak sağlanması ve diğer dünya ülkelerindeki firmaların ihracatları azalacağından bizim ülkemize yatırım yapma olasılığının artması gibi sonuçlar bekleniyordu⁹³.

Bu yıllarda devletin tarım sektörü ile olan ilişkisindeki kullanmış olduğu stratejileri dört başlıkta toparlanabilir. Bunlardan birincisi devletin tarım girdileri sağlanmasındaki rolüdür. Devletin askere alacağı kişilerle birlikte tarımda istihdam edilebilir kişi sayısında azalış yaşanması ve traktör ithalatının özendirilmesi bu durumun en önemli örneklerindedir. İkincisi tarım ürünlerinin pazarlanmasında etkili

⁹³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Buhurında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s. 76-77.

olan devlet politikalarıdır. Buna örnek olarak ise ulaştırma alanında yapılan yatırımları verebiliriz.

Devletin tarım sektörü ile olan stratejilerinden üçüncüsü ise tarım kesimini ilgilendiren girdi ve çıktı fiyatlarının devletçe düzenlenmesi ve etkilenmesidir. Örnek olarak makine ve gübre fiyatları verilebilir. Son olarak dördüncü strateji ise vergilerle tarımsal üretimin bir kısmına el konulması olayıdır⁹⁴. Bu ise devletin gelirlerinin azalması durumunda başvurduğu yöntemlerden biridir. Devlet gelirleri azaldığında ekonomik yapı içerisinde iyi kazanan sektörlerden aldığı vergileri artırarak ya da çeşitlendirerek harcamalarında kullanır.

Bu aylarda yürürlüğe giren ulaştırma ve altyapı programları vergilerle finanse ediliyordu. Ford Motor şirketi ile yapılan bir antlaşma bu şirketin İstanbul'da bir otomobil ve kamyon traktör fabrikası kurmasını öngörüyordu.

Bunların dışında ülke iktisadi politikalarına yön verecek belirli bir iktisat programı konusunda yoğun çalışmalara başlanılmıştı. Fakat tüm bu beklentiler dünya ekonomik krizinin patlaması üzerine gerçekleşemeyecek, Türkiye ekonomisi krizin etkileriyle karşı karşıya kalacaktı⁹⁵.

3.3.1. Osmanlı Ekonomisi'nin İflası ve Düyun-u Umumiye İdaresi

Osmanlı İmparatorluğu 1875 yılında borç ödeyemez duruma gelmiştir. Bu durumun en büyük nedenlerinden biri dünyada yaşanan küreselleşme sürecidir. Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli çıkarları vardı . Bu ekonomik, siyasal, stratejik ve kültürel çıkarlar, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyaya eklemlenme süreci önce çevreleşmesine ardından yok oluşuna neden olmuştur.

15. yüzyıl sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu her dönemde belirli konular için Avrupa devletlerine karşı sürekli olarak tavizler veren bir ülke konumunda idi. 1860'lı

⁹⁴ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, s.32-33.

⁹⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Buhanında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, s. 77-78.

ve 1870li yıllarda dünya ekonomisi uzun vadeli bir genişleme sürecine girerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bağımlılığı giderek derinleşmiş ve borç ödemeleri imkansız hale gelmiştir. 1910 yılına gelindiğinde Osmanlı ekonomisi adı altında bir ekonomiden söz etmek zorlaşmıştır⁹⁶. Ekonomi her yönü ile bağımlı, diğer Avrupa ülkelerinin yönetimi altına bırakılmıştır.

O yıllarda imparatorluk Manchester, Hamburg ve Marsilya merkezli İngiltere, Almanya ve Fransa'nın iş bölümü ve nüfus alanı içinde yer almaktadır. Mevcut Avrupalı kurumlar ve şirketler Avrupa sermayesinin ekonomi üzerindeki denetimlerinin simgeleri durumuna gelmişlerdir⁹⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda başlayan Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci daha çok tek taraflı bir uluslararası ilişkiydi. Avrupa ile yapılan ticaret geliştikçe Osmanlı kapalı ekonomisi de çözüldü⁹⁸. Ekonomi zamanla ithalat özendirilerek dışa açılmaya başladı.

Şevket Pamuk, Osmanlı ekonomisinin bağımlılık sürecini incelerken, 1876 yılı ile 1887 yılları arasını Osmanlı ekonomisinin mali yönden iflas ettiği dönem olarak değerlendirmektedir. Osmanlı dış ticaretinde görülen değişimleri incelerken, dünya ekonomisinin 1873 yılı ile 1896 yılları arasında yaşanan büyük bunalımını da göz önünde tutmak gerekmektedir.

Dünya ekonomisi tarihinde merkez ülkelerin ekonomileri ilk kez bu derecede aynı tarihlerde bunalıma girmiştir. Bunalım sanayileşmiş ülkelerdeki üretim düzeylerinin aşağılara çekilmesine neden olmamış, ancak büyüme hızlarını yavaşlatmıştır. Ekonomik alanda yer alan malların fiyat düzeylerinde ise hızlı bir düşüşe yol açmıştır. Ekonomik kriz Avrupa ve Kuzey Amerika'daki mali buhranla başlamıştır. Borsalardaki kriz, Avrupa'dan sermaye ihracının ve Osmanlı dış borçlarına yatırılan fonların tümüyle kesilmesine yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1850 yılından itibaren giderek ağırlaşan koşullarda ve artan miktarlarda borçlanarak iflasını

⁹⁶ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.26-29.

⁹⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımsızlık ve Büyüme: (1820-1913)**, 2.Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.158-159.

⁹⁸ Donalt Ouataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş: (1881-1908)**, Sabri Tekay (çev.), Ankara: Yurt Yayınevi, 1987, s.17-19.

ertelemeye çalışmıştır⁹⁹. Fakat alınan her borç ekonominin içinde bulunduğu çıkmazı daha da farklı boyutlara taşımıştır.

Çevreleşme sürecinde güçlenen Avrupa, kapitülasyonları, giderek Osmanlıdan koparılmış tek taraflı ağır tavizlere dönüştürdü. Ticari, adli, mali ve idari alanlarda tek taraflı verilmiş tavizler, daha sonra yabancı şirketleri kapsayacak şekilde genişletildi¹⁰⁰. 1869 tarihli kanunla yabancılara Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak mülkiyeti hakkı verilmesi Avrupalı sermayenin ülkenin her alanında rahatça yatırım yapabilmesini, rant sağlayabilecekleri her işi yapabilme imkanı sağlamıştır¹⁰¹. Böylece Avrupa ülkeleri istedikleri yerden toprak alabileceklerdi.

Avrupa kapitalizmi, gelişmesinin her aşamasında Osmanlı topraklarından tavizler kopararak yaşamını zenginleştirmeyi bilmiş ama Osmanlı İmparatorluğu, hiçbir dönemde tek bir devletin sömürgesi olmamıştır¹⁰².

II. Meşrutiyet sonrasındaki Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Bağımsızlık Savaşı'nı izleyen yıllarda ekonomik dengeler altüst olmuştur¹⁰³. Cumhuriyet yönetimine düşen, eldeki olanakları kullanarak bağımlılık meydana getiren, ülke ekonomisinin dengesini bozan kurumların ortadan kaldırılması ve ulusal bir ekonominin kurulması olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının yaklaşık tamamına yakınına yaşadığı son yüzyılı içinde kaybetmiştir. Geniş toprakların hemen her dönem emperyalist devletlerin kendi içlerinde yaşadıkları mücadele alanı olması, Osmanlı ekonomisinin iflasını ve imparatorluğun ortadan kalkmasını geciktirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Londra, Saint Jean de Maurienne ve Sykes-Picot gizli anlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağına hesaplarının ve pazarlıklarının yapıldığı zirvelerdir¹⁰⁴. Avrupa ülkeleri imparatorluğu aralarında paylaşmakta hiçbir sakınca görmemişlerdir.

⁹⁹ Pamuk, s.32.

¹⁰⁰ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s. 26.

¹⁰¹ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s.350.

¹⁰² Pamuk, s.35.

¹⁰³ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.56.

¹⁰⁴ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.57.

3.3.2. Milli Mücadele Yılları Ekonomisi ve Sermaye Birikimi Sorunu

Yaşanan savaşlarla birlikte Osmanlı Devleti iyice yıpranmıştır. Son yılları savaşla geçen Osmanlı İmparatorluğu'na Mondros Mütarekesi ile son verilmiştir. Her yönüyle teslimiyeti kabul eden geçici ateşkes, Sevr Antlaşması ile sonuçlandırılmak istenilmiştir¹⁰⁵.

Avrupa ülkelerinin işgaline uğrayan Anadolu'da olağanüstü koşullarda yeni bir mücadele başlamıştır. Yayılmacılık, sömürgecilik karşıtı mücadele başarıya ulaşmış, 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması ile Türk Milletinin iradesi diğer devletlere onaylatılmıştır. Savaş sonundaki Mondros Ateşkes Anlaşması'nın maddeleri incelendiğinde, işgal planı açıkça ortaya çıkmaktadır. Böyle olmasına rağmen Osmanlı Hükümeti ateşkesi imzalarken halka, işgallerin geçici olduğunu beyan etmiştir. Halbuki herhangi bir devletin geçici olarak dahi başka bir ülkeyi işgalinin barışçıl amaçlar üzerinden gerçekleşeceğini beklemek doğru bir bekleme değildir. Bölgesel kurtuluş çabaları, İngiliz himayesi ve Amerikan güdümü istekleri geçersiz sayılmış ve tam bağımsızlık anlayışı ile birlikte Milli Mücadele temel dayanağını oluşturmuştur¹⁰⁶.

İşgal edilen bölgeleri incelediğimizde, yeraltı zenginliklerinin yoğunlukta bulunduğu yerler, ulaşım yolları ve limanlar ilk sıraları almaktadır. Savaş ile ekonomik çıkarlar arasındaki bu paralel ilişki böylece ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal'in önderliğinde sömürgeciliğe karşı verilen mücadelenin başarısı ise ancak ekonominin kurumsallaşması ile başarıya ulaşabilecektir. Mondros Ateşkesi'nin hükümleri Anadolu dışında kalan eyaletlerdeki bütün askeri birliklerin teslimiyle birlikte ekonomik bakımdan da ağır kayıpları içermekteydi. Birinci Dünya Savaşı öncesi 66 milyon dekar civarında seyreden hububat ziraatı savaş sonunda 35 milyon dekara düşmüş, ülke açlık tehlikesine maruz kalmıştır¹⁰⁷. Bu durum olayın tüm boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır.

¹⁰⁵ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 1.cilt, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları, 1973, s.25-26.

¹⁰⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1973, s.19-24.

¹⁰⁷ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s.161-162.

Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkisi olan hemen her ülke para ticaretinden pay alabilmek için banka kurmuştur. Yabancı bankalar ticaretin geliştiği ve tarımsal üretimin pazara açıldığı bölgelerde azınlıklarla işbirliğine giderek tarımsal ve madeni hammaddelerin ucuza kapatılmasını sağlamışlardır. Bu yıllarda Ziraat Bankası da yabancı sermayenin gücünü engelleyememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretimin düşmesi ile birlikte savaş döneminin önemli bir gelişmesi de Türklerin giderek azınlıkların yerini almasıdır. Özellikle sivil ve asker memurlar ile büyük toprak sahipleri savaş zengini olmuşlardır. Ulusal ticaret sermayesinin gelişimi milli ticaret örgütlerinin kurulmasına yol açmıştır. Ancak savaş yıllarında yabancı tüccarlar %5 gümrük vergisi ile ülkemize mal satarken, yerli tüccarlarımız %8 oranında iç gümrük ödemişlerdir¹⁰⁸.

Bahsettiğimiz bu ağır ekonomik şartlar içerisinde bir bağımsızlık savaşı verilmiştir. Örneğin, Erzurum ve Sivas Kongresi'nin finansmanı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından karşılanmıştır. Kongre kararlarından birine göre de yüz lira ödeyenin askerlikten 3 ay muaf tutulacağı belirtilmekteydi. Ekonomik şartlar o kadar ağırdı ki, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin çıkardığı ilk yasalar arasında vergi ile ilgili düzenlemeler de yer almaktadır. İktisat Vekaleti kurulmuş, eski vergilerin oranları yükseltilmişti. Ağnam Vergisi eskiden olduğu gibi dört katına çıkarılmıştır. Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankası devlete 1.500.000 lira ödemiştir¹⁰⁹. Ekonomik yapı sağlam olmadan sosyal yapının gerekleri yerine getirilemez.

Yabancı sermayenin ayrıcalıklar istememesi, siyasi bağımsızlığa gölge düşürmemesi şartlarının gerçekleştiği takdirde, yabancı sermayenin iktisadi bağımsızlığa gölge düşürmeden ülke ekonomisinin gelişmesine olumlu katkılar yapabileceği kabul ediliyordu. Bu yüzden yerli sermayenin de bu çerçevede içinde yabancı sermaye ile ortaklık ve işbirliği ilişkilerine girmesi doğal karşılanıyordu. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, ülkedeki birçok önemli sektörde yabancı şirketler bulunmaktadır. Bu şirketlerin birçoğu madencilik, sigortacılık, bankacılık, altyapı hizmetleri ve demiryolu işletmeciliğinde çalışmaktaydılar. Yabancı şirketlerin

¹⁰⁸ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Verso Yayıncılık, 1990, s.29-30.

¹⁰⁹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974, s.183-188.

etkinliği buhran dönemine kadar sürmüştür¹¹⁰. 1929 Ekonomik Krizi yabancı şirketlerin ülkemizi terk etmesine neden olmuştur. Yabancı şirketler daha fazla gelir elde edebileceği ülkeler aramaya başlamışlardır.

Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen sömürgeciliğe karşı bağımsızlık savaşı verenler yabancı sermayeye karşı açık bir olumsuz tavır takınmamıştır. Yabancı sermaye belirli sınırlar içerisinde istediği gibi davranabilmiştir.

3.3.3. İzmir İktisat Kongresi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu

Mustafa Kemal Atatürk, ekonomik yapının temellerinin atılacağı bir kongrenin toplanacağını İstanbul basın temsilcilerine açıklarken sanayi alt yapımızın ve ticaret durumumuzun ayrıca değerlendirileceğini vurgulamıştır. Kongrenin Lozan görüşmeleri devam ederken, Cumhuriyet İlanı'ndan önce gerçekleştirilmesi oldukça anlamlıdır¹¹¹. Bu durum bizlere birçok şeyi anlatmaktadır.

Bu kongre bizzat millete ve diğer bir taraftan da dünya milletlerine anlatacaktır ki, meydana getirilecek Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği ekonomik varlığı ile kuracaktır. Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye olacaktır¹¹². Böylece millî ekonominin önemi bir kez daha vurgulanmış oluyordu.

Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye ilişkin görüşlerindeki vurgular, Misak-ı Milli'de belirlenen temel ilkeleri açıklayıcı niteliktedir¹¹³:

“Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergileri ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için resim muamelesi ve saire tanzimi hakkında menedilir, bir devlet ki ecnebilere üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil denemez... Osmanlı ülkesi ecnebilere müstemlekesinden başka bir şey değildi. Zannolunmasın ki

¹¹⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ, 1982, s. 73.

¹¹¹ Cihan Duru ve Kemal Turan, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, Ankara, 1982, s.414-426.

¹¹² Duru ve Turan, s.418-424.

¹¹³ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.149.

ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vaside (geniştir). Çok say (emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayımıza inzımmam etsin (eklensin) ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.”

İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlara göre ekonomik hayat, özel teşebbüsün liderlik ve hakimiyetinde yürüyecek, Devlet ancak teşvik edici, koruyucu ve düzenleyici olarak ekonomiyi takip edecek ve düzeni koruyacaktı. Ekonomideki temel amaç yabancı devletlere ve sermayeye muhtaç olmadan, kendi kendine yetebilen bir yoldan sanayileşmek ve kalkınmayı sağlamaktı¹¹⁴. Asıl gaye dışa bağımlı olmadan ülkede tüketilecek malların üretimini sağlayabilmektir.

3.3.4. Dış Borçlar ve Millileştirme Sorunu

Sevr Antlaşması hükümlerine göre Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm mali denetimi, devletin bütçesini onaylama, borçların ödenmesi sırasında izlenilecek yolların düzenlenmesi yetkisi Düyun-u Umumiye İdaresi’ne bırakılmıştı. Borçlar konusu Lozan Antlaşması’nda ileride yapılacak müzakerelere bağlandı. Türkiye, 1928 yılında yapılan Paris Antlaşması ile gelirlerin denetim ve yönetimini eline aldı. Düyun-u Umumiye İdaresi Paris’e taşındı ve özerkliği kaldırıldı. Yerel şubeleri de Türkiye Cumhuriyeti Hazinesi’nin şubelerine dönüştürüldü¹¹⁵.

1925 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun dış borçlarının %67’lik kısmının Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından ödemesi kararlaştırılmıştı. 1928’de onaylanan ve 107.5 milyon altın Osmanlı Lirası tutarındaki borç; 1929 yılından başlayarak ilk 7 yılda taksitler 2 milyon altın lira olacak, 1936 sonrasında ise taksitler giderek artacak 1952 yılında 3.4 milyon Osmanlı Lirası’nı bulacaktı. Böylelikle Türkiye 1929 ile 1954 yılları arasında %37 oranında yapılan indirimle 68.2 milyon Osmanlı Lirası ödeyecekti¹¹⁶. Türkiye’nin sahip olduğu alan olarak değerlendirilirse Türkiye için bu rakam çok adaletsizce belirlenmiştir.

¹¹⁴ A.Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s.279.

¹¹⁵ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s.60.

¹¹⁶ Tezel, s.207.

Ekonomik alanda millileştirmenin çok büyük bölümü demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleri ile ilgilidir. Türk hükümetince bazı ayrıcalıklı yabancı şirketlerin satın alınması yabancı sermayeyi tasfiye niyetinden kaynaklanmıyordu. Hiçbir satın alma pazarlığı anlaşmazlığa yol açmadı. Bu işletmelerin devlet tarafından çalıştırılması bir tür sosyal politika gereği yapılmakta idi. Yabancı kuruluşlar bu hatların satılmasına gönüllü idi. Oysa Hükümet, 1923'ü izleyen yıllarda biçimsel olarak devlet bünyesinde gerçekleşen birçok ekonomik faaliyeti, dönemin genel atmosferine uyarak, imtiyazlı özel şirketlere devretmişti. Kamulaştırma ve çeşitli imtiyazların verilmesi birbirini tamamlayan bir paralellik içindeydi¹¹⁷. Bu şekilde tavizler verilerek yabancıların ekonomimiz üzerindeki etkileri artmakta idi.

Cumhuriyet öncesi Türkiye'deki yabancı sermaye, ülkenin dış ticaretinin genişlemesinde hayati öneme sahip olan bankacılık, ulaştırma, liman ve liman kentlerinde kent hizmetleri sektöründe toplanmıştı. Yeni dönemde yabancı sermayeli bankaların hakimiyetine son verilmesi, ulaştırma ve belediye hizmetleri sektöründeki millileştirme çabaları ve satın almalar, yabancı sermayenin yeni etkinlik alanları içinde varlığını devam ettirmesini sağladı. Birçok yabancı kapitalist, yerli işadamlarıyla ortaklık kurarak sanayi sektörüne yatırım yaptı. Ayrıca hükümetin bayındırlık ve özellikle demiryolu yatırımları ile 1930 yılındaki devletçi sanayi programları uygulaması, böylece bazı yabancı müteahhit firmalarının birçok projeyi üstlenmesi sonucunu getirdi¹¹⁸.

Türkiye'nin ekonomik yapılanmasını tamamlaması noktasında dış borçlar konusu önemli bir engel teşkil etmiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki uluslararası sorunları çözmek ve ülke içindeki siyasal ve sosyal dengeyi sağlamak adına gerçekleştirilen çabalar ekonomiye ilişkin düzenlemelerin geri planda kalmasına neden olmuştur. 1929 yılına kadar bazı ülke iç düzenlemesi ve uluslararası düzenlemenin yapılamamış olması, sonrasında gelen 1929 Dünya Ekonomik Krizi, ülkemizde uygulanacak ekonomik politikalarının belirleyicisi olmuştur.

¹¹⁷ Boratav, s. 21-23.

¹¹⁸ Tezel, s. 462.

1929 Dünya Ekonomik Krizi öncesinde yapılan ekonomik ve sosyal düzenlemelerde özen gösterilen en önemli konu, devletin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlamak, bununla birlikte uluslararası alanda kendini duyurabilecek potansiyel bir güç yaratmak olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini yaşayan Cumhuriyet sevdalısı bireyler, siyasal ve askeri alanda gösterilen başarıların tek başına yetmediği, bu sürecin ekonomik başarılarla tamamlanması gerektiği düşüncesine sıkı sıkıya bağlanmışlardır.

3.4. 1929 Ekonomik Krizi Sonrasında Türkiye Ekonomisi

1929 Ekonomik Krizi ile birlikte ortaya çıkan yeni sorunlar Türkiye ekonomisi, sosyal ve kültürel yaşantısını; kısaca ülkenin tümüyle yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu sorunlar kısaca şu başlıklar altında toplanabilir¹¹⁹:

- ◆ Dış ödemeler dengesinin açık verir hale gelmesi, ihracatımızın ithalatımızı karşılayamaz duruma gelmesi,
- ◆ Türk parasının dış değerinde ciddi derecede düşüşlerin yaşanması,
- ◆ Türkiye'nin aleyhine gelişen dış ve iç ticaret hadleri sonucunda Türkiye'nin deflasyona girmesi,
- ◆ Tarım ürünlerinin ekim alanlarında daralmalar yaşanması.

Yaşanan bu kriz ülkemizde Türk parasında görülen değer düşüklükleri yanında kırsal alanda yaşayanların kendi içine kapanması olgusu ile birlikte işsizliğin yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Türk köylüsü malını ihraç ederken aracı olan tüccarlar krizinden ciddi manada etkilenmişlerdir. Bu nedenle köylüden malını daha ucuza alma yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde köylünün eline çok az miktarda para geçmiştir. İhtiyaçlarını karşılayamayan köylüler servetlerini tüketmeye başlamışlardır. Bu şekilde servetleri tükenen insanlarda karşımıza işsiz birer vatandaş olarak

¹¹⁹ Tekeli ve İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ, 1982, s.74-75.

çıkılmaktadırlar¹²⁰. Tarım sektörünün aldığı darbe tüm ülke ekonomisini derinden etkilemiştir.

1929 Ekonomik Kriz döneminde Türkiye'nin devraldığı ekonomik sorunlardan en ciddileri olarak kabul edeceğimiz hususlardan birincisi Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlardır. İkincisi ise ülke ekonomisinin tarımsal üretime dayanan ve büyük ölçüde dışa bağımlı emek yoğun üretim yapan ekonomik yapısıdır¹²¹. Türkiye gibi gelişmekte olan tüm ekonomilerin en önemli sorunlarından biri emek yoğun üretim yapmalarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1929 Dünya Ekonomik Krizi öncesinde müdahaleci olmayan açık ekonomilere önemli bir örnek teşkil ediyordu. Dikkati çeken iktisadi politika tedbirleri, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve geleneksel aşarın kaldırılmasından ibaretti¹²².

Bu yıllarda dikkati çeken para politikası önlemi, 25.02.1930 tarih ve 1567 sayılı kanunun çıkarılması idi. Bu kanunla birlikte dış borçların ödenmesi ertelendi. Merkez Bankası kurulma fikri iyice olgunlaştı. Dolaşımdaki evrak-ı nakdiye miktarı ilk kez 170 milyona ulaştı ve 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı Türkiye Merkez Bankası Yasası çıkarıldı. 3 Ekim 1931 yılında Merkez Bankası fiilen çalışmaya başlayınca piyasadaki evrak-ı nakdiyenin sorumluluğu bankaya geçmiştir. Bunun sonucunda devlete ait kağıt para kalmamıştır¹²³.

1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında alınan önlemlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri kısaca şu şekilde özetlenebilir¹²⁴:

- ◆ Türk Lirası'nı değeri dış paralara göre sabit tutulmuştur.
- ◆ Dış ödemeler dengesi sağlanmıştır.

¹²⁰ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998, s.25-26.

¹²¹ Tekeli ve İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, s.76-77.

¹²² Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.182.

¹²³ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s.26-27.

¹²⁴ Tekeli ve İlkin, **1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, s.217.

◆ Dış ödemeler dengesini sağlamak için alınan önlemler, ithalatı miktar ve değer olarak azaltmıştır.

◆ İhracat miktar olarak atmasına karşın fiyatlardaki düşüş dolayısıyla değer olarak azalmıştır.

◆ Ülke dışında ve içinde tarımsal ürün fiyatları hızla düşmüştür.

◆ Ülke dışında sanayi ürünleri fiyatlarında düşme olmakla beraber, ülke içinde sanayi ürünleri fiyatları sabit kalmıştır.

◆ Devlet bütçesinde ve harcamalarında, bütçe dengesini sağlayıcı kısıntılar yapılmıştır.

Türkiye ekonomisi kriz yıllarında alınan tedbirlerle birlikte bazı konularda oldukça olumlu sonuçlar elde etmiştir. Bunlardan en önemlilerinden biri dış ödemeler dengesi için alınan tedbirlerin sonuçlarını vermiş olmasıdır. Harcamalarda yapılan kısıntılar önemli derecede olumlu sonuçlar vermiştir.

Türkiye’de benimsenen yerli malı tüketimi konusu oldukça etkili olmuştur. Böylece yerli üretici korunmuş ve ciddi sorunlar doğurabilecek olaylar karşısında gerekli tedbirler alınabilmiştir. Böylece dünyada yaşanan bu kriz etkilerinden diğer ülkelere göre daha az etkilenilmiştir.

Tablo 4:
Türkiye'de İmalat Sanayi Ücretleri, 1914-1998

Yıl	Nominal Ücretler	Fiyat Endeksi	Reel Ücretler
1914	4,7	1,00	1,00
1915	4,8	1,20	0,86
1916	-	2,13	-
1917	10,0	6,38	0,34
1918	20,0	15,30	0,28
1919	-	13,30	-
1920	-	12,92	-
1921	38,0	11,50	0,71
1922	38,5	11,10	0,75
1923	39,8	11,63	0,74
1924	35,6	13,54	0,57
1925	44,3	14,61	0,65
1926	41,3	14,85	0,60
1927	45,6	13,04	0,75
1928	43,3	12,99	0,72
1929	47,1	13,81	0,73
1930	41,5	12,72	0,72
1931	42,5	12,03	0,76
1932	39,4	11,72	0,72
1933	44,0	10,47	0,90
1934	50,0	10,31	1,04
1935	39,5	9,57	0,89
1936	38,1	9,60	0,85

Kaynak: Murat, Sedat (hızl.). Sanayi (İmalat-1) (1932-1982) İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998, s.84.

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de imalat sanayiinde ücretlerin 1914-1936 yılları arasında izlediği seyir gösterilmektedir. Bu tabloda dikkati çeken hususlardan biri kriz sonrası yıllarda fiyat endeksinin düşmesi ile birlikte reel ücretlerde bir artış yaşanmasıdır. Özellikle 1933 ve 1934 yıllarında reel ücretler en yüksek seviyelerinde bulunmaktadır.

1929 Dünya Ekonomik Krizinin yıl sonuna doğru ortaya çıkması, etkilerinin 1930 ve sonrası yıllarda daha ciddi görülmesine neden olmuştur. 1929 yılında 47,1 olan nominal ücretler endeksi, 1930 yılında 41,5’e düşmüştür. Aynı şekilde fiyat endeksi de

13,81'den 12,72'ye kadar düşüş göstermiştir. Bununla birlikte reel ücret endeksi 1929 yılından 1930 yılına girildiğinde 0,73'den 0,72'ye gerilemiştir.

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 1929 Ekonomik Krizi sonrasında GSMH cari fiyatlarla 1934 yılına kadar düşüşünü sürdürürken, sabit fiyatlarla GSMH artışını 1932 yılına kadar sürdürmüştür.

Tablo 5:
Türkiye'de Gayri Safi Milli Hasıla ve Kişi Başına GSMH Büyüme Hızları

Yıl Year	GSMH GNP		Kişi başına GSMH GNP per capita	
	Cari Fiyatlarla At current prices	Sabit Fiyatlarla At constant prices	Cari Fiyatlarla At current prices	Sabit Fiyatlarla At constant prices
	1924	26,4	14,8	23,9
1925	26,7	12,9	24,1	10,5
1926	8,2	18,2	6,0	15,8
1927	-10,9	-12,8	-12,6	-14,6
1928	11,0	11,0	8,6	8,7
1929	27,0	21,6	24,3	19,2
1930	-23,8	2,2	-25,3	0,0
1931	-12,0	8,7	-13,8	6,7
1932	-15,8	-10,7	-17,6	-12,8
1933	-2,5	15,8	-4,5	13,5
1934	6,5	6,0	4,3	3,8
1935	7,7	-3,0	5,5	-5,1
1936	29,4	23,2	27,1	21,1

Kaynak: İstatistiki Göstergeler 1923-1998, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü D.İ.E. Matbaası, Ankara, Ocak 2001, s.590.

Yukarıdaki tabloda dikkati çeken en önemli husus, 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrası GSMH ve kişi başına GSMH 1934 yılına kadar sürekli olarak azalmıştır. Krizin yıl sonuna yakın gerçekleşmesi 1929 yılının GSMH rakamında fazla etki yapmamıştır.

1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrası dış ticaret politikası sadece himayecilik güdüsüne değil, aynı zamanda dış ticaret açığı ve Türk Lirası'nın değerinde oluşan gerilemeye karşı tedbirlerin alınması zorunluluğuna da dayanıyordu¹²⁵.

1930 yılından sonra devlet kapitalizmi, sanayileşme politikasındaki değişiklikle birlikte ortaya çıktı. Ülkeler dış ticaret politikası ile sanayileşme politikası arasındaki uyumu arttırabilmek için, kambiyo kontrolü, ikili ticaret anlaşmaları ve ithalat üzerinde fiziki kısıtlamalar gibi uygulamaları ortaya çıkardı. Türk Lirası değerini kararlı tutmak için duyulan endişe ve paranın dış değerinin milli bir mesele olarak algılanması sağlandı. Bu durumun önemli siyasi ve ekonomik sonuçları olmuştur. Türkiye ekonomisinde Almanya'nın ön plana çıkması, Sovyetler Birliği ile ilişkiler ülkemizin dış ticaretini ilginç bir noktaya getirdi¹²⁶. Türkiye'nin kriz sonrası ithalatında yapmış olduğu kısıntılar aşağıdaki tabloda da görülmektedir.

Tablo 6:
Büyük Buhran Yıllarında Türkiye Ekonomisi 1929=100

Yıl	Nominal GSMH (Milyon TL)	Reel GSMH (Milyon TL)	Fiyat Düzeyi (GSMH Def.)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (milyon US)	İthalat (milyon US)
1927	1.471,2	3.909,6	95,9	2,65	81	108
1928	1.632,5	4.341,3	95,0	-0,86	88	114
1929	2.073,1	5.278,2	100,0	5,22	75	124
1930	1.580,5	5.393,9	74,4	-25,62	71	70
1931	1.391,6	5.865,7	60,3	-18,89	60	60
1932	1.171,2	5.235,2	57,0	-5,48	48	41
1933	1.141,4	6.063,9	47,9	-15,94	58	45
1934	1.216,1	6.429,6	47,9	0,00	73	69
1935	1.310,0	6.233,8	52,9	10,34	76	71
1936	1.695,0	7.679,8	56,2	6,25	94	74
1937	1.806,5	7.798,2	58,7	4,41	109	91

Kaynak: Kemal Yıldırım ve Doğan Karaman, Makroekonomi, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 145, 3.Baskı, 2003, s.15, Tablo:1-2.

¹²⁵ Boratav, s. 74.

¹²⁶ Tezel, s. 167.

Tablo 6’da Reel GSMH 1948 fiyatlarıyla ölçülmüştür. 1929 Ekonomik Krizinin Türkiye’ye etkilerini GSMH bazında değerlendirmek gerekirse bu tablo bize bu konuda yardımcı olacaktır. Örneğin, 1929 yılında Nominal GSMH 2.073 milyon TL civarında iken 1930 yılında 1.580 milyon Türk Lirasına kadar düşmüştür. Bu yıllarda ithalatta ciddi düşüşler yaşanırken, enflasyon ise tarımdaki aşırı üretim artışları sonucu negatif çıkmıştır.

Yaşanan savaşlar sonrası dış ticaret hacmi ciddi şekilde düşmüştür. İhracata dönük tarımın gelişmesi önündeki ilk aşama, savaş öncesi üretim düzeylerine ulaşmak ve daha önce ulaşılan pazarlara yeniden sahip olabilmektir. İhracatçılar ve ticari üreticilerin 1929 Dünya Ekonomik Krizi etkilerine karşı koyabilmek adına çareler aradıkları ve bu nedenle hükümete başvurularında buldukları görülmüştür. Bu başvurularında istenilenler içerisinde en önemli olanları, fiyat oluşumunun şekillenmesinde ortaya çıkan sıkıntılar ve ihracat pazarlarındaki fazla ürünü alan borsalara ilişkin yaşanan süreçlerdir¹²⁷.

1929 Ekonomik Krizi tarım başta olmak üzere ülke ekonomisinin tüm sektörlerini derinden etkilemiştir. Çiftçi 1931 yılında 1929 yılına göre 10 kat ürün elde etmiştir. Fakat eline geçen para 1929 yılının yaklaşık %30’u civarındadır. Dış kaynak imkanları azaldığı için ithalatta kısılmak zorunda kalmıştır. Yaşanan olumsuzluklar ve halktan gelen şikayetler neticesinde hükümet bir takım önlemler almaya başladı. Türk Parasını Koruma Kanunu, diğer alınacak önlemlerin önünü açtı¹²⁸. Elbette yaşanan kriz ülkedeki her kesimi derinden etkiledi, ancak tarım kesimi bundan en büyük yarayı alan sektör olmuştur.

Kriz sonrası yıllarda ekonominin finansmanı için bazı dönemler iç borçlara başvurulmuştur. 1933 yılında 12 milyon lira civarında Ergani, 1934 yılında 30 milyon lira civarında Sivas-Erzurum demiryolu, 1938 yılında ise 18 milyon lira ikramiyeli istikraza gidilmiştir¹²⁹. Bununla birlikte kısa vadeli olarak devletin aldığı borçlar da bulunmaktaydı.

¹²⁷ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, s.50-57.

¹²⁸ Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, 1.Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 1993, s.64-67.

¹²⁹ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s.44.

3.4.1. Gümrük Tarifesi ve Vergi Düzenlemeleri

Türkiye, 1923 Lozan Ticaret Sözleşmesi ile sözleşmeyi imzalayan ülkeler arasında bazı mallarda 9 katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları 5 yıl değiştirmemeyi kabul etmiştir. Ancak daha önce düzenlene 1916 tarifesinde bu oran on iki kat idi. Bununla birlikte Türk Lirası İngiliz Sterlini karşısında %30 değer kaybedecek olursa ya da dış kaynaklı bir ekonomik kriz durumunda Türk Hükümeti istediği kararları alabilecekti¹³⁰.

1925 yılında Aşar Vergisi ve onun vergi toplama sistemi olan iltizam kaldırılınca, devlet önemli gelir kaynaklarından yoksun kalmış oluyordu. Kapitülasyonların kaldırılması ülke açısından yarar sağlamaktaydı. Ancak Osmanlı borçlarının ödemeleri başlayana kadar uzun vadeli kredi kullanamıyordu. Bu sebeple yapılacak altyapı yatırımları ve millileştirme politikalarına ayıracak para için kaynak bulmak gerekiyordu. Bu ise her zaman tüm devletlerin başvurdukları en önemli kaynakları olacaktı. Bu sebeple 1926 yılında birçok yeni vergi yürürlüğe konuldu. Varolan vergilerinde ya kapsamı genişletildi ya da oranları artırıldı. Böylece devlet gelirlerinin GSMH'ya oranı 1929 yılında 1924 yılına göre yaklaşık %50 artarak %11,6 seviyesinde gerçekleşmiştir¹³¹. Bu durum bize devletin vergi gelirlerinin ne düzeyde arttığını açıkça göstermektedir.

1931 yılında Arazi Vergisi Kanunu modernleştirilerek İl Özel İdaresi Vergisi haline getirildi. Böylece vergi oranı arazinin iratlı ya da iratsız olmasına göre değişebiliyordu. Yine 1931 yılında Bina Vergisi Kanunu kabul edildi. Bu vergide oran safi gelirin %12'si idi. Aynı yıl bir de Muamele Vergisi çıkarıldı ve bu vergi belli büyüklüğe ulaşmış işletmelere uygulandı. 1929 yılında kabul edilen Gümrük Tarifesi ve İthalat Genel Tarifesi Kanunu çerçevesinde 1936 yılında genel bütçe gelirlerinin yaklaşık %23'ü oranında gelir elde edilmiştir¹³². Hükümet kriz sonrası savaş yıllarının yıprattığı ekonominin yaralarını sarabilmek, azalan gelirlerini telafi edebilmek için vergileri çeşitlendirme yoluna gitmiştir.

¹³⁰ Tezel, s. 160.

¹³¹ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.64.

¹³² İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 43-44.

1929 Ekonomik Krizi ile birlikte Türkiye'nin ithalatında 1930 ile 1933 yılları arasında ciddi düşüşler ve kısılmalar meydana gelmiştir. Türk Lirası İngiliz Sterlini karşısında değerini koruyamıyordu. Sterlin ve doların devalüe edilmesi gerekmektedir.¹³³. Bu durum Türkiye'nin kriz sonrası dış ticaretinde yaşadığı sıkıntıları gözler önüne sermektedir.

3.4.2. 1929 Ekonomik Krizi ve Dış Ticaret Açığı

1929 yılında ihracatın bir önceki yıla göre miktar olarak artmasına rağmen değer olarak düştüğünü görmekteyiz. Bu duruma ihraç malları fiyatlarındaki düşüş sebep olmuştur. Dünya ticaret hacminin daraldığı kriz sonrası bu dönemde Türkiye'nin ihracat miktarının % 40 civarında artması ihraç gelirlerindeki açığı kısmen de olsa kapatmıştır. Hükümet daha kriz başlamadan önce ihracatı geliştirmek yolunda tedbirler aldığından, beklenen kötü son yaşanmamıştır. Bu amaçla ihraç mallarına prim vermek, bir ihracat bankası kurmak, ihraç mallarında standardizasyon sağlamak gibi öneriler bu dönemde yaygınlık kazanmıştı¹³⁴. Böylece ihracatın desteklenerek daha da güçlenmesi sağlanacak ve ülkeye döviz girişine imkan verilecekti.

1929 Ekonomik Krizi Türkiye'yi aynı yıl etkilemeye başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu en önemli sorunlardan biri olan dış ticaret açığı krizin etkilerini yansıtmasını hızlandırmıştır. Bu sebeple krize karşı alınan ilk tedbirlerden birincisi dış ticaretteki etkileri azaltmak ikincisi ise dış ticaret politikalarını kullanarak dış ticaret dengesini sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaktır. Bu süreç devam ederken karşımıza çıkan diğer bir durum ise devletin koruma güdüsüyle hareketinin devamıdır¹³⁵.

1929 yılında bizi şaşırtan en önemli gelişmelerden biri de ithalatta yaşanmıştır. İthalatın hem değer olarak hem de miktar olarak büyük artışlar yaşamasındaki en büyük nedenlerden biri ise Gümrük vergilerinde 1929 Ağustos ayından itibaren ciddi şekilde artışlar yapılacağı yönündeki haberlerdir. Bunu duyan para sahipleri vergiler artmadan ithalat mallarını temin ederek büyük kazançlar sağlamayı umut ediyorlardı. Fakat

¹³³ Tezel, s. 163.

¹³⁴ Hakkı Nezihi, **İhracat Meselelerinde Standardizasyon Meselesi**, İstanbul: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1930, s.23-25

¹³⁵ Tekeli ve İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, s.77.

yaşanan ekonomik kriz tüm hesapları değiştirdi. Ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturan gelir seviyesi düşük olan vatandaşın satın alma gücü zayıfladığından getirilen mallara olan talebi zayıf kalmıştır. Böylece tüccarların getirdikleri ithal malları ile birlikte stokları artmış. Kaynak israfının yapıldığı bu dönemde kredi temini de zorlaşmıştır¹³⁶. Kısaca, Türkiye dışarıdan mal talep edebilmek için yeterli kaynağa sahip değildir ve dışarıya mal ihracı ise fiyatlardaki ciddi düşüşler nedeniyle oldukça sıkıntılı olmaktadır.

1929 Ekonomik Krizi dünyadaki tüm ülkeler gibi ülkemizi de ciddi şekilde etkilemiştir. Fakat kriz yılları öncesinde alınan bir takım önlemler ülkemizin aldığı darbenin etkilerini azaltıcı bir rol oynamıştır. Her ne olursa olsun, kriz sonrası ithalatımız aşırı derecede kısılmak zorunda kalmış ve ihracatımız artırılmaya çalışılsa dahi fiyatlardaki düşüşler nedeniyle hedefine ulaşamamıştır.

3.4.3. Dış Ticarete İlişkin Düzenlemeler, İthalat ve İhracatın Durumu

1929 Ekonomik Krizi devam ederken Türkiye’de denk bütçe anlayışından vazgeçilmedi. Bu anlayışa göre bir ülkenin yapmış olduğu ihracat ithalatını karşılamalı, diğer bir deyişle ülke yapmış olduğu ihracata göre ithalatını düzenlemeli idi. Sağlam ve istikrarlı bir para politikasının başarılı olması denk bütçe anlayışı ile yakından alakalıydı. 1930 yılına kadar bir Merkez Bankası kurulamaması, paranın dış değerinin korunması konusunda bazı güçlükler ortaya çıkarmaktaydı . Bu yüzden ülke dışına Türk parasının çıkışı yasaklandı ve para istikrarı, yasa ile korunmaya alındı¹³⁷. Bu yasa ile birlikte ülke dışına milli para çıkışı kısıtlanmış oldu.

1929 Ekonomik Kriz sonrasında 1931 yılına kadar alınan ekonomik önlemlerin birçoğu tamamen devletçi ve müdahaleci unsurlardan yoksun bir şekilde alınmakta idi. Ekonomi politikaları bir önceki politikayı geliştirmek ve sonrasında bu politikanın korunması şeklinde gelişmektedir. Bu politika çerçevesinde piyasa oyuncuları güçlerini rahatça sergileyebiliyorlardı. Fakat devlet gerek duyarsa iç piyasanın sınırları içinde bazı sektörler için korumacılık uygulamaktaydı. 1930 yılında ihracatın kalite standartlarının dünya standartlarını yakalaması konusunda denetimler

¹³⁶ Remzi Saka, **Türkiye’de Sermaye ve Kredi Hareketleri**, İstanbul: Hüsni Tabiat Matbaası, 1933, s. 31-32.

¹³⁷ Ahmet Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s.233.

sıklaştırılmış, uluslararası ticarete gerekli önem verilmiştir. 1931 yılına kadar korumacı bir ekonomik model için gerekli tüm mekanizmalar ve araçlar büyük ölçüde oluşturulmuştur¹³⁸.

1929 Ekonomik Krizi başında dış ticaret açığı genişlemiş, tarım ürünlerine dayanan ihraç malları fiyatlarındaki hızlı düşüş dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmeyi hızlandırmıştı. Ülke içinde fiyat düşüşleri yaşanırken Türk Lirası değeri gerilemekteydi. Para konusunda çok duyarlı olan hükümet bu konuda istikrarı sağladı fakat ekonomiye müdahalesini de arttırmış oldu¹³⁹. Böylece hükümet müdahaleci çizgisinden çıkmış oluyordu.

Bütün gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'nin de ihracatı tarımsal ürünlere dayanmaktaydı. 1929 Ekonomik Krizinin özellikle tarım fiyatlarında büyük düşüşe neden olmasıyla birlikte, Türkiye kısa sürede belirli ülkelere bağımlı hale gelmiştir. Özellikle ihracatımızda önemli bir yeri olan pamuk ihracatının düşmesi ihracatın yapısını değiştirmiştir.

Türkiye'nin dış ticaret açığı verme kaygısının yanında, ihtiyaç duyduğu ithalat mallarına karşılık olarak birçok durumda tarımsal ürün vermeyi önermiştir. İkili anlaşmalardaki bu tutum ihracatın değerindeki düşüşü kısa süreli olsa da yavaşlatmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası benimsenen tarımsal politika, üretimin iki katına çıkarılmasına sebep olmuştur. Fakat ekonomik kriz ile birlikte tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi ve bu düşüşün iç piyasaya yansımalarının önlenememiş olması, stok ve alım politikalarının uygulanmaması tarımsal kesimi ciddi bir şekilde etkilemiştir. Türkiye ihracatını arttırmak istemekte ancak ihracatı yönlendirecek örgütlenmelere gitmediği gibi ihracata kredi desteği verebilecek bir pozisyona da girmemiştir. Tarımsal ürünlerin fiyatları düşerken, tarımsal girdi fiyatları bazı önlemlere rağmen gerçek düzeyde kalmıştır¹⁴⁰. Girdi maliyetlerinin değişmediği yapıda ürünlerin fiyatlarındaki düşüşlerle birlikte alınan darbe daha ağır olmuştur.

¹³⁸ Boratav, s. 51-56.

¹³⁹ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durumu)**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 54.

¹⁴⁰ Tekeli ve İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, s. 208-221.

Tablo 7:
Yıllara göre dış ticaret (Foreign trade by years) Değer / Value 000 \$

Yıllar Years	İhracat Exports		İthalat Imports		Dış ticaret dengesi Balance of Foreign Trade	Dış ticaret hacmi Volume of Foreign Trade	İhracatın ithalatı karşılama oranı Proportion of Imports covered by Exports
	Değer Value	Değişim Change	Değer Value	Değişim Change	Değer Value	Değer Value	%
	'000 \$	%	'000 \$	%	'000 \$	'000 \$	%
1923	50 790		86 872		- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	62,3	100 462	15,6	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	24,6	128 953	28,4	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	-6,1	121 411	-5,8	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	-16,3	107 752	-11,3	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	9,3	113 710	5,5	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	-15,2	123 558	8,7	- 48 731	198 385	60,6
1930	71 380	-4,6	69 540	-43,7	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	-15,6	59 935	-13,8	291	120 161	100,5
1932	47 972	-20,3	40 718	-32,1	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	21,0	45 091	10,7	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	25,7	68 761	52,5	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	4,4	70 635	2,7	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	22,9	73 619	4,2	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	16,6	90 540	23,0	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	5,3	118 899	31,3	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	-13,4	92 498	-22,2	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	-18,8	50 035	-45,9	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	12,5	55 349	10,6	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	38,5	112 879	103,9	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	56,0	155 340	37,6	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	-9,5	126 230	-18,7	51 722	304 182	141,0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr> (12.03.2008), s.1.

Yukarıdaki tablo Türkiye'nin 1923 ile 1944 yılları arasındaki dış ticaretini özetlemektedir. Bu tabloda özellikle 1929 yılı sonrası ihracat ve ithalatta yaşanan düşüşler dikkatimizi çekmektedir. Aynı zamanda dış ticaret hacmi de 1929 yılı itibarıyla düşüşler yaşamaktadır. Bununla birlikte 1929 yılı sonrasında ithalatta yaşanan ciddi azalışlar ihracatın ithalatı karşılama oranını artırmıştır.

1929 Ekonomik Krizi ile birlikte dünya ekonomik sistemindeki dengeler değişmiş ve bu değişimler sonucu ihracatımız yeniden şekillenmeye başlamıştır. Türkiye'nin imzaladığı ikili anlaşmalar, dış ticaretteki birçok ülkenin uyguladığı

ekonomik bir model haline gelmiştir. Dünya ticaret fiyatlarındaki düşüşler ihracatın belirli ülkelere yönelmesine neden olmuştur. 1929 yılından sonra Türkiye, ithalat hacmini kotalar yoluyla sınırlama imkanı bulmuştur. Böylece 1932 yılı ile 1939 yılları arasında ticaret bilançosu her yıl fazla verdi. Fakat 1938 yılı ihracat artışının yetersizliği az da olsa dış ticaret açığı vermemize yol açmıştır. Bu dönemde imtiyazlı yabancı şirketler tasfiye edilmişlerdir¹⁴¹. Uygulamaya konulan politikalar sonuçlarını vermeye başlamıştır.

1929 yılı ile 1933 yılları arasında ithalat fiyatlarındaki hızlı düşüş, toplam fiyat düzeylerinde %44 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1931 yılının Kasım ayında ithalat kotaları liste halinde ilan edilmeye başlanılmıştır. Tarım ve sanayide üretimde kullanılan makineler, araç ve gereçler ile hammaddeler, ilaçlar ve tıpta kullanılan malzemeler fiziki sınırlamaların dışında bırakılmışlardır.

O yıllarda işlenmiş gıda maddeleri, alkollü içkiler, parfüm, elbise, ayakkabı ve diğer deri eşyaları gibi bazı tüketim mallarının ithali tamamen yasaklanmıştır. Diğer tüketim malları ile çimento gibi yurtiçinde üretilebilen ara mallarının ithali ise kota listelerine bağlanmıştır. Hazırlanan bu listeler duruma göre ayda, üç ayda ya da altı ayda bir değiştirilmekteydi. Uygulanma aşaması ise daha karmaşık olmuştur¹⁴². Bu listelerin nasıl hesaplamalar yapılarak hazırlandığı da ayrı bir sorudur.

1929 Ekonomik Krizi sonrası ülkenin dış ticaret dengesini sağlamak için yükseltelen gümrük duvarları ile alınan ithalatı azaltıcı önlemler en çok tarım sektörünü etkilemiştir. Sanayi ürünü olarak ithal edilen tarımsal girdilerin iç piyasadaki fiyatları düşmemiş, diğer girdilere ve ürün fiyatlarına göre yüksek kalmıştır. Türkiye'deki büyük çiftçiler yüksek petrol fiyatları ve düşük olan ürün fiyatları yüzünden makineli tarım yapamaz hale gelmişlerdir. Çiftçilerin mazotlu traktör kullanmalarını veya atlı tarım yapmalarını özendirmek durumunda olan devlet, makineli tarım yapanlara yapmış olduğu yardımları da 1930 yılı itibarıyla kesmesi sonucu çiftçi aldığı desteklerden birini daha kaybetmenin sıkıntısını yaşıyordu¹⁴³. Kaldırılan bu desteklerin devlete maliyetleri

¹⁴¹ Boratav, s. 114.

¹⁴² Tezel, s.169-174.

¹⁴³ Tekeli ve İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s.218-221.

yapılan desteklerin kaldırılması sonrasında yaşanan sıkıntılar yanında pek değer ifade etmeyecekti.

3.5. Devletçilik ve Sanayileşme

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte bu krizden etkilenen tüm dünya ülke ekonomilerinde devlete ihtiyaç duyulan bir kurum haline gelmiştir. Bu ülkelerde devlet, ekonomik politikayı düzenlemede daha aktif bir rol oynama zorunluluğu duymuştur. Devletlerin ekonomiye müdahaleleri her ülkenin kendi içinde bulunduğu politik güçlerin belirlediği bir durum olmuştur¹⁴⁴. Devlet olgusu, siyasi mekanizmanın çevresinde odaklanmıştır.

Kriz sonrası dönemde Türkiye’de dikkati çeken iki özellik bulunmaktaydı. Bunlar korumacılık ve devletçiliktir. Bu yıllarda dünya ekonomisi kriz içerisinde sürüklenirken Türkiye ekonomisi içine kapanık ve devlet eliyle sanayileşme stratejisi izlemektedir. Sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için ılımlı ve kararlı bir korumacı ekonomik politika anlayışı gerekliydi. Her şeye rağmen 1930 ile 1939 yılları arası Türkiye’nin sanayileşme yolunda ilk ciddi adımları attığı yıllar olarak değerlendirilmelidir¹⁴⁵.

Savaş koşulları ülke içinde zengin yetiştirmeyi kolaylaştıracak uygulamaları ortaya çıkardı. Kapitülasyonların kaldırılması, gümrük vergilerinin yükseltilmesi, iktidardaki hükümetin Müslüman ve Türk tüccar ve şirketler lehine, azınlıkların ise aleyhine uygulamaları bu durumda önemli rol oynamıştır. Ermenilerin göç ettirilmesi, savaşa katılan Ermenilerin üretimden çekilerek savaşlarda yenilmeleri Ermeni nüfusta ciddi bir azalış meydana getirdi. Bu süreç aynı zamanda sermaye birikimi sağlanmasında yeni bir aşama oldu. Topraklardan ayrılan ve gidenler yerine geride kalanlar buraları doldurdular. Hükümetin köylere yolladığı işçiler ile dışarıdan sağlanan tarım makineleri ile üretimde olağanüstü bir başarı sağlanmıştır¹⁴⁶. Tarım ürünlerinde artışın nedeni böylelikle ortaya çıkmış oluyordu.

¹⁴⁴ Tekeli ve İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 217-219.

¹⁴⁵ Boratav, s. 45-55.

¹⁴⁶ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 53-54.

Türkiye’de Devletçiliğin bir ekonomik kalkınma modeli olarak kabul edilmesi, 1929 Ekonomik Krizi koşullarının geçerli olması, ülkedeki iç ve dış gelişmelerin etkileri hesaplandığında normal karşılanması gerekmektedir. Ancak burada dikkati çeken mühim mesele; Sovyet kalkınma modellerinin ve o kökende adlandırmaların kullanılmasıdır. Ayrıca gerekli teknik destek bu ülkeden sağlanmakta idi. Bir diğer husus ise Türkiye’de uygulanan devletçi politikalar sürerken, aynı tarihlerde Türkiye’nin Nazi Almanya’sı ile sıkı ekonomik ilişkileri ve dış ticarete Almanya’ya bağımlılığının bulunmasıdır.

O yıllarda ekonomik yapı genelde politik düzlemde ele alınmış ve aslında Türkiye Ekonomisi’nin 1930 yılından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan bu büyük krizle değişime uğramış olması gözden uzak tutulmuştur. Önceden saptanmış bir kalkınma modeli somut bir şekilde hayata geçirilememiştir. Politik bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla ilişkili olmadığı, ekonomik bağımsızlığa yönelmenin politik bir çalışma sonucu değil de, dünya ekonomisinde belirlenen ekonomik bir olgu olduğu sonuçları çıkartılmaktadır¹⁴⁷.

Özel sektörün kendisinden beklenileni verememesi üzerine 1932 yılından itibaren devletçilik uygulamasına geçilmiştir. Bu dönemde uygulanmış olan devletçilik, özel girişimi esas almakla birlikte; ülke menfaatinin gerekli kıldığı alanlarda devletin de faaliyette bulunmasını kabul eder nitelikteydi. Nitekim bu dönemde özel girişimlerin sermaye yetersizliğinden dolayı yatırım yapamadığı alanlarda devlet, gerekli olan tüm yatırımları yapmış, üretim tesisleri kurmuştur. Kamu kesimi özel kesim ile rekabet etmemiş, onu tamamlayıcı nitelikte fonksiyonlar üstlenmiştir. Bu dönemde de özel sektöre yardımcı olunması iktisadi amaçlardan birisi olmuştur. Dönemin tamamında olmasa bile genellikle çıkartılan yasalarda özel girişimi geliştirici ve koruyucu maddelerin bulunmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte özel kesim, kamu kesimince yaratılan dışsal faydalardan da istifade etmiştir¹⁴⁸. Bu durum özel sektörün büyümesine yardımcı olmuştur.

¹⁴⁷ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, s.10.

¹⁴⁸ Aytekin Altıparmak, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 13, 2002 , s.35-59.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması devletçiliğin başarılarla dolu hikayesinin biteceği sinyallerini vermişti. 1932 yılı ile 1939 yılları arasında imalat sanayiinde üretim iki kat kadar artmıştı. Bu üretimin büyük bir kısmında devlet teşebbüslerinin rolü bulunmakta idi. Milli Koruma Kanunu ile birlikte devletin iktisadi faaliyetlerde tam bir serbestlik içinde hareket etmesi sağlandı¹⁴⁹. Böylece devlet özel sektörün kontrollü olarak büyümesine izin vermiştir.

Devletçi politika uygulamasının özel kesim üzerinde genelde olumlu etkileri olmuş, bu dönemde kurulan özel kesim sanayi işletmelerinde önceki döneme kıyasla büyük artışlar görülmüştür. Özel sektörün sanayi hasılasındaki payı genellikle kamu sektöründen daha yüksek gerçekleşmiştir. Bu dönemde sanayi üretiminde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Temel tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir¹⁵⁰. Bu yıllarda özellikle yapılan çalışmaların olumlu neticeleri ile birlikte dışa bağımlılığın oldukça azaldığı söylenebilir.

1930 yılında itibaren devlet eliyle kurulan ve işletilen sanayi işletmelerinin sonuçlarına değer olarak baktığımızda yapılan kalkınma planı çerçevesinde oldukça başarılı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde 16 büyük tesis ile birçok orta ve küçük çaplı sanayi işletmesi kurulmuştur. Böylece üretilmiş olan ulusal ürünler, bu kesimde çalışan işgücü sayısının artmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte sanayi sektöründe üretilen değer artış hızı %7,5 civarında olmuştur.

Tarım kesimi için olumlu şeyler söylemek mümkün değildir. Çünkü devletçe gösterilen teşvikler ve özel uygulamalar sanayi sektörüne göre oldukça zayıf kalmıştır. Büyük tarımsal yatırımlar gerçekleştirilememiş ve küçük çiftçiler bekledikleri desteği alamamışlardır. Ziraat Bankası kuruluş yasasında 1937 yılında yapılan değişiklikle tarımsal kredi verebilme yetkisi tanınmıştır. Tarım üreticisinin yaşadığı en büyük sıkıntı, 1929 Ekonomik Krizi yıllarında çiftçinin fiyat düşüşleri karşısında devlet tarafından korunamayı ve çiftçilerin gelir artışlarının da sınırlı kalmasıdır¹⁵¹.

¹⁴⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 3.Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 1993, s. 153-156.

¹⁵⁰ Altıparmak, s.35-59.

¹⁵¹ Yenal, s. 72-73.

Türkiye’de sanayileşmenin yükünün esas olarak buğday üreticileri ile işçi sınıfı tarafından çekildiğini söylemek mümkündür. Önceki yıllarla karşılaştıracak olursak, dış ticaret yapan burjuvazi kesiminin de durumu bozulmuştur.

Bürokrasi ve teknik hizmet kadrolarında çalışan kesimin ise hayat standartlarının korunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, burjuvazi kesiminden devletle iş yapanların durumlarını düzelttikleri gelirlerini artırdıkları söylenebilir¹⁵². Tarım kesimi sanayileşme sürecinde de en ağır darbeyi alan sektör olmuştur. Bu husus gelişmekte olan tüm ülkelerde görülen ekonomik sıkıntılardan biridir. Bu durumu emek yoğun ve sermaye yoğun ekonomi kavramları ile açıklamak mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun büyük kısmı kırsal kesimde ve tarımın etkin olduğu alanlarda yaşamaktadır. Geçimlerini ise tarım ile sağlamaktadırlar.

¹⁵² Boratav, s. 63.

4. 1929 EKONOMİK KRİZİNİN İSTANBUL'A YANSIMALARI

1929 Ekonomik Krizi öncelikle Amerikan borsalarında patlak vermiş, ardından uluslararası ticarete ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Krizin genişlemesi ile birlikte, uluslararası mal talepleri düşmüş ve fiyatlar beklenmedik bir şekilde aşağılara çekilmiştir. Türkiye'nin ticari ilişkileri bulunan ülkelerin etkilenmeleri ile birlikte Türkiye'de bu krizin olumsuz etkileri altında kalmıştır¹⁵³. Türkiye'de yaşanan kriz etkileri paralel şekilde İstanbul'da yaşanmıştır.

Kriz yıllarında Türkiye'de özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun üçüncü başkenti İstanbul'da uluslararası ticaretin ithal malları talebinin azaltılması yönünde çalışmalar yapılıyor. Dış ticaret bilançosunun pozitif dönmeye için sürekli olarak yerli malı kullanımı tavsiye ediliyordu. Ülke parasının değeri korunmaya çalışılıyordu. Krizin ülke ekonomisine ciddi darbe vurduğu bir gerçektir. Ancak sosyal hayatta da bir takım olaylar dikkat çekiyordu. Bunların başında hırsızlık olaylarında meydana gelen artışlar dikkat çekiyordu.

Bu yıllarda Devletin ekonomik kriz etkisi ile gelirlerinde meydana gelen kayıpları, varolan vergilerin kapsamalarını ya da vergi oranlarını artırarak ve yeni vergilerin çıkarılmasıyla sağlayacağı düşünülüyordu.

4.1. 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul Ekonomisine Etkileri

Buhran yıllarında dikkati çeken ilk hususlardan biri tasarruf ile ilgili yapılan çalışmalardır. Bu durum gazetelerin ilk sayfalarında görmeye alışık olduğumuz haberler arasında yerini almaktaydı. Bu tarz haberler yerine göre gazetelere manşet bile olabiliyordu.

¹⁵³ Yenal, s. 62-64.

Bunlardan ilki, 17 Aralık 1929 tarih ve “*Şuurlu tasarruf*” başlığı ile yayınlanan haberdır¹⁵⁴.

Bu haberde Türk parasının kurtuluşunun sağlanmasının tasarrufla mümkün olacağına dikkat çekilmektedir. Gerek bireyler gerekse devlet tasarrufa önem verdikçe ithalatımızı karşılamanın daha kolay olacağı ve ülke içinde bir sermaye birikiminin sağlanacağı savunulmaktadır.

Tasarruf ise öncelikle lüzumsuz ve ertelenmesi mümkün acil olmayan harcamalardan kaçınmakla başlamaktadır. Hangi harcamanın lüzumsuz hangisinin ertelenmesi mümkün olduğuna ise bireyler karar verecektir. Bu yüzden her bir vatandaşa ayrı ayrı görevler düşmektedir. İthalat ve ihracat dengesizliğimiz yani daha çok ithal ettiğimiz ve daha az ihraç edebildiğimiz için paramızın ıslahına ihtiyaç vardır. Yani biz ülke olarak dış ülkelere sattığımız ürünler için dış ülkelere sattığımız üründen daha fazla para ödemekteyiz. Paramızın değer kaybının nedeni bu dengesiz ilişkide yatmaktadır.

Türk parasının değerinin düşmesine neden olan başlıca neden ithalat ihracat dengesizliğimizdir. Ülke olarak yapmamız gereken bu dengesizliği ortadan kaldırmak, ithal ettiğimiz değerden daha fazla ihraç edebilmemizdir. Bunu sağlayamıyorsak en azından ithal ettiğimiz değer kadar ihraç etmektir. İktisat kanunları bunu söylemektedir. Bu kanun gerekleri yapıldığında ulaşılabilecek sonuç her ülke için aynıdır.

Bu haberde olduğu gibi o yıllarda insanlara tasarruf bilinci aşılarmaya çalışılmış, Türk Lirasının kıymetinin düşmesi nedenleri üzerinde durulmuş ve bu çıkmazdan nasıl çıkılabileceğine dair teoriler üretilmiştir. Tasarrufun önemine vurgu yapan bir başka haber ise 19 Kanun Evvel 1929 tarihli “*Damla damla göl olur!*” başlıklı haberdır¹⁵⁵.

Tasarruf bilincinin tamamen yerleştiği durumda Türk ekonomisinin sağlam bir kale haline geleceği savunulmaktadır. Ankara’da kurulmuş olan Tasarruf Cemiyeti gereken çalışmaları yapmakta ve zamanla başarısını artırmaktadır. Tasarruf bilincinin

¹⁵⁴ Cumhuriyet, “Şuurlu tasarruf”, 17 Aralık 1929, s.1.

¹⁵⁵ Cumhuriyet, “Damla damla göl olur”, 19 Aralık 1929, s.1.

aşılmasında emeği geçen milli müessese olarak bahsedilen Türkiye İş Bankası o tarihlerde tasarrufun halk tarafından benimsenmesi için çeşitli kampanyalar düzenleyerek destekçi olmuştur.

Devlet olarak insanlar üzerinde baskı kurulamayacağı fakat teşvik ve yönlendirmelerle tasarruf bilincinin aşılacağı söylenmektedir. Bu haberde ayrıca yapılan işin neticelerinin birden değil zamanla ortaya çıkacağına dair yaklaşımların ağırlık kazandığı görülmektedir.

Tasarrufun önemine dikkat çekerken, tasarruf meselesine farklı bir açıdan bakan 29 Aralık 1929 tarih ve “*Doğru değil mi?*” başlıklı bir haberde ise tasarrufun doğurabileceği farklı sonuçlar üzerinde durulmuştur¹⁵⁶.

Haberde günün en mühim meselesi olarak görülen tasarruf ve iktisat mücadelesi o derece abartılmış ki bu mücadelenin İstiklal mücadelesi kadar mühim ve onun kadar zorlu olduğu söylenmektedir.

Bütün vatandaşlar bu yeni vazifeye, bu yeni mücadeleye çağırılmaktadır. Halk iktisada ve tasarrufa teşvik edilmektedir. Tasarruf meselesine bir başka açıdan yaklaşan bu haberde İstanbul’da hala bir çuval undan kaç ekmek çıkacağına halledilemediği, kasaplar tröstü, makarnacılar tröstü, değirmenciler tröstü gibi isimlerini bilemediğimiz daha birçok tröstler olduğu ve halkın bunların elinde esir olduğu söylenmektedir. İstanbul şehrinin önemli müesseselerinden biri olan mezbahanın aldığı resimlerin ağır olduğu ve idaresinin bozuk olduğundan bahsedilmekte, halkın bu yüzden taze gıdasını alamadığı savunulmaktadır.

1929 Ekonomik Krizi sonrası günlerde tasarrufun önemine dikkat çekmek için Kanunuevvel ayının yirmi beşinci günü tasarruf günü olarak kabul edilmiştir. Bu durum ise 25 Aralık 1929 tarihli “*25 kanunuevvel...Tasarruf günü!*” başlığı ile okuyuculara duyurulmuştu¹⁵⁷.

“Bugün bankada muallim hanımlara bir ıhlamur ziyafeti verilecek!”

¹⁵⁶ Cumhuriyet, “Doğru değil mi?”, 29 Aralık 1929, s.1.

¹⁵⁷ Cumhuriyet, “25 kanunuevvel...Tasarruf günü”, 25 Aralık 1929, s.1.

İş Bankası, muallim hanımlardan çocuklarda tasarruf fikri uyandırmalarını talep edecektir. İçtimada, bankanın idare meclisi reisi Siirt mebusu Mahmut Bey tarafından tasarrufun ehemmiyeti ve memleketimiz için hayati lüzumu, bunun istikbalde mucip olacağı hayırlı neticeler ve çocuklara verilmesi icap eden tasarruf fikri etrafında bir hasbihal yapılacaktır. İçtimada, bu mevzua ait tezahürattan sonra, davetlilere ihlamur, pasta, limonata ve saire ikram edilecektir.

İçtimada, münhasıran memleketin menfaati umumiye için bankanın getirtmiş olduğu kumbaranın tasarrufa ait faydaları ve çocukları hesaba alıştırmak hususundaki hizmeti de izah edilecektir.”

Tasarruf günü düzenlendiği haberinden bir gün sonra tasarruf meselesi tekrar manşete taşınarak 26 Aralık 1929 tarihinde “İş Bankasında Tasarruf günü” başlığı ile tekrar haber olmuştur¹⁵⁸.

Yalnız kazanmanın yeterli olmadığı harcamayı da bilmenin gerekli olduğunun savunulduğu bu haberde bireylerin harcadığından fazla üretmesi ve kazanmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu mücadelenin bu çalışmanın bu gayretin adına ise tasarruf mücadelesi ismi verilmiştir.

Tasarruf bilincinin vatandaşlara aşılandığı o günlerde, tasarrufla ilgili olan bir cemiyetin İstanbul’da şubesi teşkil edilmiştir. 24 Kanuni Evvel 1929 tarihli “*Milli Tasarruf Cemiyeti*” başlıklı haber şöyle demektedir¹⁵⁹:

“Cemiyetin İstanbul şubesi teşekkül etti. Dün toplanan müessisler ilk idare heyetini intihap ettiler. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin İstanbul şubesi dün teşekkül etmiştir. Cemiyetin müessisleri dün Şehremanetinde Cemiyeti Umumiye belediye salonunda toplanarak ilk idare heyetini intihap etmişlerdir.

İçtimada müessis olarak Ticaret ve Sanayi teşekkülleri erkani, banka müdürleri, matbuat erkani ve bazı cemiyetlerin rüesa ve müdüranı bulunmuştur.”

¹⁵⁸ Cumhuriyet, “İş Bankasında tasarruf günü”, 26 Aralık 1929, s.1.

¹⁵⁹ Cumhuriyet, “Milli tasarruf cemiyeti”, 24 Aralık 1929, s.1.

Milli paramızın değerinin korunması için yapılan çalışmalar bu tarihlerde ön plana çıkmıştır. O tarihlerde milli paramızın değeri ile ilgili olarak sık sık haber yapılmakta idi. Milli paramızın değeri ile ilgili yapılan haberlerden biri de 06 Kasım 1929 tarihli “İngiliz Lirası yükseliyor, demek paramız düşüyor demektir! ” başlıklı Yunus Nadi'nin makalesidir¹⁶⁰.

Yunus Nadi makalesinde son günlerde İngiliz Lirasının aşırı artış göstermesine dikkat çekmektedir. İngiliz Lirasının yükselmesi aynı zamanda Türk parasının düştüğü manasına da gelmektedir. Türk parasının neden sürekli değer kaybedip değer kazanmaktadır sorusuna, bunun nedeninin fazla satın alınıp, daha az satabilmesinden kaynaklandığını savunarak cevap vermektedir.

Bu yazıda ülkeye girecek uzun süreli sermaye yatırımlarının birçok şeyi değiştireceği savunulmaktadır. Gerçek servetin tüm ülke vatandaşlarının üretimin herhangi bir kolunda yer almaları ile mümkün olacağını savunmaktadır. Ayrıca üretim için gerekli olan yatırımların yapılmasının bir sorun teşkil etmeyeceğini söylemektedir. Yapılan yatırımlar elbet zamanı geldiğinde meyvelerini vereceklerdir. Ülkemiz ürettikçe daha fazla kazanacaktır.

Türk parasının kıymeti hakkında Yunus Nadi'nin 20 Kanuni Evvel 1929 tarihli “Türk parasının kıymetini mutlaka yükseltmek hayat şartımızdır.” Başlığı altındaki makalesi dikkatimizi çekmektedir¹⁶¹.

“Hükümetin tedbirleri ile uçurumdan kurtulduk. Şimdi sağlam yerlere çekilmemiz lazım.

Milli paranın ıslahı için atılan ilk adım hariçten vuku bulmakta olan devlet mubayaatının tevkif ve tahdidi ile başladı. Başvekil meşhur ve tarihi nutkunda bu ciheti tasrih ettikten sonra milleti dahi aynı yolda yürümeye davet eden çok değerli, çok candan sözler söyledi. Bu mesele, hallolunacak milli meselelerin en mühimidir. İsmet Paşanın nutku devletçe olduğu kadar milletçe de harfiyen tatbik olunacak bir program

¹⁶⁰ Yunus Nadi, “İngiliz Lirası yükseliyor, demek paramız düşüyor demektir! ”, **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1929, s.1.

¹⁶¹ Yunus Nadi, “Türk parasının kıymetini mutlaka yükseltmek hayat şartımızdır.”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1929, s.1.

mahiyetindedir. Bu programı daima göz önünde bulundurarak hareket etmeğe mecburuz: devletçe ve milletçe.

Mesele zannolunabileceği kadar kolay değildir. Gerek milli ve umumi, gerek ferdi ve şahsi hayat bir takım ihtiyaçlardan tereküp etmektedir. Bu ihtiyaçların istifası zaruri olduğu kadar bir nevi itiyat hükmünü dahi iktisap etmiştir. İnsana göre zaruri şeyden sarfi nazar etmek ve itiyadın önünden kaçmak o kadar kolay değildir. İşte Türk milleti böyle bir mücadeleye davet olunuyor.

Bu mücadelede muvaffak olmak için daima göz önünde tutulacak muhakeme şudur: eğer ihtiyaçlarını hiç düşünmeksizin gelişigüzel istifa edersem milli paramızın alabildiğine düşmekte devam etmesine yardım etmiş olurum. Böyle şuursuz bir hareketin neticesi paramızın sükutu nisbetinde umumun ve o meyanda bizzat kendimin fakru zaruretimizi hazırlamak olur. Bu adeta bir intihardır. Çünkü herhangi memlekette milli paranın mütemadiyen sükutu nihayet o memleketin iflası demektir. Buna cevaz vermemeliyim, buna cevaz verilemez.

Eğer hepimizin hayatımıza bu muhakeme hakim olursa bundan sonra herhangi bir ihtiyacımız için satın alacağımız her madde üzerinde tevakkuf etmeği öğreniriz. Kimseye yarı aç kalması teklif olunamaz. Kimsenin çıplak gezmesi mevzuu bahis değildir. Fakat gerek karnımızı doyururken, gerek giyinme ihtiyacımızı giderirken, hülasa her alışverişimizde hakim bir fikir bize daima şunları ihtar etmelidir:

- ◆ *Alacağım şey elzem mi?*
- ◆ *Onu en ucuz olarak nasıl tedarik edebilirim?*
- ◆ *Bu eşya dahilde ihzar olunuyor, hariçten mi geliyor?*
- ◆ *İhtiyacımı dahilde ihzar ve istihsal olunanlardan tedarik edemez miyim?*

Herkesin iktisat edeceği beş on paradan ne çıkar demeyiniz. Hakiki milli servet herkesin iktisat ettiği ve edeceği on paraların hasılundan başka bir şey değildir. İstanbul'un bir tarafında bir cami varmış adına tut ki yedim camii derlermiş. Bu caminin nasıl yapıldığı isminden bile anlaşılıyor: Herifceğizin biri yemek için bir şey

almak istedikçe tut ki yedim diyerek onu almaz, parasını bir tarafa koyarmış. Böylelikle bir tarafa konulan paralar toplana toplana o camii vücuda getirecek kadar büyük bir yekün teşkil etmiş. İşte Türk milleti milli paranın ıslahı zarureti önünde hiç olmazsa bir müddet için böyle ekonomik bir hayat geçirmek mevkiindedir.

Milli istihsali tanzim ve tezyit edecek müsbet sahada kolaçan atabilmek için hayatımıza beş paranın, on paranın kadri kıymetini bilen bir şuur ilave etmeliğimiz en basit zarurettir. İşte bunu anlatmak istiyoruz. Gelişi güzel israf olunacak paramız yok olduğunu hep kafalarımıza yerleştirelim. Hele harice gidecek her paranın bize unulmaz yaralar açacak bir afet teşkil edeceğini asla unutmayalım. Artık kafi derecede öğrenmiş bulunuyoruz ki gerek devletçe gerek milletçe en tasarruflar, en dikkatli bir masraf hayatını derpiş etmek ızdırındayız. Devlet öyle yapmağa başladı. Millet de öyle yapması lazımdır, elzemdir.”

Bu makalede tasarrufun önemine vurgu yapılarak, Türk parasının kıymetinin yükseltilmesi var olabilme amacımız olarak ortaya konulmuştur. Yapılan harcamalarda daha dikkatli davranılması, alınan malın zaruri bir tüketim için mi olduğu ve üretiminin nerede yapıldığı hususunda sorular sormak gerektiğini belirtmektedir.

Bireyler çeşitli iş kollarında farklı farklı alanlarda çalışmaktadırlar. Her birey çalıştığına karşılığı olarak farklı değerlerde gelirler elde etmektedir. Elbette ki, çalışan insanlar kazandıkları bu para ile istediklerini alabilirler. Fakat ülkenin geleceği ve kendilerinin de ileriki zamanlarda sıkıntı çekmemeleri için bir takım tedbirler almaları gerekmektedir. Örneğin harcama yapmadan önce yapılacak harcamanın gerekli olup olmadığı, acil bir ihtiyaç olup olmadığı gibi durumlar dikkatle değerlendirilmeli ve karar daha sonra verilmelidir.

Her birey üzerine düşeni yaparsa tüm ülke bu durumdan nasibini alacaktır. Yapılan tasarruflar bilinçli bir şekilde yatırımlara aktarılabilirse ileride üretmek için daha fazla imkana sahip olabileceğiz. Ürettikçe daha fazla ihracat yapmak mümkün olacaktır. Bunu yaparken iç kaynakları kullanabilmek dış kaynağa ihtiyaç duymamak işin olumlu yanlarından biridir.

Tablo 8:
20. Yüzyılda İstanbul'da tüketici fiyatları ve enflasyon, 1914-1998*

Yıl	Tüketici Fiyatları 1914=1,0	Yıllık Enflasyon Oranı(yüzde)	Yıl	Tüketici Fiyatları (1914=1,0)	Yıllık Enflasyon Oranı(yüzde)
1914	1		1927	13,04	-12,2
1915	1,2	20	1928	12,99	-0,4
1916	2,13	77,5	1929	13,81	6,3
1917	6,38	200	1930	12,72	-7,9
1918	15,3	140	1931	12,03	-5,4
1919	15,3	-13	1932	11,72	-2,6
1920	12,92	-2,9	1933	10,47	-10,7
1921	11,5	-24,3	1934	10,31	-1,5
1922	11,1	-3,5	1935	9,57	-7,2
1923	11,63	4,8	1936	9,6	0,3
1924	13,54	16,4	1937	9,75	1,6
1925	14,61	7,9	1938	9,71	-0,4
1926	14,85	1,6	1939	9,85	1,4

Kaynak: Murat, Sedat (hızl.). Sanayi (İmalat-1) (1932-1982) İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998, s.22.

* 1914-1939 yılları arası dikkate alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda 1929 Ekonomik Krizi sonrası İstanbul'da fiyatların düşüş gösterdiği görülmektedir. 1914 yılının tüketici fiyatları 1 olarak kabul edildiğinde; 1929 yılı 13,81 olan tüketici fiyatları 1936 yılına kadar sürekli olarak düşüş göstermiştir. 1929 Ekonomik Krizi sonrasında İstanbul'da yıllık enflasyon oranı farklı oranlarda olmak üzere 1936 yılına kadar eksi çıkmıştır. Bu durumun nedenlerine baktığımızda birçok neden karşımıza çıkacaktır.

Bunlardan en önemlisi yaşanan kriz sonrası yapmış olduğumuz ihracata olan talebin azalmasıdır. Böylece ülke içinde üretilen tarımsal çıktılar karşısında yeterli talep bulunamamakta ve bu ürünler pazarlanamamaktadır. Öylece ülke içinde bollaşan bu ürünlerin fiyatları sürekli olarak aşağı doğru hareket etmektedir.

Milli paramızın değeri ile ilgili olarak 13 Aralık 1929 tarih ve “*Sabit Para*” başlığı altında Yunus Nadi tarafından kaleme alınmıştır¹⁶².

Türk parası son günlerde İngiliz Lirası karşısında oldukça oynak bir yapı içerisindedir. Sürekli olarak aşağı yukarı yönlü hareketler sergilemektedir. Aşırı değer kaybeden Türk parasının son günlerde değer kazanmaya başlamasının alınan önlemlerin ekonomiye olan etkilerinin yavaş yavaş başladığını savunan yazar bu durumun korunarak daha iyi günlerinde ileride yaşanabileceğini söylemektedir.

Yunus Nadi makalesini şu ifadelerle bitirmektedir¹⁶³: “*Sabit para, muntazam, temiz ve mebzul istihlal: İşte bu bahiste memleketin selameti ve halkın saadeti için varılacak gaye. İstihlal nasıl artar? İşte bir mesele ki kendi başına mesela paranın ıslahı kadar büyük bir alem addolunsa layıktır. İstihlali artırmak için istihlal vesaitini ıslah etmeye ihtiyaç vardır. Öyle yapmalıdır ki istihlal her gün daha iyi ve daha çok netice versin, daima daha ucuza malolarak.*”

Amacı yine Milli paramızın değerini yükseltmek olan 09 Aralık 1929 tarihli “*Mali ve iktisadi seferberlik: Paramızı yükselteceğiz.*” başlıklı bir haberle karşılaşılıyor¹⁶⁴.

Bu haberde hükümetin ithalatla ilgili almış olduğu tedbirleri anlatmaktadır. Öncelikle tüm vilayetlerin hususi idareleri ve bütün belediyelerin ithal ettikleri gözlem altına alındı ve hükümetten habersiz dışarıya bir kuruş bile aktarım yapılamayacaktı. Hükümet böylece ilk kısıtlamayı kendi yönettiği kurumlara yapmış oldu. Bu durumda ithalatla dışarıya giden paramız artık daha sıkı tedbirlerle ve alınan önlemlerle en asgari şekilde çıkacaktı.

Milli paranın değerini yükseltmek için yapılan ilk ciddi çalışmalardan biri sayılan Heyet-i Vekile'nin aldığı kararlar 09 Aralık 1929 tarihinde “*Paramızı*

¹⁶² Yunus Nadi, “Sabit para”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1929, s.1.

¹⁶³ Yunus Nadi, “Sabit para”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1929, s.1.

¹⁶⁴ *Cumhuriyet*, “Mali ve iktisadi seferberlik: Paramızı yükselteceğiz.”, 09Aralık 1929, s.1.

yükseltmek için Heyeti Vekile mühim kararlar verdi.” Başlığı ile okuyucularına duyuruluyordu¹⁶⁵.

“İlk esaslı tedbir: Her yerde ve her işte yerli malı ve mamulâtı kullanacağız!

Yerli malı ile yapılması mümkün olmayan işlerden tehiri mümkün olanlar tehir edilecek.

Heyeti Vekilenin resmi müessesat tarafından kambiyo alınamamasının tanzimine matuf tedbirler hakkındaki kararnamesi şudur:

“ İcra vekilleri heyetinin 04-12-1929 tarihli içtimaında aşağıdaki karar ittihaz edilmiştir:

1-1929 mali senesi zarfında resmi dairelerce bu kararname tarihinden sonra ecnebi kambiyo alınması icap ettirecek taahhüdat ve mubayaatta bulunulmayacaktır. Şimdiye kadar yapılmasına başlanılan işlerin yerli mamulâtı ile ikmaline çalışılacaktır. Yerli mamulat istimali mümkün olmayan işlerin gelecek seneye taahhütlerinden devlet için zararlı olmayanları tehir olunacaktır.

2-Dairelerin ihtiyaçları yerli mamulatından temin olunacaktır. Yerli mamulatından temini mümkün olmayan ihtiyaçlardan 5 bin liraya kadar olanları Maliye Vekaletinin muvafakatı ile 5 bin liradan fazla olanları Heyeti Vekilenin tasdiki ile temin olunacaktır.

3-Yapılacak mubayaat, sipariş şartnamelerinde yerli mevaddı iptidaiyesi şart koşulacaktır. Bundan istisnası icap eden ihtiyaçlarda ikinci madde hükmünce muamele olacaktır.

4-Devlet demiryollarının demir traverseleri için yeniden bir taahhüde girişilmeyecek, mevcut inşaatın dahi yerli ahşap traverslere intikali için alınacak tedbirleri Nafia Vekaleti, Heyeti Vekileye süratle dermeyeran edecektir.

¹⁶⁵ Cumhuriyet, “Paramızı yükseltmek için Heyeti Vekile mühim kararlar verdi.”, 09Aralık 1929, s.1.

5-Gerek devlet gerekse imtiyazlı demiryolları tamiratında da ahşap travers istimali için Nafiaca icap eden tedbirler alınacaktır.

6-Gerek Hariciyenin ecnebi memleketlerindeki mümessilleri ile gerek bu mümessillerin Hariciye Vekaleti ile ve kezalik diğer resmi dairelerin ecnebi memleketlerdeki mümessilleri ve sair işler için yapılacak muhaberatın çok mühim ve müstacel hususata hasrına itina edilecektir.

7-Hariciye ve diğer Vekaletlerin inhilal edecek memuriyetlerine, kezalik ecnebilerden istihdam edilmekte olan mütehassıslardan gidenlerin yerine 1929 mali senesi zarfında yeniden veya büsbütün getirilecek olanların tayinlerinde zaruret görülecek olanların İcra Vekilleri Heyetince karar altına alınması lazımdır.

8-1929 mali senesi zarfında Hariciye ve diğer devlet dairelerince ecnebi memleketlere muvakkaten gönderilecek olan veya oralardan celbi zaruri memur ve mütehassıslar için İcra Vekilleri Heyetinden bir karar alınması lazımdır.

9-Yerli mamulâtın istimaline dair 688 numaralı kanun hükmünün tatbik edilip edilmediğinin daire müfettiş, müdürleri ve komiserler tarafından devamlı surette mürakabesine itina olunacaktır.

10- İdarei hususiye ve belediye doğrudan doğruya kambiyo alınmasını istilzam ettirecek yeniden taahhüt ve mubayaatta bulunabilmeleri için Heyeti Vekile kararı lazımdır. Başlanan işlerin ikmalî için yerli mamulâtı istimal edilecektir. Yerli malzeme ve mamulâtı istimali mümkün olmayan veya yerli mal almak mecburiyeti ile yüzde ondan fazla masrafı icap ettiren işlerin tehiri mümkün olanlar tehiri caiz olmayanların, bu dairelerin 1929 senesinde kambiyo alınmasını istilzam eden işleri üzerinde Heyeti Vekile kararı almak lazımdır.

11- Sermayelerinde devletin iştiraki veya imtiyazı olan veya devlet, İdarei Hususiye ve belediyelere ait emval ve tesisatı işleten şirketler de bu kararların hükmüne riayet ederler.¹⁶⁶”

¹⁶⁶ Cumhuriyet, “Paramızı yükseltmek için Heyeti Vekile mühim kararlar verdi.”, 09Aralık 1929, s.1-3.

Heyeti Vekile'nin aldığı kararların üzerinden yaklaşık on gün sonra yapılan bir haber, alınan kararların etkilerinin kendini göstermeye başladığını gösteren bir haberdir. 15 Aralık 1919 tarihinde "*Paramız pek az bir zamanda tabii kıymetini alacak.*" başlıklı haberi inceleyelim¹⁶⁷.

Bu haberde, hükümetçe alınan tedbirlerin borsada tesirini derhal göstermiş olduğu ve sterlinin 1110 kuruştan 1073 e kadar düştüğünden bahsedilmekteydi. Bu düşüşün devam edeceği ve Türk parasının mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda tabii kıymetini alacağına inanıldığı bildirilmektedir.

Heyeti Vekilede ittihaz edilen tedbirler özetle şunlardır:

1-Bugüne kadar ithal edilen malların bedelleri zamanında ödenecektir.

2-İthalat için yabancı para ile yaptığımız ödemelerin miktarı tespit olunacak ve döviz dengesi dolayısı ile bir ithalat ve ihracat dengesi sağlanacaktır.

3-Bu neticeyi elde etmek için gerek resmi gerek hususi bazı ayrıcalıklar yapılmayacaktır.

4-İç piyasada tedariki mümkün eşya ve mallar ithalatla karşılanamayacaktır. Bunun tabii neticesi olarak sanayimiz gelişecek ve yerli malların gerçek değeri temin olunacaktır.

5-Devletin hususi idareleri ve belediyeler yabancı para kullanmayacaklar ve tüm devlet birimlerinde aynı şekilde hareket edilecektir.

Aynı gün gazetede bir başka haberde "*Alınan tedbirler tam ve müessirdir.*" diyordu¹⁶⁸.

Gazetenin Ankara'dan İstanbul'a dönen Başmuharriri, paramız kıymetinin ıslahı için hükümetçe ittihaz edilen tedbirler etrafındaki görüşmeleri¹⁶⁹: "*İngiliz lirasının tedrici tereffüünde esas itibarı ile gayri tabii bir vaziyet yoktur. Malum idi ki ticaret ve*

¹⁶⁷ Cumhuriyet, "Paramız pek az bir zamanda tabii kıymetini alacak.", 15 Aralık 1929, s.1.

¹⁶⁸ Cumhuriyet, "Alınan tedbirler tam ve müessirdir.", 15 Aralık 1929, s.2.

¹⁶⁹ Cumhuriyet, "Alınan tedbirler tam ve müessirdir.", 15 Aralık 1929, s.2.

tediye plançolarımızın aleyhtar müvazenesizliği her sene az çok bir fark ile İngiliz lirasını yükseltmekte, yani bizim paramızı yükseltmekte idi. Paramızın kıymetini ıslah etmek için hükümetimizin tetkikat icra etmekten ve ettirmekten hali değil idi. Fakat bu mesele cebir ile zorla hallolunacak meselelerden değildi. Hükümet isticale lüzum görmeyen bir itidal ile en salim tedbirleri bularak onları sıra ile tatbik sayesinde er geç paramız kıymetini düzeltereğinden emin idi. Devlet bankasının teşkilinde teenni ile hareket ediş dahi bu müesseseyi en muvafık şekilde vücuda getirmek arzusundan ileri gelmekte idi.

İki sene evvel Mösyö Fisering isminde bir mütehassıs memleketimize gelerek mali ve iktisadivaziyetimiz üzerinde icra ettiği tetkikat neticelerini gayet dikkatli yazılmış mühim bir rapor halinde hükümetimize tevdi etmiş idi.

Geçen sene Alman Rayıhsbank müdürlerinden Mösyö Müller isminde diğer bir mütehassıs epeyce uzun süren tetkikat yapmıştı. Zaten bizden evvel aynı müvazenesizliğin para üzerindeki temevvüçlerini geçiren memleketlerin tecrübeleri de meydanda idi. Ondan başka vaziyeti başta hükümetimiz olduğu halde burada biz Türkler dahi tetkik etmekten hali değildik. Artık bütün bu tetkik ve müşahadelerin tatbikat sahasına nakli zamanlarına da haylıdan haylıya yaklaşmış bulunuyorduk.

Ancak son günlerde İngiliz lirasının arzettiği tereffü bize fevkaladelikler gösterdi ve o zamana kadar teenni ile hareket eden hükümeti istical ile ve azim ile yürümeğe sevkemiş bulundu. Artık paranın ıslahı teşebbüsü hükümetçe büyük bir ciddiyet ve sarsılmaz bir azimükara ile alınmıştır. Şimdiden çok esaslı tedbirler ittihaz edilmiş ve çok katı kararlara geçilmiş bulunuluyor. Bu tedbirlerden bir kısmını birkaç günden beri neşretmiş bulunuyoruz. Hükümet ilk merhale olarak devletçe, hususi idarelerle belediyelerce hariçten vuku bulacak mubayaat hazırlıklarını tehir ettirmiştir. Hariçten hükümet, hususi idareler ve belediyeler mubayaatı oldukça mühim bir yekün tutmaktadır. Muvazene tesis edilmedikçe hükümet pek mübrem olmyan eşyanın satın alınmasını katiyen tecviz etmeyecek ve hele dahilden tedariki mümkün oldukça mubayaatı behemehal kendi memleketimizden yaptıracaktır.”

1929 Ekonomik Krizi sonrası günlerde gazetelerdeki en önemli haberlerden biri de o tarihlerde tüm dünyada geçerli para birimi olan İngiliz Sterlini'nin değerindeki değişimlerdi. Bu haberlere örnek olarak, 24 Kasım 1929 tarihli “*Sterlin 1045,5 a kadar yükseldi.*” başlıklı haberini verebiliriz¹⁷⁰.

“İngiliz lirasının tereffüünü Maliye Vekaleti ehemmiyetle nazarı dikkate almıştır. Derdesti tatbik tedabir sayesinde İngiliz lirasının tenezzül edeceğine muhakkak nazar ile bakılmaktadır. İngiliz lirası dün yükselmekte devam etmiştir. Böyle tereffü evvelce ancak bir defa vukua gelmiş ve borsanın kapatılması hadisesi intaç etmişti. Dün sabah 1042,25 te açılan sterlin 1045,5 kuruşa kadar yükselerek muamele gördükten sonra akşam 1043,75 kuruşla kapanmıştır. 912,5 kuruşla açılan altında yükselerek 914'te kapanmıştır.”

11 Aralık 1929 tarihli “*Sterlin dün 15 kuruş birden düştü.*” başlıklı haber İngiliz Sterlininin düşüşünü bildiriyordu¹⁷¹.

İngiliz lirasının hükümetin gerçekleştirdiği çok esaslı tedbirler neticesinde dün de 15 kuruş birden düştüğü haber yapılmıştır. Sterlin 1053 te açılmış, akşam 1038 de kapanmıştır. Bütün alımların ne gibi ihtiyaçtan ileri geldiği sorulmakta, vekaletin tespit ettiği ihtiyaç listesi haricinde kambiyo alınmasına imkan verilmemektedir.

Milli bankalardan sonra yabancı bankalarda başta Osmanlı Bankası olmak üzere piyasaya döviz arz etmeye başladıkları ve böylece tüm bu etkilerle İngiliz Lirasının bu seviyelere geldiği söylenmektedir.

Aynı gün bir başka haberde ise para değerinin düşmesiyle birlikte başka bir konuya temas eden bir yazıyla karşılaşyoruz¹⁷²: “*Halkın sırtına yükletilen spekülasyon*”

“Para temevvücünün sık olduğu zamanlarda ecnebi bankaları müşterilerine Türk parası yerine ecnebi parası teklif ediyorlar. Niçin? Acaba bankalar niçin, ne diye böyle yapıyorlar?”

¹⁷⁰ Cumhuriyet, “Sterlin 1045,5 a kadar yükseldi.”, 24 Kasım 1929, s.1.

¹⁷¹ Cumhuriyet, “Sterlin dün 15 kuruş birden düştü.”, 11 Aralık 1929, s.1.

¹⁷² Cumhuriyet, “Halkın sırtına yükletilen spekülasyon”, 11 Aralık 1929, s.1.

Güya Türk paraları yokmuş, isterseniz İngiliz Lirası verelim, diye müşteriyi muhayyer bırakıyorlar! Bilahare bu borcun edasını da İngiliz'le mi istiyorlar? Evet, bilahare borcun aynen ecnebi parası ile ödenmesi şarttır. Acaba cari fiat nazarı dikkate alınarak ikraz günü İngiliz lirası Türk lirasına tahvil edilemez mi ve senedi Türk lirası olarak yapılamaz mı? Yapılamıyor, yapmıyorlar. Çünkü böyle yapılırsa spekülasyon olurmuş. O halde spekülasyon müşterinin omuzlarına yükletiliyor demektir.”

Bu haberden bir gün sonra gazetenin ilk sayfasından İngiliz parasının değeriyle ilgili olarak “*Sterlin 1024'e düştü.*” başlıklı haber verilmişti¹⁷³.

Bu haberde bankaların 1926 senesinden itibaren 1929 senesi nihayetine kadar geçen her ayın kambiyo ihtiyaç ve miktarlarını tespit edeceklerinden böylece gümrük tarifesinin tatbikinden evvel tüccarların getirdikleri mallardan bedelleri henüz ödenmemiş ürünlerin bonolarının suretleri incelenecektir. Bu durumda ülkenin hakiki ihtiyaçlara karşılık verebilmesi için ne gibi tedbirler alınacağı ve Türk lirasının kıymeti hakkında ne gibi tedbirler alınacağını devletin ilgili birimlerine bildirecekleri habere konu edilmiştir.

Uzun zamandır değer kaybeden Milli paramızın İngiliz Sterlini karşısındaki değer kazanımı 20 Aralık 1929 tarihli “*Sterlin ve Türk parası*” başlıklı haberinde verilmektedir¹⁷⁴.

Haberde, borsada durumun günden güne paramızın lehinde geliştiğinden bahsedilmektedir. Tüccarların, ticaretlerinde herhangi bir sıkıntıyla karşı karşıya gelmediklerine değinilmektedir..

O tarihlerde yapılan haberlerde de görüldüğü üzere Türk parasının günlük olarak değer değişimleri manşetlere taşınıyordu. Bu durum çok önemseniyor ve hızlı bir şekilde Milli paramızda değer artışı bekleniyordu. Paramızın değerini yeniden kazanmaya başlaması tüm ülkede sevinçle karşılanmaktadır.

¹⁷³ **Cumhuriyet**, “Sterlin 1024'e düştü.”, 12 Aralık 1929, s.1.

¹⁷⁴ **Cumhuriyet**, “Sterlin ve Türk parası”, 20 Aralık 1929, s.1.

İngiliz para biriminde yaşanan düşüşlerle ilgili haberlerden biri de 18 Aralık 1929 tarihli “İktisadi Mehafilde” başlıklı haberdır¹⁷⁵.

“Sterlin 1024 te kapandı. Dün İngiliz lirası borsada 3 kuruş düşmüştür. İngiliz lirası sabahleyin 1027 kuruşta açılmış ve akşam 1024 kuruşta kapanmıştır. İngiliz lirası dün borsada 1031 kuruşa kadar çıkmış ise de çok durmamış ve gene düşmüştür.

Maliye müsteşarı, İngiliz lirasının vaziyeti ve paramızın istikrarı meselesi hakkında tetkikatta bulunmak üzere şehrimize gelmiş olan Maliye müsteşarı Ali Rıza Bey, evvelki akşam Ankara’ya gitmiştir. Ali Rıza Beyin tetkikatı hakkında Maliye Vekaletine izahat verdikten sonra, bir iki güne kadar tekrar şehrimize gelmesi muhtemel bulunmaktadır.

Ticaret odasında. Bu sene ticaret odasında meclis intihatu yapılmayacak ve heyeti idare ile Divanı riyaset intihabatı tecdit olunacaktır.

Ticaret sarayı. Ticaret sarayının inşası için tetkikata devam olunmaktadır. Sarayın bir milyon liradan aşağı çıkmayacağı tebeyyun etmiştir. İnşaat için henüz kati bir karar verilmemektedir.

Tescil edilmeyen firmalar. Bazı tacirlerin ve müesseselerin elan yeni firma, mühür ve imzalarını tescil ettirmedikleri anlaşılmıştır. Bu gibilerin sene başına kadar sicili ticaret ve ticaret mahkemelerinde tasdik ettirilmesi bildirilmiştir. Bütün tacirler imza ve firmalarını sene başına kadar tescil etmiş bulunacaklardır.”

1929 Ekonomik Krizi yıllarında İstanbul’un buhranı nasıl karşıladığını en güzel şekilde anlatan haberlerden biri ise 27 Kasım 1929 tarihli “Piyasada buhran” başlıklı yazıdır¹⁷⁶.

“Bu hayati mesele üzerinde, dün bir muharririmiz, gerek ticaret odası gerek mali ve iktisadi mehafilimizin ileri gelen simaları ile temas etmiştir. Gariptir ki bu temaslarda bilhassa ticaret odası erkani, bu münasebette isimlerinin gazeteye dahi geçmesini arzu etmediklerini musırren söylemişlerdir. Ticaret odası reisi Nemli zade

¹⁷⁵ Cumhuriyet, “İktisadi Mehafilde”, 18 Aralık 1929, s.1.

¹⁷⁶ Cumhuriyet, “Piyasada buhran”, 27 Kasım 1929, s.1.

Mithat Bey mevzua uzun uzadıya girişmemiştir. Mithat Bey sadece odanın zaman zaman iktisadi vaziyet hakkında düşündüklerini Vekaletе arzетmekte olduğunu söylemekle yetindi.

Diğеr taraftan bizim aldığımız hususi malumata göre piyasadaki son vaziyet üzerine, ticaret odası, hastalığı teşhis ile esaslı surette iştigale karar vermiştir. Bu hususta oda erkanından biri demiştir ki: “Evet, bunu teemmül ediyoruz. Fakat teemmül meselesinde olan bu mevzu, havadis olarak yazılabilecek bir safhaya gelmiş değildir.”

Oda meclisi azasından bir zat ta diyor ki: “Buhran sebeplerini kıfayetsizlikte aramak doğrudur. Kanaatimizce mevcut paramız, bugünkü tedavülü ve ticari seyyaliyeti idareye gayri kafidir. Bahusus her sene bu mevsimde zaten az olan paramız, mahsulün satılması dolayısı ile müstahsilin eline geçer. Bu da şimdiki para sıkıntısındaki tazyiki vücuda getiriyor.

Muhtelif mubayaat hesabı ile 15-30 milyon İngiliz lirası sarfi da, bu vaziyette müessirdir. Yeni gümrük tarifesi dolayısı ile bilhassa manifatura ithalinin fazlalığı, buna mükabil istihsal kudretinin azlığı ve memlekette son seneler zarfındaki tabii arızalarda buna ilave edilirse işin hakikati ortaya çıkar.”

1929 Ekonomik Krizi sonrasında dış ticaret daha da önem kazanmıştır. Gazete haberlerine de bu durum yansımıştır. Bugün hala sorun olan hususlar o günlerde de ülkenin ciddi ekonomik sorunlarından biri olarak konuşulmaktaydı. Dr Vedat Hadim’in 17 Kasım 1929 tarihli “Kara liste” başlıklı yazısını inceleyelim¹⁷⁷.

Yazara göre, dış ticaret bilançomuzun pozitif hale gelmesi işi iktisadi politikamızın önüne dikilen en önemli meselelerden biridir. Dış ticaret bilançomuzun aktif kısmı sayılı birkaç kalem ihracat mahsulüne dayanmaktadır. Başlıca ihracat mahsullerimiz ise dünya piyasalarında gittikçe artan bir rekabetle karşılaşmakta olduğu savunulmaktadır.

Türk parasının istikrarı, milli sermayenin terakümü ve dolayısı ile devlet ve halk ekonomileri gittikçe genişleyen bir çerçeve içinde gelişmesi aynı zamanda ihracat

¹⁷⁷ Vedat Hadim, “Kara liste”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1929, s.1.

ticaretimizin yükselmesi demek dünya piyasalarında rekabet kabiliyetimizin artması demektir. Dünya piyasalarında rekabet kabiliyetimizin artması esbabını temin etmeden sadece üretimi artırmak politikası menfi neticeler vermeğe mahkumdur. Çünkü satılamayıp elde kalan mallar stokları çoğaltır, fiyatları düşürür, banka kredisini daraltır, kısaca bolluktan kaynaklı bir bunalım ortaya çıkarır. İhracat mahsullerimizin maruz kalacağı herhangi bir buhran ise tesirini derhal döviz piyasasında gösterir. Demek ki ihracatımızın dünya piyasalarının ihtiyaçlarına göre tanzimi iktisat siyasetimizin en canlı meselelerinden biridir.

Yazarın bakış açısına göre ihracat mallarının dünya piyasalarında rekabet kabiliyetlerini artırmak meselesi çok yönlü bir problemdir. Bunun bir üretim cephesi bir de tüketim cephesi vardır.

O tarihlerde Amerika'ya ihraç olunan incirlerimizin bir kısmı geri gönderilmiştir. Ticaret mümessillerimiz, konsoloslarımız raporlarında tacirlerimize ve daima yapılan anlaşmalara uygun ve kuralları çiğnemenen malların göndermesini özellikle ve ısrarla tavsiye ediyorlar. Rusya'ya ihracat meselesinde bazı tüccarlarımızın tenezzül ettiği hileler, hükümetimizi yeni bir sistem kabulüne mecbur bırakmıştır. Bu hadiseler, bize dünya piyasası gayet hassas bir piyasadır. En küçük bir ihmâl ve hatadan etkilenir. Dünya piyasası, aynı zamanda gayet despot ve şımarık bir kadına benzer. Güç beğenir, bugün beğendiğini yarın tekmeler. Bütün ihracat memleketleri onun keyfine hizmet etmek, onun kaprislerini tatmin etmek için didiniyorlar. Rekabet dediğimiz şey hep o dünya piyasası denilen kuvvetin hoşuna gitmek, gözüne girmek endişesinden doğmaktadır¹⁷⁸.

Yazara göre Türkiye'nin ihracat mahsulleri dünyanın başka hiçbir yerinde yetişmeyen ve bütün cihanın muhtaç bulunduğu özellikli mallar olsaydı o vakit dünya piyasasının o göz korkutucu havasından etkilenmezdik. Fakat hakikatte vaziyet hiç öyle değildir. Memleketimizde ne yetişiyorsa birçok başka memleketlerde de yetişiyor. Bu itibarla, isteyen alır istemeyen almaz demek lüksüne sahip değiliz. Mallarımızı dünya piyasasına beğendirmeye mecburuz. Bu mecburiyeti ne kadar iyi anlarsak ve onu ne derece tatmin edebilirsek o derece muvaffak oluruz.

¹⁷⁸ Vedat Hadim, "Kara liste", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1929, s.3

Modern ticaret, ciddi değerlemeleri olan yalana, hileye ve dolandırıcılığa izin vermez. Dünya piyasalarının ihtiyaçlarını, arzularını sürekli olarak takip etmek mecburiyeti vardır. Bir tacirin yanlış bir hareketinden doğan zarar, sadece o şahsı ilgilendiren bir olay değildir, bütün memleketi etkileyebilmektedir. Yapılan bir yanlışın zararını tüm ülke çekebilmektedir.

Meşhur bir söz olan “her koyun kendi bacağından asılır” lafı burada geçerli değildir. Bu gibi durumlara karşı devlet ve ticaret odaları gerekli önlemleri almalıdırlar. Herhangi bir tacirin mukavele şartlarına ve numuneye muvafık mal ihraç etmediği bazı dünya piyasalarındaki müşterisini aldattığı sabit olursa o tacir gerekli cezayı zamanında almalıdır. Kara listeye geçen tacirlerin isimleri ticaret mümessillerimiz ve konsoloslarımız vasıtası ile halka açıklanmalıdır. Bankalarda bu gibi ticaretlere karşı krediyi kesmeli ve onların zor durumda kalması için ellerinden geleni yapmalıdırlar. Böylece bu zihniyetteki tüccarların akıllanmaları sağlanabilir.

Dünya piyasalarında rekabet kabiliyetimizin artması meselesi doğrudan doğruya milli ekonomimizin ana problemlerinden biri olduğu içindir ki böyle şiddetli içtimai müeyyidelere lüzum görüyoruz. Rakip memleketler, mallarının satışlarını çoğaltmak ve kolaylaştırmak için gayet modern ve ilmi usullerle çalışırken bizim ülke olarak bu durumu gözden kaçırmamız uygun olmaz¹⁷⁹.

Dış ticaret bilançomuzun pozitif olabilmesi için alınacak en büyük tedbirlerden biri ise ihracatın artırılmasıdır. Bu artışı sağlayabilmek için ise kaliteli üretim yapmamız gerekmektedir. Yapılan üretim sürekli olarak denetimden geçmeli, çeşitli kalite belgeleriyle değerlendirilmeli ve bu işin ciddiyetinin ihracatçı tarafından anlaşılması sağlanmalıdır.

O günlerde ihracat mallarımız kalitesinin artırılması yönündeki bir haber “İhracat eşyasının standardize edilmesi” başlığı ile 24 Aralık 1929 tarihinde karşımıza çıkıyor¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Vedat Hadim, “Kara liste”, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1929, s.3.

¹⁸⁰ **Cumhuriyet**, “İhracat eşyasının standardize edilmesi” 24 Aralık 1929, s.1.

Bu haberde ticarete yaşadığımız en önemli sıkıntılardan biri konu edilmektedir. Yaklaşık 80 sene önce yaşanan bu olay günümüzde de benzer şekillerde karşımıza çıkmaktadır¹⁸¹:

“Tacirlerimizde birisi Almanya’ya bir miktar tütün göndermiş. Bu tütün satılmayarak Hamburg’ta uzun müddet beklediğinden sahibi bizzat Almanya’ya gelerek onu satmak ve paraya kalbetmek istemiş. Ve binaenaleyh numuneler elinde şuraya buraya başvurduğu esnada en büyük tütün ticaret evinin müdürü bizim tacire tütünlerinin nere malları olduğunu sormuş. Bizim tacir Basra Maden aksamının envainı sayıp dökmüş. Ticaret evinin müdürü bu ilk muhavere den sonra numuneleri tetkik etmiş, ve tetkiki sonucunda o da kendi tarafından sayıp dökmeye başlamış: Bu Samsun değil İzmir’dir. Bu Bursa’nın ikincisidir. Bu İzmir’in üçüncüsüdür. Bu da üçüncü Samsun’dur... Hülasa öyle ki bu numuneler içinde bir tane bile Baфра-Maden yoktur, demiş. Bizim tütün taciri bunları dinledikten sonra mecliste hazır olan Türklere: Vay anasını herif hepsini hüve hüvesine bildi be, demiş.

O halde eğer iyi, kolay ve mebzul bir ihracat yapmak istiyorsak standart usulünü bizim de kabul ve tatbik etmeliğimize ihtiyaç vardır. Her ihraç malımızın en iyi, orta, aşağı olarak seçilecek ve her sınıf muayyen bir unvan altında ambalaj yapılacaktır. Bir malın hangi nevi satılırsa alan adam ambalajını açtığı zaman içinde tamamen beklediği şeyi bulacaktır, ve bulmalıdır.”

Bu haberde de gördüğümüz üzere o yıllarda da bazı bilinçsiz ihracatçılar kendi çıkarları uğruna ülkemizin uluslararası arenadaki itibarını zedeliyorlar. Böylece, yapılan yanlışın faturasını yalnızca o ihracatçımız değil de tüm ülke vatandaşları çekmek zorunda kalıyor.

Milli paramızın değerinin düşmesini ithalat ihracat rakamlarına bağlayan bir haber ise 29 Aralık 1929 tarihinde “İthalat ve ihracat muvazenesi” başlığı ile görülmektedir¹⁸².

¹⁸¹ Cumhuriyet, “İhracat eşyasının standardize edilmesi” 24 Aralık 1929, s.1.

¹⁸² Cumhuriyet, “İthalat ve ihracat muvazenesi”, 29 Aralık 1929, s.1.

Ülkeler arasında ödemeler dengesini temin eden doğal bir mekanizma vardır. Fransa'da ithalatı kısıtlamak için hiçbir kuruluş bulunmazken, ihracatı artırmak için de hiçbir tedbire müracaat edilmeksizin dış ticaret dengesi kendiliğinden vücuda gelmiş ve bu denge böylece sürüp gitmektedir.

İngiliz lirasının, Türk parasına karşılık sürekli olarak yükselmesi, memleketimizin bütün kesimlerinde büyük bir yankı uyandırmıştır. Türk parasındaki aşırı değer kaybının en büyük nedenlerinden biri olarak ihraç mallarımızın değerinin ithal etmiş olduğumuz malların bedellerini karşılayacak durumda olmamasıdır. Bu durum ithali karşılayabilmek farklı yollara başvurmayı gerektirmektedir.

Milli tasarruf bilincinin gelişmesi olayının ne kadar ciddi bir mesele olduğunun daha kolay anlaşılabilmesi için Atatürk'ün milli tasarruf cemiyetinin azası olduğu haber yapılmıştır. Bu haber “*Gazi ve yerli mallar*” başlığı ile gazetenin ilk sayfasını süslemekteydi¹⁸³.

“Gazi Hz. Milli tasarruf cemiyetinin tabii azasındandırlar. Milli tasarruf cemiyetinin nizamnamesini hazırlayan heyet mesaisini bitirmiştir. Cemiyet müessisleri yarın toplanarak nizamnameyi tetkik edecektir. Cemiyetin teşekkülünden sonra hemen faaliyete başlanacaktır. Nizamnameye göre herkes cemiyetin azası olabilecektir. Azanın vazifesi yerli mamulatu giymek ve bu hususta vatandaşları teşvik ederek milli tasarrufa alıştırmaktır. Kadınlar cemiyetin faal azasındandırlar ve yerli malı giymekle mükelleftirler.”

Dış ticaret meselesinin en önemli alt başlıklarından biri olan ihracatın artırılması konusunun bir başka açıdan incelenmiş olduğunu 27 Aralık 1929 tarihli “*Kredi meselesi*” başlığı altındaki haberde görmekteyiz¹⁸⁴.

Üretimi artırmak işinin başında sermaye sorunu geliyor. Çok ve iyi mahsul ve mamul elde etmek için yeterli derecede sermayeye ihtiyaç vardır. Türkiye piyasasında büyük bir çoğunluğun parasızlıktan şikayet ettiğini ve paranın az olduğunu duymaktayız. Türkiye piyasasında para azlığı var demek, evvela üretimin esasını teşkil

¹⁸³ Cumhuriyet, “Gazi ve yerli mallar”, 20 Aralık 1929, s.1.

¹⁸⁴ Cumhuriyet, “Kredi meselesi”, 27 Aralık 1929, s.1.

eden sermayenin kıtlığı var demektir. Kısaca her iş her şeyden evvel bir sermaye meselesidir. Doğrudan doğruya sermaye olacak para olmadığı veya yeterli gelmediği zaman ortadaki noksan yalnız kredi ile temin olunabilir. Şehirde ve köyde, sanatta ve tarımda bu durum hep böyledir.

Üç dört sene evvel Ankara’da bir mensucat fabrikası yapılmış ve şatafatlı bir şekilde açılmıştı. Bu fabrika biraz çalıştıktan sonra maddi sıkıntıya uğradı ve nihayet durdu. Şimdi kapalıdır, çalışmıyor artık.

Bu fabrikanın uğradığı sıkıntının hikayesini vaktiyle okurlarına duyurmuş olan yazar, örnek olayla insanların daha da bilinçleneceğine inanmaktadır. Özetle şudur ki, sermayesi dar tutulmuş bir işti. Onu tesis ve idare edenler iki yüz bin liranın böyle bir işi idareye kafi geleceğini hesap etmişlerdi. İki yüz bin lira işin tesis ve idaresine kifayet etmedi. Fabrika kredi bulmakta müşkülât çekti. Günü gününe yaşayan bir vaziyet içerisinde bir müddet sürüklendi. Yünü, yapağısı bu metaların en ucuz zamanlarında alınıp depo edilmek lazım iken fabrika piyasadan her gün işleyeceği kadar yün ve yapağı tedariki mecburiyetinde kaldı. Böyle bir iş böyle bir hal içinde devam edemezdi. Çünkü fabrika bu suretle hammaddeyi pahalı olarak almış oluyordu. Çıkan kumaş normal olarak pahalıya mal edilmekte ise rakiplerine karşı koyamazdı. Herkesin sattığı fiyat ile satmaktan zarar etmek demek uygun olmazdı. Böylece kendini göstere göstere gelen durum gerçekleşmiş oldu. Fabrika kapandı.

Bu olaydan çıkarılacak ders meydandadır. Bu fabrika iki yüz bin lira sermaye ile değil dört yüz bin lira sermaye ile çalışabilecekti. Bu türlü işlerde sermayenin bir kısmını hapseden hammadde deposu mühimdir. Ondan başka sermayenin her hal ve ihtimalini karşılayacak mütedavil bir kısmına da ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sermaye şartına dikkat olunabilirse yepyeni bir fabrikanın Ankara’da kurulmuş olmamasına ihtimal yoktur¹⁸⁵.

¹⁸⁵ Cumhuriyet, “Kredi meselesi”, 27 Aralık 1929, s.1.

İstanbul halkının o tarihlerde beklediği başka bir haber ise taksilere zam yapıp yapılmayacağıdır. 20 Aralık 1929 tarihinde “*Taksilere zam mı yapılacak?*” haberini görüyoruz¹⁸⁶.

“Şoför ve otomobilciler cemiyeti Şehremanetine müracaatla, piyasada çalışan taksilerin antré ücretlerinin eski miktara iblağını istemiştir. Bu hususta, yeni gümrük tarifesi, kambiyonun tereffüü sebep olarak gösterilmektedir.

Emanetçe yapılan tahkikata göre, antré ücretinin tenzil edildiği 1 nisandan beri piyasada 88 yeni ve lüks otomobil daha çıkarılmıştır. Bunların vasatı fiyatı 4000 liradır. Piyasada ucuz otomobil işlemesi ve milli servetin harice mümkün olduğu kadar az çıkması matlup iken hala lüks otomobil merakından vazgeçilememesi tenkit edilmektedir. Emanetçe yapılmakta olan tetkikat ve hesabat neticesinde antré ücreti tezyit edilse bile buna mukabil kilometre ücreti tenzil edilecektir.

Petrol fiyatlarında yaşanan yükselişler ve enerji piyasasında yaşananlar taksi ücretlerine zam yapılmasına sebep olmuştur.”

Dış ticaretin geliştirilmesi yönünde atılan önemli adımlardan biri 05 Kasım 1929 tarihli haberde verilmekte idi. Bu haberde Türk-Fransız ticaret odasının teşekkül ettiği duyuruluyordu¹⁸⁷.

“Fransa’nın ticaret ve iktisat aleminde tanınmış zevat ile memleketimizin maruf tacirlerinden mürekkep olmak üzere Paris’te bir Fransız-Türk ticaret odası teşkil etmiştir. Memleketimizin ticaret erbabı, müstahsilleri ve ticaret odaları ile Fransa ticaret ve iktisat aleminin iştirak ve münasebatını tesis edecek olan bu oda maruf zevatın riyaset ve riyaseti saniliklerinde teşekkül etmiştir.”

1929 Ekonomik Krizinin İstanbul ekonomik hayatına etkilerini son olarak Yunus Nadi’nin “*İstanbul Piyasası*” başlıklı makale ile sonuçlandırabiliriz¹⁸⁸.

¹⁸⁶ **Cumhuriyet**, “Taksilere zam mı yapılacak?”, 20 Aralık 1929, s.1.

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, “Türk- Fransız ticaret odası teşekkül etti”, 05 Kasım 1929, s.1.

¹⁸⁸ Yunus Nadi, “İstanbul piyasası”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1929, s.1-3.

“İstanbul piyasasında buhran var, diyorlar. Berlin borsası öyle bir gün geçirdi ki orada o güne (kara gün) adı ile tarihe geçecek bir mahiyet verildi. Medeni memleketlerde böyle bir borsa buhranı dahi dolayısı ile bütün memleketi müessir eden pek mühim bir hadisedir. Nevyork borsasının bir hafta zarfında on milyar zarar kaydettiğini yazmıştım. Bizim memlekette paranın milyar ile hesabı mutat olmadığı için on milyar denilivermesi kolay birşeydir. On milyar doların Türkçe mukabilini fiilen tadat etmeğe üç beş adamın ömrü kifayet etmeyeceğini düşünürsek hadisenin azametini bir dereceye kadar anlamış oluruz. Bu büyük zararlar Bahri Muhit ortasında husule gelmiş bir infilakın hasıl ettiği dalgalara benzerler. Onlar yavaş yavaş yayıla yayıla bütün iç denizlere gireceklerdir. Amerika buhranı daha Avrupa'ya tamamiyle aksetmiş değildir. Onun tesirleri peyderpey kendilerini hissettireceklerdir.

Bana İstanbul piyasasında buhran var denildiği zaman her piyasanın buhranı birazda kendi hususiyetinden münbais olmakla beraber demek ki dedim, İstanbul'da dünya buhranı haricinde kalmamıştır. Hiç olmazsa İstanbul'da kendi haline göre buhranın içinde bulunuyor demektir.

İstanbul'da hüküm ferma olan buhran hakkında bazı mertebe tahkikatta bulunduk. Bu buhran daha ziyade mahalli ve daha ziyade memleketimizin ve hususu ile İstanbul'un hususiyetlerinden husule gelme bir buhrandır. İhtimal bunda bazı tacirlerimizin de hataları vardır. Hakikaten ilave edelim ki mevzuu bahsolan buhran bilhassa ticaret alemindedir. Gerçi mesele esasen tavuk mu yumurtadan çıkar, yumurta mı tavuktan meselesine benzer amma ciddi bir tasnif neticesinde onun bilhassa ticaret aleminde tezahür etmekte olduğunu görüyoruz. Bilhassa ithalat ticaretimiz son senelerde evvel ve ahır ölçüsüz hesapsız yürümüştür. Her yerde ve her işte şartolan ihtiyat ve basiretten elbette ticarete müstağni kalamazdı. Maamafih bütün kabahati tacirlerimizin omuzlarına yükleterek onların zaten dertli olan kalplerine bir avuç tuz da biz atmayalım. Böyle vaziyetlerde şunu bunu muaheze etmekten zaten bir şey çıkmaz. Eğer imkanı varsa derde çaresaz olmak en doğru yol olur¹⁸⁹.

Bilhassa manifatura ticareti fazla ithalat yapmıştır. Bu ithalatı muayyen zamanlarda memleket beledemeyince taahhüdatın vakit ve zamanile ifasına imkan

¹⁸⁹ Yunus Nadi, “İstanbul piyasası”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1929, s.1-3.

bulunamamak yüzünden sıkıntının ifadesidir. Bu sıkıntı yalnız sıkıntı halinde kalsa gene bir şey değildir. Fakat sıkıntıyı kredinin istirdatı ve alacağın tahsili fiiliyatı takip edince o zaman sıkıntı yıkıntıya inkılap eder. Meselenin bu safhası buhranın en hat devrini teşkil eder. O zaman baş vurulan ilaçların hiçbiri para etmemiş ve artık hasta vefat eylemiştir. Bunun pek fena, hatta korkunç bir akıbet olduğunu herkes bilir.

İşin asıl fenalığı ise zahirde mevzii zannolunan buhranın fiiliyatta teselsül ve sirayet hassasına haiz olmasıdır. Bir bakıma buhran adeta vebaya benzer. Zuhur ettiği muhite korku saçar, ve uzaktan yakından temas edebildiklerini ise mukavemet olunamaz bir kuvvetle sirayeti dairesine çeker. Böyle zamanlarda bankalar kafalarını kabuklarına çeken kaplumbağalar rolünü oynarlar. Herkesin gönlüne korku siner. Umumi çalışmanın intizamı hercümerç olur. Son günlerde melekette hissolan umumi sıkıntı böyle bir vaziyetin etrafa verdiği ızdıraptan ileri gelmiştir. İşin farkında olan ve olmayan hep böyle bir ızdırıp cereyanı içindedir. Çünkü buhranda bir elektrik tazyiki etkisi vardır. Hani patlayan fırtınalara tekaddüm eden elektrikle meşbu bir hava vardır, hep kalplerimizi sıkar. İşte buhran, hatta kısmi dahi olsa, esasen bu rolü oynayan bir hava yaratır.

Buhrana karşı ne yapmalı? Ona çaresiz olmağa çalışmalı mı, yoksa onu kendi haline mi bırakmalı? İki nazariyenin de kuvvetli taraftarları vardır. Söz uzatmayarak diyelim ki biz birinci nazariyenin taraflarındanız. İmkanın son haddine kadar buhrana çaresiz olmağa çalışmak ferdin ve cemiyetin vazifeleri cümlesinden olmalıdır. Eğer imkanı varsa ve imkanın önünde müsait olduğu hallerde buhranın önüne geçmekle umumun menfaati vardır: Halkın ticaret aleminin, milli müesseseler aleminin ve nihayet hükümetin.

Bizim itikadımızca her buhran bir hastalıktır. Her hastalığı tetkik ve teşhis etmek milletin menfaati, hem vazifesi iktizasıdır. Herhangi bir veba hadisesine karşı nasıl hareket ediyorsak herhangi bir buhrana karşı da öyle hareket etmeğe mecburuz. İlk iş olmak üzere hiç olmazsa bir kere vaziyet iyice ve kati bir teşhise koymak maksadile tetkik edilsin. Hele İstanbul Ticaret Odası için bu iş vazifelerin belki en büyüğünü teşkil eder. Eğer buhran def'ü ref'i kimsenin iktidarında olmıyan fevkalade

esbaptan ileri gelmiş ise ona karşı fevkalade tedbirlere müracaat etmek zarureti takdir olunur. Taksir olmıyan her işte elden gelen muavenetin icrası cemiyetin vazifesidir.

Biz bugün için müracaat edilecek tedbirlere temas etmeyeceğiz. Çünkü ona ancak tetkiklerden sonra sıra gelecektir. Rica ederiz, evvela Ticaret Odası ve hükümet vaziyeti acele ve iyi bir tetkik etsinler ve vasıl oldukları neticeler üzerinde efkari umumiyyeyi tenvir eylesinler¹⁹⁰.”

1929 Ekonomik Krizinin İstanbul ekonomisine etkileri o tarihlerdeki gazetelere yansımıştır. Bu yansımaları kısaca özetleyecek olursak, özellikle tasarruf konusunda milli bilincin gelişmesi, tasarruf yapılmasının önemi, yerli malı tüketiminin yaygınlaştırılması, milli paramızın değerinin korunması, dış ticarete ihracatın öneminin daha iyi kavranması, Türk Lirası'nın değerinin artırılması konusunda çalışmalar yapılması, tüketilecek mallar konusunda daha dikkatli davranılarak yerli sermayenin geliştirilmesi yönünde yapılan uyarılar, dünyada yaşanan krizin etkilerinin en hafif şekilde atlatılması için neler yapılması gerektiği konusunda yapılan çalışmalar sıralanabilmektedir.

4.2. 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul Sosyal Yaşantısına Etkileri

1929 Ekonomik Krizinin İstanbul'un sosyal yaşantısına etkilerine genel olarak baktığımızda dikkati çeken ilk şey “hırsızlık” olaylarındaki artışlardır. Bu artışlar ekonomik krizin savaş sonrası ciddi geçim sıkıntısı yaşayan halkın bunalımının daha da artması sonucu ortaya çıkmıştır. Bir sosyal hastalık olan hırsızlık, insanların kendi hakları olmayan değerlere, servete ve mal varlıklarına el uzatmalarındır.

Hırsızlıklarla ilgili haberlere bakacak olursak, ilk olarak 24 Kasım 1929 tarihli “Bir ayda 150 hırsızlık oldu.” başlıklı haber gözümüze çarpıyor¹⁹¹.

“Vasati olarak günde beş vaka oluyor. Polisteki alakadar zevat hırsızlık vakalarının son günlerde azaldığını söylemekte idiler. Son bir iki gün zarfında vakalar

¹⁹⁰ Yunus Nadi, “İstanbul piyasası”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1929, s.1-3.

¹⁹¹ *Cumhuriyet*, “Bir ayda 150 hırsızlık oldu.”, 24 Kasım 1929, s.2.

tekrar çoğalmıştır. Bir muharririmiz dün polis müdüriyetinin resmi defterlerindeki vakaların bir aylık cetvellerini almıştır. 23 teşrinievvelinden 23 teşrisaniye kadar bir aylık müddet zarfında 150 hırsızlık, 92 cerh, 88 mecburiyet, 32 yankesicilik, 30 intihar ve intihar teşebbüsü, 30 zarp, 23 otomobil kazası, 26 yangın hadisesi olmuştur. Bundan başka müteaddit sarhoşluk, sahtekarlık, esrarcılık, silah teşhiri ve endahtı, sarkıntılık, taarruz, hakaret, kız kaçırmak, ölümle tehdit, mantarcılık vakaları olmuştur.

Bu resmi rakamlara nazaran vasati olarak günde 5 hırsızlık, 3 cerh, 2 mecburiyet, 1 otomobil kazası, 1 intihar teşebbüsü ve 1 yangın isabet etmektedir. Geçen senenin aynı ayına nazaran hırsızlık vakaları çoğalmış, buna mukabil otomobil kazaları ve intihar vakaları azalmıştır.”

İstanbul’un Göztepe ilçesindeki bir hırsızlık şebekesinin çökertilmesi olayı da 30 Ekim 1929 tarihinde “Göztepe’deki hırsız kumpanyası nihayet yakayı ele verdi.” başlığı ile haber oluyordu¹⁹².

“Göztepe ve civarında iki hırsız kumpanyasının hali faaliyette bulunduğu anlaşılmiş ve denizden gelerek yalı boyunda hırsızlık yapan dört kişiden mürekkep kumpanya nihayet yakalandı. Göztepe’de yalı boyunda terzi Hasan Bey merhumun evine giren hırsızların halı, gümüş takımı, elbise, bisiklet gibi bir takım eşyayı aşırıdıklarını yazmıştık. Taharri memurları tarafından izleri üzerinde yürünen hırsızlar çaldıkları bisikleti evvelki gün Kumkapı tarafında satarlarken şüphe ile çevrilmişlerdir. Sabıkalı takımından İsmail, Cemil, Nuri ve Lazari isminde olan bu dört kişi çaldıkları bisiklet ile evvelki gece mahfuzan Göztepe’ye gönderilmişlerdir. Terzi Hasan Beyin haremi Şüküfe Hanım karakola davet edilerek bisiklet ve Nuri’nin üzerinde bulunan altın kalem kendisine gösterilmiş ve bunların köşkten aşırılan eşyadan olduğu anlaşılmiştir.

Hırsızlardan Cemil tamamı ile itirafta bulunarak demiştir ki: Ali, Nuri, İsmail ile birlikte Kumkapı’dan bir sandal tuttuk. Gece Caddebostan’a gittik. Orada Ali ile Nuri ve İsmail karaya çıktılar. Ben sandalda kaldım. Avdetlerinde 6 halı 1 bisiklet, gümüş takımları, kalem ve elbise getirdiler. Kumkapı’ya döndük. Denizde hareket etmek

¹⁹² Cumhuriyet, “Göztepe’deki hırsız kumpanyası nihayet yakayı ele verdi.”, 30 Ekim 1929, s.3.

üzere bulunan bir kayıkçıya 6 halıyı 48 liraya, Gemlik’li motorcu Hafıza da gümüş takımlarını 59 liraya sattık. Elbiseyi Nuri Sirkeciye tanımadığımız bir adama sattı. İki yorgandan biri Ali’dedir. Altın kalemde Nuri de kaldı. Ayağımdaki fotinleri çarşıdan 6,5 liraya aldım.

Bunun üzerine mahalli cürme gidilerek çamurlu toprak üstündeki ayak izleri tatbik edilerek Cemil ile Nuri’nin ayak izleri olduğu anlaşılmış ve bisiklet ile kalem sahibine teslim edilmiştir. Hırsızlar dün gece tahtelhız Kızıltoprak merkezine iade edilmişlerdir.”

Yapılan hırsızlıklar maddi değer olarak belki pek fazla bir şey ifade etmiyor olabilir. Fakat burada işlenen fiilin niteliği önem arz etmektedir.

Hırsızlıkları yapan kişilerin bu işi seri halinde yaptıklarını konu alan bir başka haber ise 05 Kasım 1929 tarihinde “*Hırsızlıklar serisi*” başlığı ile İstanbul halkına duyuruluyordu¹⁹³.

“Ferhan isminde bir hırsız Bahtiyar hanından bir sandık üzüm çalarken yakalanmıştır. Satılmış isminde bir adam ustası Hasanın 44 lirasını çalmış ve kaçmıştır. İsmail isminde bir sabıkalı haremağası Zeki Efendinin elbisesini çalmıştır. Göztepe’nin Sahrayıcedit mıntıkasında evvelki gece gene bir hırsızlık vakası görülmüştür. İki kişiden ibaret oldukları görülen hırsızlar Lütfiye sokağında merhum Baha Beyin evinin üst katına girmişlerdir. Hırsızlar üst katın boş olduğunu görünce alt katı soymak istemişlerdir. Evdekiler düdükle istimdada başladıklarından Göztepe karakolu polislerinden Ferit Efendi hemen vaka mahalline koşmuştur. Zabitanın pençesine düşeceklerini anlayan hırsızlar üst kata çıkarak balkondan atlamak sureti ile kaçmışlardır. Beşiktaş’ta Akaretlerde tüccarlardan Adem Beyin evine evvelki akşam hırsız girmiştir. Polis gelmesi üzerine hırsızlar kaçmışlardır. Bir gece evvel de aynı mahallede miralay Hilmi Beyin evine evvelki akşam girmek istemişler ve pencerenin demir parmaklıklarını kesmişlerdir. Elektrikçi Hasan Fuat Ömer Abit hanında 19-20 numarada Hüseyin Beyin paltosunu çalarken yakalanmıştır. Sandıkçı Süleyman isminde

¹⁹³ Cumhuriyet, “Hırsızlıklar serisi”, 05 Kasım 1929, s.2.

bir adam Emin Sinan mahallesinde Mektep sokağında Emine Hanımın kilidini kırarak bazı eşyasını çalmıştır.”

Gazetelerin magazin sayfalarında kısa haberler olarak yaşanan hırsızlık olaylarına yer verilmekteydi. Bunlara örnek olarak 30 Ekim 1929 tarihli “*Caddelerde de hırsızlıklar başladı.*” haberi¹⁹⁴ ile aynı tarihte “*Taksim’de müteaddit hırsızlıklar yapan bir çete yakalandı.*” başlıklı haberi verebiliriz¹⁹⁵.

“Dün akşam saat 10 da Çağaloğlu yokuşunda, acı musluk sokağı karşısında bakkal Dursun Ağanın dükkanının kepenklerin kilidini açmak sureti ile hırsız girmiş ise de hırsızlar o sırada bekçinin yetişmesi üzerine bir şey almağa muvaffak olamadan kaçmışlardır.”

“Bir zamandır Taksim muntkasını haraca kesen Galatalı Vahanla arkadaşı Cemil cürmü meşhut halinde yakalanmışlardır. Vahan ve rüfekası Çaylak sokağında bir eve merdivenle girerek eşya çalmışlar, fakat kaçarken yakalanmışlardır.”

1929 Ekonomik Krizi sonrası İstanbul’da hırsızlık olaylarının ne aşamaya geldiğinin bir örneği olarak 18 Aralık 1929 tarihli ve “*Gündüz haydutluk*” başlıklı haberi verebiliriz¹⁹⁶.

“Nişantaşı’nda Afıtap sokağında bakkal Otoniyos’un dükkanına dükkanına dün bir haydut girerek çekmecedeki paraları zorla almak mümanect edince haydut iki el silah atıp kaçmıştır. Otoniyos Efendi sol böğründen yaralanmıştır.

Kuzguncuk’ta komisyoncu Nesim Efendinin zevcesinin 1400 lira kıymetindeki pantantifi hizmetçi Eliza tarafından çalınmıştır.

Bir domuzcu evinde ölü olarak bulundu. Pangaltıda Cevizlikte oturan Domuzcu Petro evinin alt katında ölü olarak bulunmuştur. Ceset morga kaldırılmıştır. Petronun bir cinayete kurban gidip gitmediği tatbik edilmektedir.”

¹⁹⁴ **Cumhuriyet**, “Caddelerde de hırsızlıklar başladı.”30 Ekim 1929, s.2.

¹⁹⁵ **Cumhuriyet**, “Taksim’de müteaddit hırsızlıklar yapan bir çete yakalandı.”, 30 Ekim 1929, s.2.

¹⁹⁶ **Cumhuriyet**, “Gündüz haydutluk”, 18 Aralık 1929, s.3.

Hırsızlık olaylarının hangi safhaya geldiğini gördüğümüz o günlerde 27 Kasım 1929 tarihli “*Halk mümessilleri toplanarak başlarının çaresine bakacaklar.*” başlıklı haberi incelemek faydalı olacaktır¹⁹⁷.

“Yeşilköy’de bu hafta içinde halk mümessilleri içtima davet edilecek ve köydeki son hırsızlıklar üzerine ne yapılması muvafık olacağını aralarında görüşeceklerdir. Yeşilköy’de 5 polis bulunduğu yazılmışsa da hakikatte biri komiser muavini olmak üzere 7 polis vardır. Bunlardan hergün biri mezun, biri istasyona memurdur. Bir poliste müdüriyete gelip gitmek suretiyle kurye vazifesi görmektedir. Biri de mukayyittir. Bu sürede köyün asayiş 2 polis ve bir muavine bakmaktadır. Yeşilköylüler bunun için her caddeyi ayrı bir mahalle addetmek suretiyle fazla bekçi çalıştırmayı ve ayrıca evlerinde emniyet tertibatı almayı düşünmektedirler.”

Hırsızlık olaylarında insanın aklına en son gelecek konulardan biri ise 24 Kasım 1929 tarihinde “*Vapurlarda paltolarınıza, pardesülerinize dikkat ediniz.*” başlıklı haberle İstanbul halkına duyuruluyordu¹⁹⁸.

“Son günlerde şehrimizde yeni usul bir hırsızlık başlamıştır. Bu hırsızlıklar en ziyade vapurlarda yapılmaktadır. Şöyle ki vapur kamarasına girerek paltonuzu ve pardesünüzü çıkarıp rafa koyuyorsunuz. İşte bunu gören ve bilen açığöz kurnazlar tedarik ettikleri eski ve kullanılmaz, hatta bazen kolsun pardesüleri muntazaman katlayarak herkesin gözü önünde kibar bir efendi gibi aynı mahalde diğer paltoların yanına koymakta ve kendisi makus istikamette oturmaktadır.

Fakat bir müddet sonra sizin gafletinizi daima tarassut eden kibar beyefendi sizin çıkacağınız iskeleden evvelki iskeleye çıkmak için hazırlanarak kendi paltosunu alıyormuş gibi, sizin yepyeni paltonuzu alıyor ve iskeleden dışarı fırlıyor. Geçenlerde aynı gün zarfında seyridefain vapurlarından birinde bu şekilde bir hadise vuku bulmuş, ve yolcunun yepyeni paltosu yerine kolsuz bir palto bırakılmıştır. Aynı vaka geçen günde İstanbul Vilayeti Sermühendisi Tarık Beyin başına gelmişti. Tarık Beyin Üsküdar vapurunda rafa koyduğu empermeabı yepyeni pardesüsü bu surette çalınmış ve yerine eski, berbat bir pardesü konulmuştur.

¹⁹⁷ Cumhuriyet, “Halk mümessilleri toplanarak başlarının çaresine bakacaklar.”, 27 Kasım 1929, s.2.

¹⁹⁸ Cumhuriyet, “Vapurlarda paltolarınıza, pardesülerinize dikkat ediniz.”, 24 Kasım 1929, s.3.

Bu yeni usul hırsızlık vakaları tekerrür etmektedir. Binaenaleyh vapurlarda paltolarınıza, pardesülerinize dikkat ediniz. Onları iyi muhafaza ediniz, gözünüzün önünden ayırmayınız.”

Bu haber aslında hırsızlık olaylarının ne aşamaya geldiğini göstermektedir. Düşünün, vapura bindiğinizde kabanınıza sahip çıkabilmek için onu üzerinden çıkarmayacaksınız. İnsanlar ekonomik krizin etkileriyle birlikte farklı hırsızlık yöntemleri bulmuşlardır.

1929 Ekonomik Krizi sonrasında devletin gelirlerini artırmak yönünde yaptığı çalışmalardan biri de vergilerin kapsam, çeşit ve oranlarının artırılması yönünde idi. Bu durum İstanbul’u derinden etkiliyordu. 26 Kasım 1929 tarihli “Eğlence ve hususi istihlak vergisi” başlıklı haberde bu yeni vergilerden İstanbul halkını haberdar ediyordu¹⁹⁹.

“ Hususi istihlak ve eğlence resmi hakkındaki layiha Maliye encümenince kabul edilmiştir. Yakında meclise sevkedilecektir. Eğlence ve hususi istihlak resmine tabi olan ticarethane ve müessesat şunlardır:

- 1- Bar ve umuhaneler,*
- 2- Dans mahalleri, içkili ve çalgılı yerler,*
- 3- Birahane, meyhane ile alköllü içki kullana lokanta, büfe ve pastahanelerle alköllü içki kullanılan çalgılı yerler,*
- 4- Tiyatro, sinema, sirklerle dühuliyeye tabi olup, derunünde hiç konsümasiyon yapılmayan sanat varyeteleri, tren ve vapurlardaki içkili büfelerdir.*

Birinci, ikinci, üçüncü dereceler için verginin tahakkukunda bedeli icarları esas iltihaz edilecektir.

¹⁹⁹ Cumhuriyet, “Eğlence ve hususi istihlak vergisi”, 26 Kasım 1929, s.2.

Dördüncü derece içinde dühuliyelerdeki istihlak bedeli vergiye esas olacaktır. Verginin nisbeti birinci derece için yüzde yüz, ikinci için yüzde 75, üçüncüler için elli, dördüncüler için de dühuliyeye ve istihlak bedellerinin yüzde onudur.”

Kazanç kapısı azalan devlet, vergi konusunda ciddi çalışmalar yapmaktaydı. Bunlardan biri “*Kazanç vergisinde tadilat*” başlığı ile haber yapılmıştı²⁰⁰.

“Kazanç vergisinde yapılacak tadilat hakkındaki layihanın ihrazına devam edilmektedir. Bir haftaya kadar Heyeti Vekileye sevki muhtemeldir”.

1929 Ekonomik Krizin sonrasında İstanbul’da esnafın bir sıkıntısı ise belediye memurlarının yağdırmış oldukları vergi cezalarıydı. 16 Kasım 1929 tarihinde “*Esnaf cemiyetlerinde*” başlıklı haberde bu durum görülmektedir²⁰¹.

“Bakkallar “el’aman bu belediye memurlarından! ” diye bağırdılar. Manifaturacılar da dün toplanarak kendilerine ait bazı meseleleri konuştular. Şehrimiz bakkalları dün Darülfünun konferans salonunda fevkalade hararetli bir içtima aktettiler.

Ruznamemin en mühim ve şayanı dikkat maddesini belediye memurlarının bakkallardan almakta oldukları cezalara dair umumi şikayet meselesi teşkil etmekte idi.

Cemiyete vaki müracaatlar ve gönderilen ceza varakalarının 3 günde bine yaklaşmakta olduğu söylendi. Ve yaptığı esaslı tahkikat ta cemiyetin de bunların katiyyen makulat dahilinde verilmiş olmasına kani olmadığı beyan edildi.

Söz alanlar: Belediye memurları dükkana bile girmeden levhasına bakıp zabıt tutuyorlar, bakkallar belediye memurunun keyf ve zevkinin oyuncuğudur, diyorlardı.

Bir kısım bakkallarda istipdat devrinde değiliz, bu memurlar keyfi ceza kesmeğe değil, dükkanlarımızı bile kapatmağa muktedirdir, dediler.”

²⁰⁰ Cumhuriyet, “Kazanç vergisinde tadilat”, 26 Kasım 1929, s.2.

²⁰¹ Cumhuriyet, “Esnaf cemiyetlerinde”, 16 Kasım 1929, s.3.

1929 Ekonomik Krizi sonrası günlerde elbette ki güzel olaylarda meydana gelmekte idi. Bu duruma örnek olarak “Üsküdar-Haydarpaşa tramvayı ay sonunda işlemeğe başlıyor.” başlıklı haberi verebiliriz²⁰².

“Üsküdar-Haydarpaşa tramvayları nihayet ay sonunda işlemeğe başlayacaktır. Üsküdar tramvayları meclisi idaresi dün toplanarak bu hususta müzakeratta bulunmuştur. Kabulü muvakkat muamelesinin icrasından evvel küşat resminin yapılması münasip görülmemiştir. Nafia Vekaleti muvakkat kabul muamelesi için bir komisyon teşkil etmiştir. Bu komisyon azami bir haftaya kadar muameleyi bitirecek ve hemen küşat merasimi yapılacaktır. Meclisi idare bu hafta tekrar toplanarak küşat gününü kararlaştıracaktır. Tramvayların işletilmesine ait hazırlıklar ikmal edilmiştir.”

Kriz yıllarında ülke sıkıntılı günler geçirmektedir. Fakat bununla birlikte hayat devam etmektedir. İnsanların refahı ve mutluluğu için görevli olan birimler gerekli çalışmaları yapacaklardır.

Bu haberle bağlantılı olarak 24 Kasım 1929 tarihli “Haydarpaşa tramvayının kabulü muvakkati” başlıklı haberi görebiliriz²⁰³.

“Üsküdar tramvayının Haydarpaşaya temdit edilen kısmın kabulü muvakkati için Nafiz komiseri Nazım Beyin riyasetinde Şehrememanet ile elektrik şirketi memurlarından mürekkep bir komisyon teşekkül etmiştir. Dün Nafiz Vekaletinden emanete gelen bir telgrafta hattın kabulü muvakkatinin icrası bildirilmiştir. Bu husustaki tatkikat nihayet iki güne kadar bitecek ve bu hat üzerinde azami ay iptidalarından itibaren yolcu nakline başlanılacaktır. Hattın açılacağı gün için parlak bir küşat resmi hazırlanacaktır.”

Bu haberde artık Üsküdar-Haydarpaşa hattında yolcu nakline müsaade edildiği bildirilmektedir. O tarihlerde ulaşım bu güne kadar sıkıntılı olmasa da, tramvay trafiğinin daha da rahatlamasına, ulaşımın hızlanmasına yardımcı olacaktır.

²⁰² Cumhuriyet, “Üsküdar-Haydarpaşa tramvayı ay sonunda işlemeğe başlıyor.”, 18 Kasım 1929, s.2.

²⁰³ Cumhuriyet, “Haydarpaşa tramvayının kabulü muvakkati”, 24 Kasım 1929, s.2.

1929 Ekonomik Krizi İstanbul’da basılan kitap sayılarını da etkilemiştir. 26 Kasım 1929 tarihli “*Yeni kartlerle İstanbul matbaalarında şimdiye kadar 458 kitap basılmıştır.*” başlıklı haberine göz atalım²⁰⁴.

“Yapılan bir istatistike nazaran yeni Türk harflerinin kabulünden itibaren İstanbul matbaaları ile Devlet matbaasında bir sene zarfında tabedilen kitap ve mecmua adedi 458’dir. Bunun üçü lügat, üçü Türkiyat ve dokuzu edebiyata ait eserlerdir. İlk mekteplerden itibaren bütün mekteplere mahsus olmak üzere tabedilmiş olan kitaplar şunlardır: Coğrafya 34, Haritalar 13, Riyaziyat 35, Tarih 23, Eşya ve Tabiat dersleri 41, Yurt bilgisi ve Ev idaresi 8, Terbiye ve Usulü tedris 10, Edebiyat 8, Din dersleri 4, Hıfzısıhha 5, Ruhیات ve içtimaiyat 7, Lisan ve Gramer 10, Kıraat kitabı 9, Musiki 9, bunlardan maada 43, hikaye ve roman 31, kanun 47 ve 32 muhtelif kitap, mecmua basılmıştır.”

Bu haberle birlikte teknolojik gelişmelerin devamında eğitim ve kültür faaliyetlerinde bir gelişme yaşandığı görülmektedir. Daha fazla kitap basımı insanların okuyabilecekleri daha fazla kitap bulabileceklerini gösterir. Kabul edilen Türk harfleri ile basılmış olan eserler okurlarına sunulmaktaydı.

Ekonomik yapılanmada önemli bir yer tutan çalışanların, mesleki yeterlilikleri konusunda önemli bir aşamaya gelindiği, 16 Kasım 1929 tarihli “*Berberler mektebi açıldı.*” haberinde görülmektedir²⁰⁵.

“Mektepte şimdilik 15 kız, 15 te erkek talebe kaydedilmiştir. Türk perükarlar cemiyeti tarafından tesis edilen mektebin küşat resmi dün saat 15 te, Galatasaray polis merkezi karşısındaki mektep binasında icra edilmiştir.”

Bir ülkenin gelişimi o ülkedeki beşeri sermayenin gelişim hızına bağlıdır. Beşeri sermaye o ülkedeki nüfusun yapısıdır. Genç ve eğitilmiş bir genç nüfus karşısında hiçbir ülke duramaz. O tarihlerde ilk yıllarını yaşayan ülkemizde de, çeşitli meslek ve sanat dallarında yeni elemanlar yetiştirecek kurumların oluşturulması bu yönde atılan en önemli adımlardan biridir.

²⁰⁴ Cumhuriyet, “Yeni kartlerle İstanbul matbaalarında şimdiye kadar 458 kitap basılmıştır.”, 26 Kasım 1929, s.3.

²⁰⁵ Cumhuriyet, “Berberler mektebi açıldı.”, 16 Kasım 1929, s.3.

1929 Ekonomik Krizinin İstanbul sosyal yaşamına etkilerini kısaca özetlemek gerekirse, krizle birlikte iyice fakirleşen halktan kolay kazanım olarak değerlendirilen başkasının malına zorla ya da izinsiz sahip olma yöntemi hırsızlığa başvuruların sayılarının arttığı, devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin İstanbul halkı üzerindeki olumsuz etkiler göstermeye başladığı, alım gücünün düşmesi ile yaşanan sosyal sıkıntıların arttığı, buna karşılık toplumda bir tasarruf bilinci oluşturulmaya çalışılması çabalarını ve yerli malı tüketimi bilincinin yayılmasının sağlanması çalışmalarını sıralayabiliriz.

5.SONUÇ

1929 yılında başlayan ekonomik krizin en büyük nedenlerinden biri olarak savaş yıllarının yarattığı ekonomik dengesizlikleri gösterebiliriz. Savaş, üretim araçlarının ve uluslararası ticaretin her yönüyle değişimine neden olmuştur. Bu değişimler sonucu yaşanan sıkıntıların tamiri ise ekonomide uzun yıllar almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonucu 19. yüzyıl dünya para sisteminin bozulmasına yönelik olmuştur. Bretton Woods sisteminin yıkılmasından sonra, kurulan uluslararası para sistemi, enflasyon ve işsizliğin birlikte yaşandığı bir dünyada ekonomiye yeni bir kavram olan stagflasyonu katmıştır.

Yaşanan ekonomik ve mali krizin atlatılabilmesi için gerekli olan çalışmalar dünya ekonomisinde yeniden yapılanmayı gerektirmiştir. Bu gereklilikler uluslararası para ve sermaye piyasalarının sınırlarının genişlemesine neden olmuştur. Uluslararası piyasaya açılan sermaye, özel bankalar ve kuruluşlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere borç olarak aktarılmaya başlanılmıştır. Sonuç olarak 19. yüzyıla kadar benimsenen altın standardı sistemi tüm ülkelere terk edilmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin şiddeti karşısında tüm ülkeler tutumlarını değiştirerek yalnızca kendi çıkarlarını korumaya çalışan kısa dönemli ve içe dönük önlemler almak zorunda kalmışlardır. Bu tutum ise dünya ekonomik sisteminin parçalanma eğilimini pekiştirmiştir. Bu eğilimin en açık belirtisi dünya ticaret hacminde o yıllarda yaşanan büyük düşüştür.

Ekonomik kriz yalnızca dünya ekonomik sistemini sarsmakla kalmamış aynı zamanda da o zamana kadar geçerliliğine inanılan birçok temel ekonomik politikanın da geçersizliğini göstermiştir. Kriz sonrasında yaşanan fiyat düşüşleri, birçok ülkede Keynesyen politikaların uygulanmaya başlanması ile sonuçlanmıştır.

Dünyada bunlar yaşanırken Türkiye'de ürettiğinden fazla tüketen bir toplumun ekonomik dengeyi kuramayacağını bilen hükümet; dış ticaret dengesini sağlama, paranın değer kaybını önleme, sosyal dengeyi kurma gibi amaçlarla tüketim normlarını

değiştirmek ve halkı tasarrufa yöneltmek amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni kurmuştur. Türk parasının değerini korumak ve spekülasyonu önlemek amacıyla, sermayesinin büyük bölümünün ulusal olmasıyla önem kazanan bankalar arası bir konsorsiyum kurulmuştur.

Milli sanayiimizin kabiliyetinin gösterilmesi, sanayi programının geliştirilmesi ve sanayi işbirliklerinin kurulması için Milli Sanayi Sergisi ve Kongresi düzenlenmiştir. Beş yıllık kalkınma planı, Milli Paranın Korunması Kanunu ve Merkez Bankası'nın kurulması diğer önemli gelişmelerdir.

1929 Ekonomik Krizi tüm dünya ülkelerini olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Kriz nedeniyle, hammadde fiyatları sanayii ürünleri fiyatlarından daha fazla düşmüştür. Bu durum hammadde ihracatçısı olan Türkiye'yi sarsmıştır. 1929 Ekonomik Krizi kendisini hammadde fiyatlarındaki büyük düşüşle belli etti. Bu durumun Türk ihraç malları fiyatlarına etkisi korkunç oldu. Ekonomik Krizin etkileri genel olarak dış ticaret hadlerinde bozulma, ithalat hacminde ani daralma ve hükümetin bütçe gelirlerinin cari değerindeki önemli düşüş olarak sıralanabilir.

Ekonomik krizin İstanbul'a etkisi ise Türkiye'nin bir yansıması biçiminde olmuştur. Özellikle milli paranın değerini korumanın, yerli malı tüketiminin ve dış ticarete dengesizliğin ortadan kaldırılmasının amaç edinildiği görülmüştür. İstanbul'un ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında birçok yansıması olan 1929 Ekonomik Krizi sonrası ekonominin eski seviyelerine gelebilmesi için elbette zamana ihtiyacı olacaktır.

Gelişmekte olan ekonomilerin emek yoğun mallarında ciddi fiyat düşüşleri yaşanmıştır. Ülkemizde gelişmekte olan ülkelere biri olarak bu durumdan nasibini almıştır. İhracatımızın büyük kısmını oluşturan tarımsal ürünlerin fiyatları krizle birlikte düşmeye başlamıştır. Bu durum öncelikle ihracatı yapan tüccar ardından üreticiyi etkilemiştir. Tüccar daha düşük fiyata ihraç ettiği malı köylüden daha ucuza almış böylece ekonomi bir darboğaza girmiştir.

O tarihlerde Türk parasında görülen istikrar 1929 yılı itibariyle aniden bozulmaya başlamıştır. Yaşanan kötü hava koşulları ve ihraç mallarımızın fiyatlarındaki düşüşler neticesinde ödemeler bilançomuz olumsuz etkilenmiştir. İthal resminin artacağı

korkusuyla yapılan ithalat da bilanço üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bununla birlikte çiçeği burnunda bir ülke olarak yapılan bayındırlık programları ve Osmanlı döneminden kalan borç taksitleri de ödemeler bilançosunda görülecek olması Türk parasının değerini yitirmesinde önemli rol oynamıştır. Bilançomuz üzerinde olumsuz etki yapan bir diğer unsur ise demiryolları ve Haydarpaşa liman tesisleriyle ilgili taksit ödemeleriydi.

İstanbul'un kriz yıllarında yaşadıkları, dönemin gazete, mecmua ve dergilerine yansımıştır. Öyle ki, karikatürlerde bile artık Türk parasının o gün ne kadar değer yitireceği konu ediliyordu. Sosyal yaşantıda ciddi sarsılmalar yaşanıyor, hiç olmadığı kadar hırsızlık olayları meydana geliyordu. Halk tedirgin ve gelecekte umutsuz idi. Gazetelerde sürekli olarak halka tasarruf yapılması yönünde telkinler yapılıyordu. Yerli malları özendiriliyor ithal mallarından vazgeçilmesi söyleniyordu. Hatta hükümet bu konuda ciddi tedbirler bile almıştı. Ancak sağlık ve çok gerekli ithal mallarının alımına izin veriliyordu.

Dünya ile birlikte Türkiye'nin ve İstanbul'un yaşadığı bu kriz ileride yüzyılın en büyük krizlerinden biri olarak anılacaktı. Elbette bu kriz de atlatılacaktı fakat ardında derin yaralar bırakacaktı. Yapılacak en doğru şey, bu yaraların bir an evvel iyileştirilmesine yardımcı olacak işler yapabilmektir. Bu durumda, geçmişte yaşanan krizlerden ders alarak geleceğe umutla bakabilecek bir nesil yetiştirmek büyük önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Albert, Micheal. **Katılımcı Ekonomi: Kapitalizmden Sonra Yaşam**. Taylan Doğan (çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık, 2004.
- Aren, Sadun. **Ekonomi Dersleri**. 2.Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 2007.
- Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1973.
- Balkan, Neşecan. **Kapitalizm ve Borç Krizi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.
- Barkan, Ömer Lütfi. **Türkiye’de Toprak Meselesi**. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Başkaya, Fikret. **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Maki Basın Yayın Ltd. Şti., 2004.
- Başkaya, Fikret. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**. Ankara: İmge Yayınları, 2001.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. 4. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1993.
- Bulutay, Tuncer. **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**. Ankara: ILO, 1995.
- Chandler, Lester V. **America's Greatest Depression 1929-1941**. New York: 1970.
- Çarıkçı, Emin. **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**. Ankara: Adım Yayıncılık, 1996.
- Çeçen, A.Aydın ve A.Suut Doğruel. **Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm Ve Kriz**. İstanbul: Ege Yayınları, 1996.
- Duru, Cihan ve Kemal Turan. **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**. Ankara, 1982.
- Eldem, Vedat. **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Galbraith, J.K.**The Great Crash 1929**, 3.Baskı. Boston: Houghton Mifflin Company, 1927.

- Galbraith, J.K. **Kuşku Çağı**, Reşit Aşçıoğlu, Nilgün Himmetoğlu (çev.). 2.Baskı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1989.
- Gökgöl, Mirza. **Türkiye Buğdayları**, İstanbul:Tarım Bakanlığı İstanbul-Yeşilköy Tohum Yeğritim Enstitüsü, 1935.
- Güray, Atıf ve Vahdi Yurtmen. **Buğday Krizinde Türkiye**. Ankara: Ziraat Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü, 1937.
- Gürsoy, Melih. **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye'ye Etkileri**. İstanbul: Metis Yayınları, 1989.
- Heilbroner, Robert L. , **İktisadi Sorun**. Demir Demirgil (çev.). 1.Baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1970.
- İstatistiki Göstergeler 1923-1998**, Ankara:T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü D.İ.E. Matbaası, Ocak 2001.
- Karlık, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi, Teori, Politika, Sistem ve Kuramlar**. İstanbul: Bilim ve Teknik Yayınevi, 2002.
- Kazgan, Gülten. **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**. 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Kepek, Yakup. **Türkiye Ekonomisi**. Ankara: Verso Yayıncılık, 1990.
- Keyder, Çağlar. **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Keyder, Çağlar. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 3.Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 1993.
- Kindleberger, Charles P. **Cinnet, Panik ve Çöküş**. Neşenur Domaniç (çev.). İstanbul: Scala Yayıncılık, 2004.
- Kuyucuklu, Nazif. **İktisadi Olaylar Tarihi**. İstanbul: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları,1982.
- Manisalı, Erol. **İktisada Giriş**. İstanbul: Günay Matbaası Yayınları, 1980.
- Marks, Karl. **Kapital**. Alaattin Bilgi (çev.). Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Murat, Sedat (hzl.). **Sanayi (İmalat-1) (1932-1982) İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri**. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998.

- Murray , John. **Genel Grev**. Metin Aktan (çev.). İstanbul: Arena Yayınları, 1995.
- Müderrişoğlu, Alptekin. **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974.
- Nere, Jacques. **1929 Krizi**. Prof. Dr. Vamık Toprak (çev.). Ankara: Ankara İ.Ticari İlimler Akademisi, 1980.
- Nezihi, Hakkı. **İhracat Meselelerinde Standardizasyon Meselesi**. İstanbul: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1930.
- Ouataert, Donalt. **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**. Sabri Tekay (çev.). Ankara: Yurt Yayınevi, 1987.
- Ökçün, A.Gündüz. **İktisat Tarihi Yazıları**. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu,1997.
- Özdemir, Aylin. **Kriz Yönetimi ve Halkla İlişkiler**. İzmir: Ege Yayıncılık, 1994.
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı Ekonomisinde Bağımsızlık ve Büyüme (1820-1913)**, 2.Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Parasız, İlker. **Kriz Ekonomisi**, 2. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996.
- Parasız, İlker. **Makro Ekonomi**, 7.Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998.
- Parasız, İlker. **Para Politikası**. Bursa: Ezgi Basımevi, 1998.
- Parasız, İlker. **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**. 1.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998.
- Pommery, Louis. **Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1880-1939**. Cahit Talas (çev.). Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1956.
- Saka, Remzi. **Türkiye'de Sermaye ve Kredi Hareketleri**. İstanbul, Hüsnu Tabiat Matbaası, 1933.
- Samuelson, Paul A. **İktisat**. Y. Demirgil (çev.). İstanbul: Menteş Kitabevi, 1966.
- Savaş, Vural. **İktisat Politikasına Giriş**, İstanbul: Arı Yayıncılık, 1994.
- Sayar, Ahmet Güner. **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- Seyidoğlu, Halil. **İktisat Biliminin Temelleri**, İstanbul:Güzem Can Yayınları, 2006.
- Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**. 5.Basım, Ankara:Turhan Kitabevi, 1986.
- Soule, George. **Büyük İktisatçılardan Ekonominin ABC'si**. Nejat Muallimoğlu(çev.) İstanbul: Muallimoğlu Yayınları, 1978.

- Sönmez, Mustafa. **100 Soruda Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Sönmez, Sinan. **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye**. Ankara: İmge Yayınları, 2005.
- Stewart, Michael. **Keynes Devrimi**. A.Baltacıgil(çev.). İstanbul:Minnetoğlu Yayınları, 1980.
- Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durumu)**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- Tansel, Selahattin. **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**. 1.cilt, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları, 1973.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**. 2.Baskı. Ankara: ODTÜ, 1983.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**. Ankara: ODTÜ, 1982.
- Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)**. 3.Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Türk, İsmail. **Maliye Politikası**. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999.
- Uludağ, İlhan ve Tomris Yılmaz. **Uluslararası Ekonomi-I Reel Yönden Analiz**. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1983.
- Uludağ, İlhan ve Vildan Serin, **Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No. 20, 1987.
- Yenal Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 1993.
- Yeniçeri, Özcan. **İşletmelerde Yönetim, Organizasyon ve Davranış**. Ankara: Tutibay Basım A.Ş., 1993.
- Yerasimos, Stefanos. **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1977.
- Yıldırım, Kemal ve Doğan Karaman. **Makroekonomi**. 3.Baskı. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Çalışmaları Vakfı, 2003.
- Zeytinoğlu, Erol. **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**. İstanbul: Mim Matbaacılık, 1992.
- Zeytinoğlu, Erol. **İktisat Tarihi**, İstanbul: Süryay Yayınları, 1993.

Sürekli Yayınlar

Akdiş, Muhammet. “Rasyonel Beklentiler Okulu’nun Enflasyon Yaklaşımı ve Türkiye’deki Faiz Oranları”. **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**. Sayı:6-7. Haziran- Temmuz 1992, ss.61-65.

Altıparmak, Aytekin. “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. sayı: 13, 2002, ss.35-59.

Cumhuriyet. “25 kanunuevvel...Tasarruf günü ”, 25 Aralık 1929.

Cumhuriyet. “Alınan tedbirler tam ve müessirdir.”, 15 Aralık 1929.

Cumhuriyet. “Berberler mektebi açıldı.”, 16 Kasım 1929.

Cumhuriyet. “Bir ayda 150 hırsızlık oldu.”, 24 Kasım 1929.

Cumhuriyet. “Caddelerde de hırsızlıklar başladı.”30 Ekim 1929.

Cumhuriyet. “Damla damla göl olur”, 19 Aralık 1929.

Cumhuriyet. “Doğru değil mi? ”, 29 Aralık 1929.

Cumhuriyet. “Eğlence ve hususi istihlak vergisi”, 26 Kasım 1929.

Cumhuriyet. “Esnaf cemiyetlerinde”, 16 Kasım 1929.

Cumhuriyet. “Gazi ve yerli mallar”, 20 Aralık 1929.

Cumhuriyet. “Göztepe’deki hırsız kumpanyası nihayet yakayı ele verdi.”, 30 Ekim 1929.

Cumhuriyet. “Gündüz haydutluk”, 18 Aralık 1929.

Cumhuriyet. “Halk mümessilleri toplanarak başlarının çaresine bakacaklar.”, 27 Kasım 1929.

Cumhuriyet. “Halkın sırtına yükletilen spekülasyon”, 11 Aralık 1929.

Cumhuriyet. “Haydarpaşa tramvayının kabulü muvakkati”, 24 Kasım 1929.

Cumhuriyet. “Hırsızlıklar serisi”, 05 Kasım 1929.

Cumhuriyet. “İhracat eşyasının standardize edilmesi” 24 Aralık 1929.

- Cumhuriyet.** “İktisadi Mehafilde”, 18 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “İş Bankasında tasarruf günü ”, 26 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “İthalat ve ihracat muvazenesi”, 29 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Kazanç vergisinde tadilat”, 26 Kasım 1929.
- Cumhuriyet.** “Kredi meselesi”, 27 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Mali ve iktisadi seferberlik: Paramızı yükselteceğiz.”, 09Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Milli tasarruf cemiyeti ”, 24 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Paramız pek az bir zamanda tabii kıymetini alacak.”, 15 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Paramızı yükseltmek için Heyeti Vekile mühim kararlar verdi.”, 09Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Piyasada buhran”, 27 Kasım 1929.
- Cumhuriyet.** “Sterlin 1024’e düştü.”, 12 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Sterlin 1045,5 a kadar yükseldi.”, 24 Kasım 1929.
- Cumhuriyet.** “Sterlin dün 15 kuruş birden düştü.”, 11 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Sterlin ve Türk parası”, 20 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Şuurlu tasarruf”, 17 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Taksilere zam mı yapılacak?”, 20 Aralık 1929.
- Cumhuriyet.** “Taksim’de müteaddit hırsızlıklar yapan bir çete yakalandı.”, 30 Ekim 1929.
- Cumhuriyet.** “Türk- Fransız ticaret odası teşekkül etti”, 05 Kasım 1929.
- Cumhuriyet.** “Üsküdar-Haydarpaşa tramvayı ay sonunda işlemeğe başlıyor.”, 18 Kasım 1929.
- Cumhuriyet.** “Vapurlarda paltolarınıza, pardesülerinize dikkat ediniz.”, 24 Kasım 1929.
- Cumhuriyet.** “Yeni kartlerle İstanbul matbaalarında şimdiye kadar 458 kitap basılmıştır.”, 26 Kasım 1929.
- Duman, Koray. “Finansal Krizler ve Bankacılık sektörünün yeniden Yapılandırılması”, **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Kasım 2002, ss.132-145.

- Hadim, Vedat. “Kara liste”. **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1929, ss.1.
- Köymen, Oya. “1929 Krizi Çiftçiyi Vurmuştu.”, **Forum Dergisi**, sayı:1, 1999, ss.68-72.
- Nadi, Yunus. “İngiliz Lirası yükseliyor, demek paramız düşüyor demektir! ”. **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1929, ss.1.
- Nadi, Yunus. “İstanbul piyasası”. **Cumhuriyet**. 20 Aralık 1929, ss.1-3.
- Nadi, Yunus. “Sabit para”. **Cumhuriyet**. 13 Aralık 1929, ss.1.
- Nadi, Yunus. “Türk parasının kıymetini mutlaka yükseltmek hayat şartımızdır.”. **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1929, s.1.
- Oktar, Suat. “Hiperenflasyon ve Heteredoks İstikrar Politikaları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 1995, ss.7.
- Önder, İzzettin. “Dünyada ve Türkiye’de krizin ekonomik analizi”, **Toplum,Sağlık, Eczacı: Ekonomik Kriz ve Sağlık Özel Sayısı**. Sayı: 1, 2002, ss.3-15.
- Öngider, Seyfi. “Kriz ve Sendikal Hareket”. **Disk**, 1994, ss.8.
- Tosuner, Ayhan. “ Finansal Krizler ve Kırılganlık: Türkiye İçin Bir Erken Uyarı Sistemi Denemesi”. **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**. Ekim 2005, ss.42-61.
- Yılmaz, Rasim. “Bankacılık Krizleri, Makroekonomik İstikrar ve Ahlaki Tehlike”. **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Mart 2001, ss.52-61.

Diğer Yayınlar

Aktan, C.Can. “Kriz Yönetimi”. http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-kriz-yonetimi.pdf. (11.02.2008).

Ekonomi, http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Ekonomi_Kavrami. (07.02.2008).

İpeker, Melih. “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Finansal Sistem İstikrarının Sağlanmasındaki Rolü”, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, **Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Ankara, 2002. s.26.

Türkiye İstatistik Kurumu. Yıllara göre dış ticaret (Foreign trade by years), <http://www.tuik.gov.tr> (12.03.2008).